

Универзитет у Београду
Филозофски факултет – Београд
Одељење за историју уметности

Бранка М. Гугољ

**МАНАСТИР НОВО ХОПОВО: ИСТОРИЈА
И АРХИТЕКТУРА**

докторска дисертација

Београд, 2014.

University of Belgrade
Faculty of Philosophy – Belgrade
Department of Art History

Branka M. Gugolj

**MONASTERY NOVO HOPOVO: HISTORY
AND ARCHITECTURE**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2014.

Ментор:

доц. др **Иван Стевовић**

Филозофски факултет – Београд

Чланови комисије:

доц. др **Јелена Ердeљан**

доцент, Филозофски факултет – Београд

доц др **Зоран Ракић**

доцент, Филозофски факултет – Београд

др **Љиљана Стошић**

научни саветник, Балканолошки институт САНУ – Београд

Датум одбране:

Датум промоције докторске дисертације:

МОНАСТИР НОВО ХОПОВО: ИСТОРИЈА И АРХИТЕКТУРА

резиме

Предмет истраживања чине две међусобно повезане целине: историја и архитектура фрушкогорског манастира Ново Хопово. Поуздани подаци о времену настанка манастира до данас нису познати, а предање које га приписује последњим деспотима из породице Бранковић у науци није прихваћено. Дипломатичка грађа једино потврђује да је посед на коме је манастир изграђен у XIV веку припадао властеоској породици Хопоки, док се у запису игумана Павла у минеју из 1541. године наводи да су тада осликани купола и олтарски простор цркве. Време изградње и убикације првобитног хоповског храма нису поуздано утврђени. Увидом у изворе и литературу дошло се ипак до закључка да је могла бити подигнута око 1490. године као и да је истоветна са храмом чији темељи су откривени испод пода новије цркве. Католикон манастира Ново Хопово посвећен Св. Николи саграђен је 1576. године. О томе сведочи опширан натпис исклесан изнад западног улаза. У натпису се помињу имена ктитора, Лацка и Марка Јовшића, припадника грађанског сталежа, из Горњег (Српског) Ковина на острву Чепелу. По архитектонским вредностима представља један од најрепрезентативнијих храмова своје епохе. Археолошким и архитектонским истраживањима откривена су остаци сакралне грађевине чији се темељни зидови налазе у поду садашње цркве, као и делови келијског здања. Високи звоник саграђен уз цркву између 1750 и 1758. године ктиторством пакрачког епископа Софронија Јовановића, иако један од четири звоника колико их је у Хопову током пет векова било изграђено, најдуже је потрајао. Мала капела саграђена на првом спрату звоника 1758. године, страдала је заједно са звоником у Другом светском рату. Стамбени делови келијског здања мењали су просторни склоп зависно од тога да ли се живело у осопштини или по правилима општежића.

Циљ истраживања је монографска анализа, с тим што је тежиште рада стављено на истраживање архитектуре. Историјске околности условиле су процес настанка, рушења, обнове и измене здања која су током неколико векова чиниле или и данас чине структуру манастирског комплекса. Досадашња проучавања

резултирала су објављивањем низа чланака и укључивањем манастира Хопова у синтезу о српској архитектури у доба турске власти и архитектури фрушкогорских манастира. Аутори ових радова су између осталог скренули пажњу на извесне особености у архитектури цркве Св. Николе. Под овим се пре свега мисли на необичну куполу са дванаестотраним тамбуром и колонетама, као и на систем густих плитких аркада на пиластрима. Установљено је да је црква Новог Хопова извршила снажан утицај на каснију архитектуру не само фрушкогорских манастира, већ и много ширег подручја. Осим извесних наговештаја остало је непознато порекло новохоповске архитектуре односно образац по коме је црква грађена па ће у раду бити учињен покушај да се овај проблем разреши. У том смислу неопходно је истраживање архитектуре Влашке, Молдавије и Свете Горе, а најпре Моравске Србије, као области у којим су ктитор и градитељ могли наћи узор.

Рад је усмерен како на истраживање постојећег храма тако и на старију цркву чије постојање се помиње у изворима, а потврђено је археолошким ископавањем. Проучавана је и архитектура стамбених и економских здања која су чинила или и данас чине део манастирског комплекса. Иако разорена у Другом светском рату о њиховом постојању, распореду и изгледу сазнаје се на основу материјалних остатака, писаних и ликовних извора. Радови на обнови манастирског комплекса започели су већ половином прошлог века када је стављен под заштиту закона. Уз конзерваторско-рестаураторске радове од 1985. године започело се и са презентацијом манастирског комплекса.

Током пет векова унутар манастирског комплекса биле су саграђене две цркве, монашке келије, две трпезарије, четири звоника, две капеле и низ неопходних економских здања. Посебан значај Ново Хоново је имало, као и данас, захваљујући моштима св. Теодора Тирона, које су као највећа манастирска светиња, и у бројним ратним догађањима, брижљиво чуване и скриване. Оне су католикону дале посебну меморијску функцију.

У функцији образовања монаха били су скрипториј, библиотека и монашка школа. Обимна грађа и литература потврђују њихово постојање, али не и њихово место у просторном склопу манастирског комплекса.

У истраживању је, с обзиром на слојевитост проблематике примењена интердисциплинарност која укључује ослањање на резултате археолошких истраживања, проучавање ликовних (графике, цртежи, фотографије, разгледнице) и писаних извора (записи у богослужбеним књигама, инвентари, реамбулације, дефтери, регесте турских и латинских докумената,) и коришћење архивске грађе (Архив СПЦ у Сремским Карловцима, Архив Југославије, Архив САНУ, архив породице Одескалки у Италији) као и документације о изведеним конзерваторско-рестаураторским радовима (Покрајински завод за заштиту споменика културе у Новом Саду). Исти разлози условили су структуру рада.

Манастир је више пута страдао, али духовни живот у њему је, са кратким прекидима, трајао током пет векова. Највеће разарање догодило се у Другом светском рату када је миниран, запаљен и опљачкан. Од половине XX века стављен је, као и други фрушкогорски манастири, под заштиту закона. Тада су изведени и неопходни конзерваторски радови, а потом се започело са рестаураторским радовима и презентацијом манастирског комплекса, која је укључила до сада нереализовану ревитализацију појединих делова манастирског комплекса.

Кључне речи: Ново Хопово, историја, средњи век, барок, цркве, синтронос, звоници, трпезарије, капеле, св. Теодор Тирон.

УДК 726.71(497.113 Ново Хопово): 271.222(043.3)

MONASTERY NOVO HOPOVO: HISTORY AND ARCHITECTURE

Summary

Subject of the study comprises two mutually connected units: the history and architecture of the Fruska Gora monastery of Novo Hopovo. Any reliable information on the period the monastery was established are still not known, and a legend that attributes it to the last of the Brankovic family despots has not been scientifically accepted. Only some diplomatic material confirms that the estate where the monastery was built in the 14th century belonged to a Hopoki aristocratic family, whereas a record entered by abbot Paul in the 1541 Menaion, a liturgical book, states that the church dome and the altar space were painted at that time. The construction period and the location of the original Hopovo temple have not been determined with certainty. Sources and literature research, however, led to a conclusion that it may have been built around 1490 and that it had been identical to a temple whose foundations were discovered beneath the new church floor. The Novo Hopovo Monastery main church is dedicated to St Nicholas and was built in 1576. There is an inscription above the west entrance, testifying to that fact. The inscription contains the ktetors' names, Lacko and Marko Jovsic, belonging to the middle class and coming from Gornji (Upper or Serbian) Kovin on the island of Csepel. By its architectural values it is one of the best representatives of the epoch. Archaeological and architectural investigations revealed the remains of a religious structures whose foundation walls are in the present church floor, as well as the structure containing cells. A tall bell tower built along the church dates from 1750 and 1758 and was funded by Pakrac bishop, Sofronije Jovanovic. Although one of the four bell towers built in Hopovo during a period of five centuries, this one lasted longest. A small chapel built on the bell tower first floor in 1758 was demolished along with the tower in the Second World War. The residential quarters with the cells were changing their spatial arrangements depending on whether the monks lived according to idiorrhythmic or coenobitic rules.

The goal of the research is a monographic analysis with a focus on architectural investigations. It was the historical circumstances that determined the processes of the

building construction, demolition, restorations and changes through several centuries, which even today make up the structure of the monastery complex. The research done so far resulted in a series of published articles and in including the Hopovo Monastery in the Serbian architecture synthesis in the period of the Turkish rule and in the Fruska Gora monasterial architecture. Among other things, the authors of all the articles pointed to certain particularities in the St Nicholas' Church architecture. Above all it is the unusual dome with its dodecagon or twelve angled drum and colonnettes, as well as its system of shallow arcades on the pilasters. It was found that the Novo Hopovo Church had a strong impact on architecture of a later date, not only in the Fruska Gora monasteries but in a much broader area. Apart from some scarce indications, the origins or the church structure pattern of the Novo Hopovo architecture have remained unknown, so this paper is going to make an attempt to resolve the issue. To that end, the Walachia, Moldova and Mount Athos architectures have to be looked into, but first of all the Morava Serbia, as a region where both the ktetor and the builder could have their models.

The paper considers investigations of both the extant and the earlier church. The latter is mentioned in the sources and was confirmed in the archaeological excavations. Also the architecture of the residential and ancillary buildings was studied, as those structures used to be or still are a part of the monasterial complex. Although demolished in the Second World War, we know about them and their existence, arrangement and appearance from the material remains, written or in images. The works on the monasterial complex restoration started in the mid-20th century when it was placed under legal protection – listed. Along with the conservation and restoration works, its presentation started since 1985.

In the space of five centuries, the monasterial complex saw construction of two churches, monastic cells, two refectories, four bell towers, two chapels and a series of other ancillary structures. A special significance of the Novo Hopovo Monastery owes, and still does, to the St Theodor Tiron's relics, and as the monastery greatest sacred possession, they have always been carefully kept hidden during numerous periods of warfare. They have bestowed a special memorial function to the monastery church.

For purposes of the monks' education there was a scriptorium, a library and a monastic school. Ample material and literature confirm their existence but not their actual place in the monastery complex spatial arrangement.

Due to a complex nature of the subject, the research applies interdisciplinary methods, including reliance on the results obtained from archaeological investigations, studies of various imagery (prints, drawings, photographs, postcards) and the written sources (notes in the ministering books, inventories, land registries, defters, Turkish and Latin documents regesta) and archival material (the SOC Archives in Sremski Karlovci, the Archives of Yugoslavia, the SASA Archives, the Odescalchi family archives, Italy), as well as the documentation on the conducted conservation and restoration works (the Provincial Institute for the Protection of Cultural Monuments, Novi Sad). The paper structure is also determined by the complexity of the subject.

The monastery has been ruined several times, but its spiritual life, with some breaks, has been going on for five centuries. The most severe demolition was in the Second World War, when it was mined, burnt and looted. Like other Fruska Gora monasteries, it is a listed cultural property since the mid-20th century. At that time the necessary conservation works were conducted. Then its restoration and presentation started, including the revitalisation of some of the monastery complex sections, which has not been completed yet.

Key words: Novo Hopovo, history, Middle Ages, Baroque, churches, synthronon, bell towers, refectories, chapels, St Theodor Tiron

UDK 726.71(497.113 Novo Hopovo): 271.222(043.3)

САДРЖАЈ

1. УВОД	1
2. ИСТОРИЈА	11
2.1 У Угарској краљевини	11
2.2. У османском царству	14
2.3. У Хабзбуршкој монархији	16
2.4 У Краљевини Југославији	18
2.5 Страдања у Другом светском рату о обнова	18
2.6. Света Гора фрушкогорска	22
2.7. Манастирски поседи	24
2.8 Скитови	32
2.9 Унутрашње уређење Фрушке Горе и Новог Хопова	33
2.10 Хоповско братство – хијерархијски поредак	39
2.11 Манастирски настојатељи	40
2.12 Везе са Светом Гором и Хиландаром	46
2.13 Везе са Русијом	48
2.14 Образовање монаха и школа	52
2.15 Скрипториј	57
2.16 Библиотека	59
2.17 Култ св. Теодора Тирона	63
3. АРХИТЕКТУРА	69
3.1. Ликовни извори за проучавање архитектуре	71
3.2 Старије сакрално здање	79
3.3. Католикон	90
3.3.1 Седиште епископије или митрополије	103
3.3.2. Симболична и меморијска структура храма	112
3.3.3 Материјал, техника и начин зидања	117
3.3.4 Порекло градитељског решења	120
3.3.5 Утицаји хоповског католикона на позније градитељство	127

3.4 Звоник и параклис св. Стефана	128
3.5 Стамбена и економска зона	140
3.5.1 Улаз	141
3.5.2 Трпезарија	142
3.5.3. Конаци	150
3.5.4 Кухиње	156
3.5.5 Подрумске просторије	157
3.5.6 Горница	158
3.5.7 Зимска капела	158
3.5.8 Школа	159
3.5.9 Библиотека	160
3.5.10 Болница	164
3.5.11 Некропола	164
3.5.12 Економска здања	165
4. КОНЗЕРВАТОРСКО-РЕСТАУРАТОРСКИ РАДОВИ	170
5. ЗАКЉУЧАК	184
6. ИЗВОРИ И ГРАЂА	189
7. ЛИТЕРАТУРА	193
8. СКРАЋЕНИЦЕ	209
9. ИЛУСТРАТИВНИ ПРИЛОЗИ	212

1. УВОД

Манастир Ново Хопово налази се у југоисточном делу подножја Фрушке Горе, на потезу „Турско брдо“, на надморској висини од 250 м. Цео комплекс површине 4,3 хектара заузима северни део општине Ириг, на самој граници Националног парка „Фрушка Гора“.¹ У питомој долини смештена је црква окружена келијским здањем чија „велика обнова“ започета у другој половини двадесетог века још није приведена крају.

Један од најнадахнутијих описа предела у коме је смештен манастир Ново Хопово оставио је Доситеј Обрадовић: *„Иде се покрај једног поточића, ... поред кога стоје насађени велики ораси и друга дрвеса, који га осећавају и чувају од сунца. На левој страни виде се брда и холмићи, покривени с виногради и воћњаци. С десне стране потока пружила се једна веселовидна долина, сва покривена и украшена с ливадама, пуни злака и цвећа селнога, која се протегла до у близину манастира. А с оне стране долине, рекао би да су царске баишче. Виноград до винограда, окружени и накићени с свакојаки плодовити дрвеси; брдо над брдом, и холм над холмом као да се један на другога другољубно наслонио, и као да је један с врх другог своју поноситу главу помолио: како ће лакше ону красновидну долину, сестру своју, и поток, њена љубитеља, који је загрљену држи, и оне, који покрај њега пролазе, гледати и сматрати; и како ће у исто време свак своју великолепну, са сви пролетњи, летњи и богати јесењи дарови надичену и преукрашену главу показивати и очима свију представљати. Холм до холма лепши и дичнији, а сви заједно неисказане красоте и дивоте. Тихослатко и љупко шуштање и играње с долином потока, весело различни птица појање, кротко и прохладно ветра диханије и његово с лишћем преметање дају ушима једну тако слаткослишну музику, да доводе човека у савришено заборављење себе и у иступљеније ума. Благоуханије ливадног цвећа и свакојаког воћа обалзамљавају они кроткопитоми воздух. Не зна ко, како том блаженом долином прође, како ли к манастиру дође. А кад дођосмо мом љубимом Опову, шта ће ко пре гледати, шта ће разматрати, чему ли ће се више дивити и чудити? Да сам био сав око, па да сам на све стране у један ма гледати могао, не тако не би се оне красоте*

¹ Студија о целинама фрушкогорских манастира : I део : анализа и оцена стања: књига I : Просторно-планске и урбанистичке карактеристике простора, Нови Сад 1988, 186.

нагледао. Ко би хтео знати, шта би ја рад овде описати, а не могу, нека само оде од пролећа до јесени, кад му драго, у Опово, пак кад се дома врати, видеће, оће ли моћи све, што је чувствовао, исказати“.²

Топоним Хопово доведен је у везу са угарском властелоском породицом Хопоки у чијем поседу се властелинство налазило 1344. године.³

Први поуздан историјски извор о манастиру односно цркви Новог Хопова је рукописни минеј за април, из 1541. године. Тада су за време игумана Павла осликани купола и олтарски простор.⁴ Манастир се потом помиње у катастарском дефтеру из 1545/1546. године, са годишњом феудалном дажбином од 200 акчи.⁵ Наредни помен је у панегирику из 1555. године написаном за време игумана Стефана, духовника Аврама и еклесијарха Максима.⁶ Још један минеј написан је у Хопову 1559. године.⁷ Апостолско талкованије написано је 1653. године за време игумана Аврама и еклесијарха Илариона. Књигу је написао „дијак“ Станко.⁸ Према катастарском дефтеру из 1566/1567. године царској благајни је тада исплаћен „откуп“ за манастир Ново Хопово од 26

² Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 109-110.

³ П. Рокаи, *Поседници на тлу фрушкогорских манастира у средњем веку*, у: Фрушкогорски манастири, Зборник радова: Југословенски научни скуп Валоризација и заштита фрушкогорских манастира, Нови Сад 1990, 76-77.

⁴ ССЗН I, 509. Минеј се данас чува у Универзитетској библиотеци у Београду, сигнатура: Рс 12. Недавно је дигитализован и може се прегледати на адреси: www.digital.nb.rs/document/UBSM-SRK-RS-0012. На последњој страни рукописа налази се запис игумана Павла, првог хоповског игумана чије име нам је познато, в.: Радичь, Повѣсть, 38, где се овај рукопис први пут помиње. У публикованим инвентарима манастира из 1753. године, (в.: *Опис српских фрушкогорских манастира 1753. год*, приопштио Д. Р[уvaraц], СС 18, (1903), 560-561) и 1776. године (в.: *Инвентари манастира Бешеново (1775) и Ново Хопово (1776)*, [приредила] Б. Кулић, ГЗПСКВ 18 (1996), 203-217, манускрипт се не наводи, као ни у студији Т. Остојића, *Доситеј Обрадовић у Хопову*. Судбина рукописа позната је тек од треће деценије двадесетог века када је као део библиотеке Петра Стојадиновића, библиофила из Новог Сада понуђен на продају Универзитетској библиотеци. Библиотеку Петра Стојадиновића откупио је за 320 000 динара Гедеон Дунђерски и поклонио 1929. године Универзитетској библиотеци. Гедеон Дунђерски (01. 02. 1875 Србобран – 12. 07. 1939 Будимпешта) основну школу је завршио у родном граду, а гимназију у Новом Саду 1892. године. Докторат права у Будимпешти положио је када је имао само 21 годину. Од оца Лазара наследио је имање у Челареву са дворцем, шпиританом и пиваром, као и кућу и хотел у Новом Саду. Поседовао је пивару у Зрењанину, још једну фабрику шпиритуса, парни млин и уљару у Сомбору, такође и више индустријских предузећа у Новом Саду. Бавио се политиком, 1910. године постао је посланик у Угарском сабору и био је члан парламента до 1918. године. Председник Матице српске био је од 1911. до 1920. године. Основао је у Новом саду фабрику авиона „Икарус“, коју је касније преселио у Земун. Био је народни добротвор, слао је вагоне хране у сиромашне крајеве, в.: Н. Марковић, Д. Филиповић, *Гедеон Дунђерски, велики добротвор Београдског универзитета: изложба поводом Дана библиотеке: каталог*, Београд 2009, 17-18.

⁵ Зиројевић, *Поседи* 105.

⁶ ССЗН I, 584.

⁷ ССЗН I, 605.

⁸ ССЗН I, 634.

000 акчи уз годишњи порез од 720 акчи.⁹ Године 1576. уместо првобитне цркве подигнута је садашња триконхална грађевина, чији су ктитори Лацко и Марко Јовшић из Српског Ковина.¹⁰ Две године касније 1578. године, протестантски свештеник Стефан Герлах је путујући у Цариград у саставу једног царског посланства, забележио да у Хопову постоји школа.¹¹ Исте године у турским пореским књигама оба манастира, Старо и Ново Хопово, помињу се уз заосталу тапијску таксу од 6000 акчи.¹²

Клесани камени натпис, величине 38 x 85,5 м, из 1576. године који се данас налази изнад портала на западној страни, исписан је у пет редова. У њему се наводи да су садашњу цркву подигли ктитори Лацко и Марко Јовшић из Српског Ковина (на острву Чепелу код Будима), уз помоћ породице Јована Божанића са супругом Аном и са Томом, Катарином и сином Георгијем.¹³ Подаци о ктиторима Хопова показују да се као мецене великих и репрезентативних градитељских дела појављују и световне личности. Ова два грађанина која дају новац за изградњу Хопова, вероватно су били трговци.¹⁴ То је први пут да се грађани са сигурношћу јављају као ктитори једне велике цркве, и то ће у будућности бити готово редован случај.¹⁵ Натпис је откривен приликом пробијања прозора у тимпанону северних врата цркве 1753. године. Плоча са натписом је премештена и узидана изнад улазних врата на западном зиду цркве, где се и данас налази.¹⁶ Запис о подизању храма и ктиторима налази се и у московској књизи Камењ вјери из 1729. године.¹⁷ Натпис изведен у фреско техници о ктиторима и времену живописања цркве уништен је 1774. године када је проширен отвор у зиду који везује наос са припратом.¹⁸ У инвентару из 1753. године забележени су натписи о ктиторима и времену осликавања цркве и припрате: *„Олтар, труло и црков древнеју зографијеју с различним образи свјатих измоловато, коему изобразенију ктитор*

⁹ Зиројевић, *Поседи*, 105.

¹⁰ *ССЗН I*, 724.

¹¹ Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 87.

¹² Зиројевић, *Поседи*, 105.

¹³ *ССЗН I*, 724; М. Кашанин, В. Петровић, *Српска уметност у Војводини до Велике сеобе*, у: Војводина I: од најстаријих времена до велике сеобе, Нови Сад 1939, 445; Магић, *Манастир Старо и Ново Хопово*, без означених страница.

¹⁴ М. Шупут, *Српска архитектура у доба турске власти 1459 – 1690*, Београд 1984, 41.

¹⁵ М. Кашанин, В. Петровић, *н.д.*, 445.

¹⁶ Д. Нонин, *Конзервација припрате цркве манастира Ново Хопово*, ГЗПСКВ 1 (1957), 141.

¹⁷ *Стари српски записи и натписи из Војводине V*, 8287.

¹⁸ Д. Нонин, *н.д.*, 141.

бист Митрофан јрм, јакоже извјестуеуеџа над врати папертски сицевим надписанием:

† Изволенијем отца и поспјешенијем сина и совершенијем свјатаго духа. Подписа се сеј Божествени храм ви имје свајатаго Архиепера и чудотворца Христова Николаа, при Архиепископје сербском кир Јоње, а при митрополије Бјелградском кир Јоакимје, и Темшиварском кир Неофитје, а при игумење кир Евсевију, и о сем потруди се Митрофан, јеромонах и плати Бог да прости и совршиџа в љето от Адама 7116. Августа 5., љета от Христа 1608. т. ј. от како је писато до днес 145. љет јест.

Паперта же бист писана, ктитори и настојатели ниже посљедујушчим, Јакоже посљедусет: † изволенијем отца и поспјешенијем сина, и совешением св. духа, написја сија прпрата при преосвјашченому Архиепископје пекском кир Гаврилу и преосвјашченому митрополиту кир хажи Илариону, и почесе писати при игемону кир Неофиту, и еклисиарху Јосифу и пареклисиарху Василију, а совршиџа при игемону Висариону и еклисиарху Илариону, и пареклисиарху Теодосију, и сему бист ктитор игемон Неофит, и хажи Стефан, и поп Теодор и поп Софроние, и монах Леонтие и Петроние и платише васе и Бог да прости. И паки бист злату ктитор Крунија, хажи Јаниница из Бјелграда, и започесе м. Маја 10. дан, а совршиџа м. Ноемврија 8. дан в љето 7162 от Христа 1654, т. ј. от како јо писано до днес љет јест 99.¹⁹

У току XVII века Ново Хопово је забележено више пута. Наос са олтаром, површине око 600 m², живописан је 1608. године. Извели су га грчки мајстори за годину дана. Као најзаслужнији за овај подухват помињу се тадашњи игуман кир Јевсевије и јеромонах Митрофан. Припрата је осликана 1654. године. Радови су започети заслугом ктитора и игумана кир Неофита и довршени залагањем игумана Висариона. Као ктитори помињу се духовна лица а као једини световни приложник Крунија Хаџи Јањиница „от Београда“. Радови на осликавању површине веће од 240 m² потрајали су шест месеци.²⁰

Трудом јеромонаха Михаила, а за време игумана Теофана 1663. у Београду је извесни Лаза начинио петохлебницу, која се сада налази у манастиру Јазак.²¹

¹⁹ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753. год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 16, (1903), 532.

²⁰ Матић, *Манастир Старо и Ново Хопово*.

²¹ *Стари српски записи и натписи из Војводине I*, 30.

У аустријско-турским ратовима крајем XVII и почетком XVIII века Срем је био бојиште. Тада је и манастир страдао. Паљен је и пљачкан 1684. и 1688. године. После пожаревачког мира монаси су почели са поправкама и дограђивањем манастира.²²

Многобројни подаци о манастиру, његовом братству, разним збивањима и активностима током XVII и XVIII и века, сведоче о интензивном животу и преданом раду. Највише података односи се на писање књига и израду предмета за снабдевање манастира различитим црквеним предметима, али има и оних који су забележили градитељске радове, страдања и обнове манастира. Црква је обнављана 1689. године.²³ Значајнији радови на обнови изведени су 1744. године, а деценију касније изграђен је високи звоник на западној страни цркве који је срушен у Другом светском рату када је Хоново последњи пут претрпело велика страдања.²⁴

Стари иконостас са око 40 икона, још се налазио се у цркви у седмој деценији XVIII века. Његови аутори су можда били зографи Арсеније и Нил. Дрворезбар Томас Фиртлер из Доње вароши у Осијеку аутор је новог иконостаса, који је по нацрту, вероватно начињеном и одобреном у манастиру изрезан и постављен 20. октобра 1769. године. У исто време Фиртлер је извео и нови архијерејски трон и мали кивот, а у октобру 1770. године и двадесет два седала у певницама.²⁵ Високи барокни иконостас насликао је до 1776. године Теодор Крачун. Преграда је била прислоњена уз источни пар стубаца у олтару, а њена мере су износиле 11,5 x 8,7 м, уз укупну површину око 160 m². Иконостас је имао шест хоризонталних зона са 63 иконе. Као целина скоро сасвим је страдао у Другом светском рату. Од уништења спасено је 19 икона, од тога две престоне.²⁶

²² Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хонову*, 114-115.

²³ ССЗН I, 1895; . М. Панић-Суреп, *Кад су живи завидели мртвима*, Београд 1960, 131.

²⁴ Д. Давидов, *Страдања фрушкогорских манастира*, Фрушкогорски манастири, Галерија САНУ 66, Београд 1990, 210-211.

²⁵ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753. год.*, приопштио Д. Р[уварац], Сремски Карловци 1903; 243-244; Б. Тодић, *Необјављени податак о дрворезбару хоповских иконостаса*, Радови о српској уметности и уметницима XVIII : по архивским и другим подацима, Нови Сад 2010, 346, разјашњава и неспоразум око раније атрибуције по којој су „иконостас“ извели дрворезбари Паул и Антон Резнер, в. : Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хонову*, 111, напомена 5. Термин „иконостас“ вероватно је био забележен у извору, а односио се на неки од проскинитара у цркви који су можда извели Паул и Антон Резнер.

²⁶ М. Милошевић, *Радови на конзервацији цркве манастира Ново Хоново*, Рад војвођанских музеја 1, (1952), 238; Матић, *Манастир Старо и Ново Хоново*.

Живопис цркве страдао је половином XIX века. Током конзерваторских радова 1958. изнад улаза у проскомидију пронађен је, преко крупних иницијала СМ исписаних уљаном бојом, запис исписан графитом на мађарском језику. Из њега је закључено да су 1894. године у цркви вршени неки сликарски радови. Испод године је нејасно исписано 20. или 28. јули. Претпоставља се да је то датум завршног премазивања фресака у целој цркви уљаном бојом.²⁷ Касније је утврђено да су фреске премазане слојем боје у имитацији мермера 1914.²⁸ или 1916. године.²⁹

Велика оштећења задесила су цркву у Другом светском рату. Немци су 1943. године минирали манастир. Од експлозије оштећене су сама црква, припрата и олтарска апсида, као и кров кубета, а разорен је и већи део конака. Високи звоник срушен је на припрату цркве. Минирањем звоника уништен је покривач и свод над припратом, страдала је висока капа над кубетом храма, иконостас је спаљен, а унутрашњост цркве демолирана.³⁰

Патрон старије им млађе цркве је св. Никола. Први поуздан помен храмовне посвете забележен је у панегирику из 1555. године,³¹ а од тада се помиње у бројним записима.³² Запис из 1555. године наводи да се у храму налазе мошти великомученика Теодора Тирона.³³ Већ у средњовековној Србији култ светог Николе био је толико развијен да му је било посвећено седамдесет пет цркава. Од средњег века до XVIII века посвећене су му сто четрдесет две цркве. Према подацима из 1924. године објављеним у *Шематизму*, од три хиљаде осамсто тридесет девет храмова светом Николи су посвећена пет стотина

²⁷ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 111, напомена 4, бележи да је: „црква 1898 наново молована; при том је стари молерај уништен, а на његово место није бољи израђен“; Д. Нонин, н.д., 251.

²⁸ А. Манојловић, *Српски манастири у Фрушкој Гори*, Сремски Карловци 1937, 46.

²⁹ В. Матић, *Архитектура фрушкогорских манастира*, Фрушкогорски манастири, Галерија САНУ 66, Београд 1990, 143.

³⁰ М. Милошевић, *Радови на конзервацији манастира Ново Хопово*, Рад војвођанских музеја 1, (1952), 238; М. В. Власова [и др], *Опеке српских фрушкогорских манастира : састав и структура опека манастира Крушедол, Ново Хопово и Велика Ремета*, Београд 1998, 6; Матић, *Манастир Старо и Ново Хопово*.

³¹ ССЗН I, 584.

³² ССЗН I, 584, 634, 724, 956, 993, 1051, 1114, 1213, 1502, 1593, 1707, 2057; ССЗН II, 2197; ССЗН III, 4985; ССЗН IV, 6794, 7170, 7255; ССЗН V, 7506, 7798; *Стари српски записи и натписи из Војводине I*, 30, 602, 1638; *Стари српски записи и натписи из Војводине V*, 8287, 10044.

³³ ССЗН I, 584.

седамдесет три.³⁴ У доба обновљене Пећке патријаршије свети Никола је био веома популаран. Више од половине обновљених цркава њему је посвећено, а његов лик, без обзира на то да ли је био патрон цркве или не, добио је угледно место у цркви.³⁵ Представа светог Николе као патрона храма није у Хопову насликана у лунети над главним, западним улазом у храм, већ у лунети јужног портала, што се види и на цртежу Хаџи Рувима из 1781. године.³⁶ Можда је представа светог Николе некада била насликана у лунети западног портала. Наиме, на том месту се данас налази клесани ктиторски натпис откривен приликом пробијања прозора у тимпанону северних врата 1753. године. Плоча са натписом је тада премештена и узидана у лунету западног портала, где се и данас налази.³⁷ Приликом изградње нове цркве 1576. године манастир је преузео посвету Св. Николи, али је као храмовну славу прослављао св. Теодора Тирона, захваљујући чијим моштима је уживао посебан углед.

Рана историја манастира скоро да је непозната. Пре свега не зна се поуздано када је манастир основан и ко је његов ктитор. Спорадично спровођена археолошка и архитектонска истраживања нису пружила одговор на бројна питања која се односе на градитељску стратиграфију. Непознато је како је изгледао првобитан манастирски склоп, а до недавно само се наслућивало где би требало тражити првобитну цркву која се у изворима помиње. Иако духовно активан од времена оснивања научном проучавању манастира Хопова приступило се тек након страдања у Другом светском рату. Црква је тада знатно оштећена, конаци скоро сасвим разрушени, звоник миниран, док су економска здања нестала. Страдале су и манастирска библиотека и архива. У њимасе некада налазила непроцењива грађа, данас позната само на основу делимично објављених извора.

Први истраживач историје и архитектуре манастира био је један од његових игумана, Иринеј Радић, уједно и аутор прве монографије објављене 1847.

³⁴ Ј. Радовановић, *Свети Никола : житије и чуда у српској уметности*, Београд 1987, 11.

³⁵ С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557 – 1614*, Нови Сад 1965, 68, наглашава да је у XVI и XVII веку свети Никола постао најомиљенији светитељ у народу.

³⁶ Б. Вујовић, *Неколико непознатих записа и цртежа Хаџи Рувима*, Свеске ДИУС 7-8, Београд 1979, 12-13, сл. 1.

³⁷ Д. Нонин, *н.д.*, 141.

године у Будиму.³⁸ Своје место Хоново је добило у прегледима фрушкогорских манастира Б. Стрике,³⁹ А. Манојловића,⁴⁰ О. Милановић Јовић и П. Момировића,⁴¹ као и Б. Кулић и Н. Срећков.⁴² Манастир је монографски обрадила М. Бајаловић Бирташевић 1953. године.⁴³ Научно популарну монографију Хонова написао је Д. Давидов 1964. године.⁴⁴ У првој деценији двадесет првог века објављено је неколико научно популарних монографија чији су аутори: Н. Николић,⁴⁵ В. Матић⁴⁶ и Д. Медаковић.⁴⁷ Досадашња проучавања резултирала су објављивањем низа чланака и укључивањем манастира Хонова у синтезу српској архитектури у доба турске власти⁴⁸, архитектури фрушкогорских манастира⁴⁹ и архитектури Балкана у отоманском периоду⁵⁰. М. Милошевић уз опис архитектуре цркве даје и предлог рестаурације цркве страдале у Другом светском рату, посебно кубета. У истом чланку О. Милановић описује живопис цркве и порекло мајстора.⁵¹ Занимљиву тезу о протомајстору хоновске цркве и мешавини стилских утицаја изложио је П. Момировић.⁵² Ишчезла историја манастира може се у извесној мери реконструисати захваљујући Д. Руварцу и Т. Остојићу. За изучавање економске историје значајни су радови: О. Зиројевић⁵³

³⁸ Радичь, *Повѣст*.

³⁹ Б. Стрика, *Српске задужбине фрушкогорски манастири*, Загреб 1927, 93-103.

⁴⁰ А. Манојловић, *Српски манастири у Фрушкој Гори*, Сремски Карловци 1937; 44-51

⁴¹ О. Милановић-Јовић, П. Момировић, *Фрушкогорски манастири*, Београд 1963, Нови Сад 1975², 1988³, 47-62, 1990.

⁴² Б. Кулић, Н. Срећков, *Манастири Фрушке Горе*, Нови Сад, 1994, 117-130.

⁴³ М. Бајаловић-Бирташевић, *Манастир Ново Хоново у Фрушкој Гори*; Зборник Матице српске, Серија друштвених наука, књ. 5, (1953), 68-87.

⁴⁴ D. Davidov, *Норово*, Београд 1964.

⁴⁵ Н. Николић, *Манастир Ново Хоново*, Ириг 2006.

⁴⁶ В. Матић, *Манастир Старо и Ново Хоново*.

⁴⁷ Д. Медаковић, *Ново Хоново : по тексту изговореном у телевизијском серијалу Фрушкогорски манастири*, Нови Сад 2010.

⁴⁸ М. Шупут, *Српска архитектура у доба турске власти*, Београд 1984; М. Шупут, *Споменици српског црквеног градитељства XVI – XVII век*, Београд 1991;

⁴⁹ Матић, *Архитектура*.

⁵⁰ A. Prêtre, *Les patrimoines chrétiens après la conquête ottomane : architecture et art dans les Balkans pendant la période ottomane*, *Études balkaniques* 12, (2005), 85-128.

⁵¹ М. Милошевић, О. Милановић, *Црква Св. Николе у манастиру Ново Хоново*, Рад војвођанских музеја 4, (1955), 249-255. Непуне три деценије касније објављен је рад о пореклу сликара, в.: О. Милановић-Јовић, *Le Monastère Норово entre l'Аthos et la Roumanie*, ЗМСЛУ 34/35, (2003), 1-18

⁵² П. Момировић, *О архитектури цркве манастира Ново Хоново*, ЗЗСК 22-23, (1972-1973), 119-120.

⁵³ О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1653. године*, Београд 1984, 200-201; Зиројевић, *Поседи*, 1992.

која је истраживала турске дефтере и М. Јачова⁵⁴ који је проучавао италијанске изворе о фрушкогорским манастирима. Хоново је нашло место и у радовима Д. Давидова⁵⁵ и Д. Вулетића⁵⁶ који се односе на страдање манастира у Другом светском рату. Од непроцењивог значаја истраживачима историје и уметничког живота фрушкогорских манастира су стари српски записи и натписи, које су прикупили и објавили Љ. Стојановић⁵⁷ и П. Момировић⁵⁸. Проучавање манастирских конака започео је 1953. године Ј. Нешковић,⁵⁹ а радовима на њиховој обнови, након страдања у Другом светском рату, према пројекту М. Милошевића руководили су М. Петровић и С. Стражмештеров.

У другој половини двадесетог века упоредо са конзерваторско рестаураторским радовима на манастирском комплексу вршена су археолошка и архитектонска истраживања у порти и цркви, која су имала за циљ да убицирају првобитни храм чије се постојање помиње у писаним изворима и усменом предању које је забележио И. Радић.⁶⁰ Истраживања вршена у цркви, у кампањама од 1976. до 1979. године, довела су до открића старијег сакралног здања.⁶¹ Сумње да старију цркву треба тражити на простору северног дела порте, где се у подрумским просторијама налази камени стубац који је довођен у везу са првобитном манастирском црквом отклонио је М. Петровић који је утврдио његову функцију.⁶²

⁵⁴ М. Јачов, *Срем на прелому два века (XVII-XVIII)*, Београд 1990; М. Јачов, *Les monastères de Fruška Gora à la limite de deux siècles*, Западноевропски барок и византијски свет : зборник радова са научног скупа одржаног од 10. до 13. октобра 1989, Београд 1991, 113-122.

⁵⁵ Д. Давидов, *Огрешења*, Шабац 1986, 70, 74; Д. Давидов, *Страдања фрушкогорских манастира*, Фрушкогорски манастири, Галерија САНУ 66, Београд 1990, 210-211; Д. Давидов, *Злодела и греси*, Београд 1990; Д. Давидов, *Фрушкогорски манастири : апел за обнову*, Београд 1992; Д. Давидов, *Ратна и поратна судбина била је страдална*, у: Светила Фрушке Горе, Београд – Нови Сад, 2006, 85-121; Д. Давидов, *Ратно (усташко) и поратно (комунистичко) уништавање фрушкогорских манастира*, Срем кроз векове : слојеви култура Фрушке Горе и Срема, Београд – Беоцин 2007, 661-700; Д. Давидов, *Уништавање фрушкогорских манастира у Независној држави Хрватској (1941-1945)*, Анали Огранка САНУ у Новом Саду за 2008, бр IV, додаток, 37-47.

⁵⁶ Д. Вулетић, *Судбина културне баштине Срема у току II светског рата*, Нови Сад 1992.

⁵⁷ *ССЗН I; ССЗН II; ССЗН III; ССЗН IV; ССЗН V; ССЗН VI.*

⁵⁸ *Стари српски записи и натписи из Војводине I; Стари српски записи и натписи из Војводине II; Стари српски записи и натписи из Војводине III; Стари српски записи и натписи из Војводине IV; Стари српски записи и натписи из Војводине V.*

⁵⁹ Нешковић, *Конаци*, 30-41.

⁶⁰ Радић, *Повџство*, 13-15.

⁶¹ Стражмештеров, *Откриће цркве*, 45-50; Стражмештеров, *Рестаураторски радови* 9-11.

⁶² Петровић, *О старијим грађевинама манастира Ново Хоново*, 73-80.

Поглавља која следе усмерена су на историју манастира, његово духовно устројство, манастирски комплекс са црквама и стамбеним и економским здањима, као и на његову култну и меморијалну природу. При изучавању манастирског комплекса: келијског здања, првобитног храма, као и садашње цркве примењен је интердисциплинарни метод који је укључио: материјалне и ликовне изворе, архивску грађу и литературу.

2. ИСТОРИЈА

Историја манастира Ново Хопово нераскидиво је повезана са судбином српског народа који је од средњег века присутан на простору данашње Војводине, нарочито Срема. Од времена када су Срби населили тај простор смењивали су се његови господари.

Од краја XIV века до пада Српске деспотовине под Турке 1459. године, започело је повлачење Срба у северне крајеве Србије, док истовремено у областима Поморавља долази до последњег великог цветања српске средњовековне, феудалне културе. Још пре пада Деспотовине, када се Срби, потискивани од Турака, повлаче ка северу до Дунава, Подунавље улази у српску историју, а српска етничка присутност у панонским областима континуирано ће трајати у свим периодима стране власти – угарске, турске и аустријске – које се наизменично смењују.

2.1 У Угарској краљевини

Већ под угарском влашћу, у току XV века, Срби су укључени у живот угарске државе, најпре као феудални поседници, на чијим су имањима насељени и њихови српски кметови. Политичке и војне прилике у Угарској условиле су попустљивост мађарских краљева према српском становништву које називају *Rasciani scismatici*. Врло рано, угарски краљеви, почевши од Матије Корвина (1458-1490) укључују Србе у организацију Војне крајине, коју ће касније Аустрија прихватити и разрадити у смишљен систем. У таквом устројству српски народ је лишен кметовских обавеза, а подређен као слободан сељак, преко својих војних старешина, директно цару, у граничним областима севера и запада живео до друге половине XIX века, када се ова дуговечна организација коначно распала. Угарски краљ Матија Корвин је део своје дунавске флотиле поверио досељеним Србима које је сместио у Ђуру, Коморану, Будиму и Варадину, а нарочито на Чепељском острву (*Rács Keve*) и Ковину, где су ови већ 1428. године добили и *ius patronatus regium*, привилегије из којих су се развиле и друге српске повластице, послуживши као основа стварања и других аутономних српских црквених општина. Успостављање и учвршћење османлијске власти у Угарској после 1526.

године пропраћено је даљим ширењем и јачањем мартолошке војне организације. Њене посаде појављују се у Острогону, Будиму, Печују, Калочи, Стоном Београду, Вацу, Вишеграду и Солноку.

Поузданих података о првим српским манастирима и њиховим црквама у Угарској из XV и првих деценија XVI века има мало, али се верује да је већина подигнута пре него што су Турци завладали том облашћу.⁶³

Угарски краљ Жигмунд и његови наследници на престоли толерисали су и помагали православље како би се што више Срба населило по опустелим угарским крајевима. Он је 1428. године пренео своје црквено патронатско право на српску православну привилеговану општину у банатском Ковину. Те повластице је потврдио његов наследник краљ Владислав V, и за нови Српски Ковин, дубоко у срцу Угарске, јужно од Будимпеште, када су га на Чепељу основали избегли Срби из банатског Ковина, пошто су Турци 1439. године, у време првог заузимања Смедерева и целе деспотовине, опљачкали и јужни Банат.⁶⁴ Краљ Владислав је дозвољавајући Србима да се населе на острву Чепељу, повељом од 10. октобра одредио за њихово насељавање простране земље око опустеле готичке цркве, уз све повластице и прерогативе које су уживали у банатском Ковину. На основу натписа очуваних у цркви, још у XVIII веку је утврђено да је осликавана три пута: 1320, 1514. и 1765. године. Изнето је мишљење да се у ковинској цркви налази доста очуваних фресака из 1514. године које иконографски и технички припадају истој групи као и остаци фресака манастира Хопова.⁶⁵

Србија је након губитка државности 1459. године укључена у угарски систем одбране против Турака, а након битке на Мохачу 1526. године, постаје њен турски серхат.⁶⁶ Почетком XVI века Војводина је претежно мађарска. Након Мохачке битке пали су под Турке Срем и Бачка, које су Мађари махом напустили. После погибије цара Јована знатан број Срба је напустио Бачку и склонио се у Срем, што представља прву познату већу сеобу Срба са севера на југ у овим

⁶³ Грујић, *Духовни живот* 356.

⁶⁴ Грујић, *Духовни живот*, 349-350.

⁶⁵ Исто, 350-351.

⁶⁶ В. Чубриловић, *Уводна реч*, у: Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699, зборник радова са научног скупа одржаног 24. и 25. априла 1986, Београд 1989, 3.

крајевима.⁶⁷ Велика сеоба крајем XVII века повукла је незнатан број Срба са територије Војводине нарочито Срема. Они су населили градове: Арад, Сегедин, Печуј, Мохач, Стони Београд, Сентандреју, Јегру, Острогон, Коморан, Велики Варадин, Ђуру и посебно Будим и неколико села у његовој околини.⁶⁸

Сва већа места и градови у сремској Посавини, Подунављу и Фрушкој Гори, пљачкана су, пустошена и паљена у више махова, а посебно 1458, 1462 и 1521. године, док најзад, цео Срем није опустошен и дефинитивно, између 1521. и 1529. године, дошао под турску власт.⁶⁹

Рани, предтурски период фрушкогорских манастира тешко је описати јер је сачувано мало споменика. У недостатку писаних историјских извора за већину није утврђено време оснивања и градње првобитних храмова па су прве странице њихове историје испуњене вестима из народног предања које им даје већу старину.⁷⁰ Као оснивачи манастира на простору Фрушке Горе у предању се најчешће јављају Стефан Штиљановић, последњи Сремски Бранковићи, Змај Огњени Вук, деспоти Ђорђе и Јован, или њихова мајка Ангелина. Уколико је неки манастир сматран још старијим, његово подизање се везује за „сремског краља Драгутина“. Ова тврђења, међутим, изузев у случају неколицине манастира за које се заиста зна да су им оснивачи последњи Бранковићи, као у случају Крушедола, не могу се потврдити историјским подацима. Област Фрушке Горе се у периоду од XII до XVI века налазила у оквирима средњовековне угарске државе. Према патронатском (криторском) праву, оснивање црквених објеката било је у надлежности поседника тла на којем би се ти објекти подизали. Познавање власника тла пружа, у случају фрушкогорских манастира, могућност да се за оснивача манастира прихвати поседник његовог тла или да се одбаци као датум оснивања време када је тло манастира било у поседу тог власника.⁷¹ У повељама из XIV и XV века помињу се поседници имања на чијем тлу су касније настали

⁶⁷ Д. Ј. Поповић, *Војводина у турско доба*, у: Војводина I : од најстаријих времена до Велике сеобе, Нови Сад 1939, 160.

⁶⁸ Исто, 162-163.

⁶⁹ Грујић, *Духовни живот*, 349.

⁷⁰ Д. Давидов, *Повесница њихова била је славна*, у: Светила Фрушке Горе, Београд – Нови Сад, 2006, 13.

⁷¹ П. Рокаи, *Поседници на тлу фрушкогорских манастира у средњем веку*, Фрушкогорски манастири, Зборник радова: Југословенски научни скуп Валоризација и заштита фрушкогорских манастира, Нови Сад 1990, 75.

манастири. Властелинска породица локалног, жупанијског значаја, Хопоки, имала је по свој прилици у свом поседу 1344. године Хопово.⁷²

О времену настанка цркве постоје две тезе.⁷³ Извори, литература, као и резултати архитектонско археолошких истраживања показују да је манастир Ново Хопово основан пре 1526. Године, у време када је Фрушка гора била у саставу угарске краљевине.

2.2 У Османском царству

Ишчезавањем мађарске државе и њеног феудалног система, Срби у Подунављу су укључени у новонастале процесе развијања и јачања отоманског феудализма. Убрзо су обухваћени јурисдикцијом Пећке патријаршије која је обновљена 1557. године. Њен правни положај и легитимитет су засновани не толико на шеријатском праву, колико на посебним султанским хатишерифима, што је српској цркви омогућило да делује као једини домаћи политички и идеолошки фактор интеграције православног живља на подручју њене јурисдикције. Српска црква се институционално прилагодила новом стању и преустројила свој централни апарат, створивши, према обрасцу некадашњих српских средњовековних државних сабора, и свој црквено-лаички сабор, израстао из новонасталог положаја који је сама црква добила у отоманском политичком и правном поретку.⁷⁴

Након турског освајања централне Угарске и Будима створен је пашалук са 25 санџаката. У будимском пашалуку налазио се низ санџаката у којима су живели Срби, међу њима и сремски. Када је касније у доба султана Мурата III (1575-1595) дошло до нове поделе у вилајете или намесништва, а вилајета у санџакате, сремски санџакат са српским становништвом био је у саставу будимског вилајета. Санџакати су се делили у нахије. Срем су током 1583-1585. и 1586-1587. године чиниле: митровачка, илочка, гргуревачка, иришка, подгоричка, варадинска, сремска и моровићка нахија.⁷⁵

⁷² Исто, 76-77.

⁷³ В.: поглавље: Архитектура.

⁷⁴ Д. Медаковић у: Д. Медаковић, Д. Давидов, *Сентандреја*, Београд 1982, 33-34.

⁷⁵ Д. Ј. Поповић, *н.д.*, 259.

Прве деценије турске власти у Срему обележила су страдања манастира. Прилике су се побољшале када се османска власт учврстила у Подунављу. Већ 1545. године одређене су према катастарском дефтеру обавезе годишње дажбине фрушкогорских манастира према царској благајни. У другој половини XVI века османска власт је према православном живљу исказивала чак и покровитељску предусретљивост. Током XVI и XVII века стекли су се услови за градњу, доградњу и обнову манастира и парохијских цркава, за долазак живописаца и иконописаца, као и за израду и набавку сакралних предмета уметничког својства и израде.⁷⁶

У сталној борби са западним и северним римокатоличким суседима Турци су, нарочито на Крајинама у новооснованим областима, почели све више да фаворизују православље. Када су заузели ове области, будуће епархије под Пећком патријаршијом, затекли су на њима само једну српску православну епархију – Београдско-сремску митрополију, са викаријатом у Јенопољу. Тај викаријат је углавном и даље остао под угарском влашћу и добио назив „Угарска епархија“. Београдско-сремска митрополија ширила се, упоредо са ширењем турске власти по угарским областима. Током XVI и XVII века развила се у српску црквену област са шест епархија. Врховни духовни поглавар свих православних Срба у бившим угарским областима под Турцима, као и оних што су остали под мађарском ердељском и аустријском влашћу, био је охридски архиепископ, све док 1557. године није обновљена аутокефална Пећка патријаршија. После обнављања Пећке патријаршије српска црква по угарским областима под Турцима ушла је у њен састав, док је Угарска епископија остала под ердељском влашћу и заједно са целом ердељском православном румунском облашћу, прешла под духовну власт цариградског патријарха.⁷⁷

Углед манастира Хопова све више се уздиже по приспећу моштију светог Теодора Тирона, поменутог у *Панегирику* чије је преписивање завршено 13. маја 1555. године.⁷⁸ Две деценије касније, тачније 1576. године подиже се нови хоповски храм у чијем олтару се појављује горње место са четири сапрестоља,

⁷⁶ Д. Давидов, *Повесница њихова била је славна*, у: Светила Фрушке Горе, Београд – Нови Сад 2006, 17.

⁷⁷ Грујић, *Духовни живот*, 388-389.

⁷⁸ *Описаније основанија манастира Хопова*, [приошштио] Д. Р[уварац], СС 16, (1906), 300.

због чега се сматрало да је саграђен као архијерејско седиште.⁷⁹ Изнета је и претпоставка да је обнова хоповског храма била у вези са рушењем митрополијске цркве у Београду.⁸⁰

3.1 У Хабзбуршкој монархији

Након аустријско-турских ратова, који су завршили Великом сеобом у Хабзбуршку монархију, значај фрушкогорских манастира је порастао. Више се нису налазили на периферији јурисдикционог подручја, него у средишту новостворене црквене институције.⁸¹

У току 1688. године турска војска је продрла у Срем. Из *Житија светог Теодора Тирона* које је 1721. године написао хоповски старац Кирило види се да су монаси фрушкогорских манастира избегли носећи са собом кивоте са моштима и друге драгоцености.⁸² Након неочекиваног преокрета у рату аустријска војска се повукла, а са њом и српско становништво на челу са патријархом Арсенијем III Чарнојевићем. Патријарх је по доласку у Београд сазвао збор народних првака, коме су присуствовали и најугледнији настојатељи фрушкогорских манастира, крушедолски игуман Силвестар, реметски Јелисеј, хоповски Ананије и бешеновачки Теофан.⁸³ Неколико месеци касније, 8. октобра 1690. године долази до поновног пада Београда у турске руке. Уследила је сеоба у којој су се заједно са патријархом Арсенијем повукли и монаси фрушкогорских манастира. Братства манастира Хопова, Крушедола, Раванице и Раче, зауставила су се у Сентандреји.⁸⁴ Град је задесила куга 1682. и 1694. године, а пожар и поплава током 1696. и 1697. године. Због тога је извршен попис становништва, а потом је одлуком Ратног савета у Бечу један део придошлица враћен у јужне крајеве монархије. На

⁷⁹ Грујић, *Духовни живот*, 399, напомена 2; Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 33, напомена 102, сматра да овај аргумент треба прихватити с опрезом, јер се синтроноси појављују и у манастирским црквама обновљене Пећке патријаршије који нису имали статус епископског седишта.

⁸⁰ Матић, *Архитектура*, 112.

⁸¹ Тимотијевић, *Визитација*, 346.

⁸² *Житије Св. Теодора Тирона*, приоштио Д. Р[уvaraц], СС 20, (1904), 608.

⁸³ Потпис крушедолског игумана Силвестра појављује се на повељи издатој 18. јуна 1690: Д. Ј. Поповић, *н.д.*, 31; Тимотијевић, *Крушедол*, Књ. 1, 39.

⁸⁴ *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетка XVIII века*, I, [приредили] Гавриловић С., Јакшић И., Београд 1987, 51, бр. 46; 464, бр. 1989, 466, бр. 2003; Тимотијевић, *Манастир Крушедол* Књ. 1, 39.

доношење коначне одлуке о повратку утицала је и вест о победи принца Евгенија Савојског над турском војском код Сенте 11. септембра 1697. године.⁸⁵

Аустријски цар Леополд I је актом од 4. марта 1695. године пресељеним Србима гарантовао слободу вере и повластице у црквеној управи, а пећки патријарх Калиник је 1710. године издао патријаршијску грамоту којом је признао успостављање српске митрополије у аустријским земљама, која има право да поставља епископе. Првих година XVIII века седиште митрополије било је у Крушедолу, а потом у Карловцима.⁸⁶ Права Срба на простору хабзбуршке монархије регулисане су царским привилегијама које је издао цар Леополд I: прва од 6. априла 1690. године, друга од 21. августа 1690. године, трећа од 11. децембра 1691. године и пета од 4. марта 1695. године. Привилегије су потврдили: цар Јосиф I, 29. септембра 1706. године, цар Карло VI, 8. октобра 1713. године и царица Марија Терезија 18. маја 1743. године.⁸⁷

О стању у фрушкогорским манастирима након одласка Турака сазнаје се из писма њихових настојатеља упућеног митрополиту Викентију Поповићу 7. фебруара 1717. године. Са сабора настојатеља који је одржан у Хопову они обавештавају митрополита да је целокупна летина остала непожњевена, а стока растерана. Општој беди је доприносила хајдучија, посебно Чупа капетан, пошто је пљачкао и манастире.⁸⁸

У другој половини XVIII долази до кризе фрушкогорског монаштва па се број монаха смањује. Један од разлога била је одлука Регуламента од 2. јануара 1777. године, према којој обудовели свештеници више нису морали да се монаше. У исто време стандард монаха се побољшао, јер су крајем века почели да примају плате од 12 форинти за подмирење личних потреба. Настојатељи фрушкогорских манастира су 1. јануара 1798. године поднели молбу да се монасима осим одеће, из манастирске благајне набављају све остале неопходне личне ствари и да им се годишње да одређена сума новца, већа од оне претходне.⁸⁹

⁸⁵ Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 40.

⁸⁶ Н. Милаш, *Православно црквено право*, Београд 1926, 328-329.

⁸⁷ Исто, 149-150.

⁸⁸ *Писма манастирских настојатеља Арх.-Митрополиту Вићентију Поповићу II Фрушкогорских настојатеља*, Д. Руварац, АИСПКМ 3 (1912), 247-251.

⁸⁹ *Плате калуђерске 1798*, [приопштио] Д. Руварац, СС 17 (1907), 190.

2.4 У Краљевини Југославији

Процес разбаштињења манастира отпочео је 1919. године, непосредно по стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а одвијао се у оквиру аграрне реформе, наговештене прогласом регента Александра 6. јануара 1919. године, и инаугурисане претходним одредбама за припрему аграрне реформе 27. фебруара 1919. године. Манастирски поседи су према члану 10 претходних одредби сврстани у категорију великих земљишних поседа и тако доспели међу објекте аграрне реформе. Укупна земљишна површина поседа фрушкогорских манастира износила је 21181 кј 685 кв.хв, од чега је Хопово поседовало 1625 кј 386 кв.хв.⁹⁰

2.5 Страдање у Другом светском рату и обнова

После пропасти Краљевине Југославије и оснивања Независне Државе Хрватске 10. априла 1941. године уследиле су промене у статусу фрушкогорских манастира. Донета је Законска одредба о конфискацији целокупне имовине Српске православне цркве, манастира и других православних институција на територији Независне Државе Хрватске.⁹¹ Наредбом Марка Лапушића повереника владе НДХ за источну Славонију дате су 20. јуна 1941. године инструкције управитељима манастира: „*Имају се предати у три примерка, инвентари читаве манастирске имовине покретне и непокретне, ..., затим инвентар ризнице, стање манастирске касе, попис готовине, драгоцености и вредносних папира*“.⁹² Уследило је именовање комесара за поједине манастире. Декретом од 12. јула 1941. године за хоповског комесара именован је Методије Бардић, овлашћени геодета из Ирига.⁹³ На том положају остао је до 11. децембра 1941. године када је за комесара постављен Стефан Шваст, предузимач са Иришког венца. Од јесени 1941. до пролећа 1943. године у манастиру се налазила војска – усташе и домобрани. Према извештају о страдању културне баштине Срема, Антон Бауер је са гестапоом и усташама запалио манастир 1943. године.⁹⁴ Друго сведочанство о страдању у априлу 1943. године забележио је у Октоиху јеромонах Никандер:

⁹⁰ Н. Л. Гаћеша, *Земљишни поседи фрушкогорских манастира у аграрној реформи после Првог и Другог светског рата*, Фрушкогорски манастири, Нови Сад 1990, 225.

⁹¹ Исто, 227.

⁹² Д. Вулетић, *н.д.*, 31.

⁹³ Исто, 33-34.

⁹⁴ Д. Давидов, *Злодела и греси*, Београд 1990, 147, као датум паљења манастира наводи септембар 1943; Д. Вулетић, *н.д.*, 172, као датум паљења наводи децембар 1943.

„ночи на великии четвергъ въ третии разъ пришли "Партизаны", ограбили и сожгли манастирь "Хопово"⁹⁵ Када је окупаторска војска у пролеће 1944. године почела да гради војна постројења на Иришком венцу, приступило се даљем рушењу манастира и разношењу грађе, тако да су манастирски конаци скоро потпуно уништени. Материјал су односили и неки мештани, Мађари. Они су развукли: врата, прозоре, опеке и све оно што је за њих било употребљиво. Односили су и архиву и књиге из манастира. По улицама Ирига ветар је разносио листове и књиге из некада чувене хоповске библиотеке. Чак је и један руски емигрант, тада свештеник у Иригу, однео неке књиге, наводно за потребе богослужења. Документа из манастирског архива основаног 1699. године такође су уништена. Случајно је сачувано само петнаест рукописних књига које су непосредно пред рат пренете у патријаршијску библиотеку.⁹⁶

Манастирски конаци са преко 50 одељења, са намештајем и инвентаром, спаљени су и потпуно изгорели. Звона из 1750. године су нестала. Једанаест здања економске и стамбене намене до темеља је порушено и попаљено.⁹⁷

Министарство наставе издало је наредбу управи Музеја за умјетност и обрт у Загребу да у сарадњи са стручним особљем Археолошко историјског и Етнографског музеја, као и Конзерваторског завода преузме све старине у српским православним црквама и манастирима у Независној Држави Хрватској. Издао је налог професору Владимиру Ткалчићу да са расположивим стручним снагама отпутује у Срем и да покупи уз српских православних црква и манастира све важне културно-историјске старине и да их пренесе у Загреб и смести у Музеј за умјетност и обрт. Екипа професора Ткалчића је током септембра 1941. године извршила обилазак фрушкогорских манастира. Сачињени су пописи о преузетим предметима од којих је један примерак предат комесарима манастира, а други је депонован у архивском одељењу Музеја за умјетност и обрт у Загребу.⁹⁸ Из Хопова су према сачуваном попису састављеном 11. септембра 1941. године преузета 64 предмета.⁹⁹ У литератури се наводи да је у Загребачки музеј пренет

⁹⁵ *Стари српски записи и натписи из Војводине IV*, 1972.

⁹⁶ Д. Давидов, *Злодела и греси*, Београд 1990, 46, 146; Д. Вулетић, *н.д.*, 172.

⁹⁷ Д. Давидов, *Злодела и греси*, Београд 1990, 147.

⁹⁸ Д. Вулетић, *н.д.*, 36-37.

⁹⁹ Исто, 46-48, напомена 36. која упућује на податак да се *Записник о примопредаји предмета у манастиру Хопово* налази у Архиву Војводине у Сремским Карловцима, инв. Бр: 15745/7/5.

један део ризнице, са око 180 предмета, 14 портрета и две слике рађене у техници уља. Из саме цркве однето је девет предмета, а од скупоценог намештаја једна салонска гарнитура. Ове драгоцености предао је Музеју изасланик Понове Стјепан Готвалд.¹⁰⁰

Након завршетка Другог светског рата, по налогу Министарства просвете Федералне државе Хрватске, од 17. јула 1945. године Комисија за излучење библиотеке, рукописа и црквених ствари, које су током рата депоноване у Музеју за умјетност и обрт у Загребу, а потичу из српских цркава и манастира. За чланове Комисије изабрани су: Владимир Ткалчић директор музеја, Зденко Војновић библиотекар и Иван Бах кустос. Патријаршија и Свети Синод српске православне цркве делегирани су др Радослава Грујића професора Универзитета у Београду. Комисија је извршила преглед материјала и уз њега издвојила материјал из Срема који је током јула 1946. године допремљен у Београд, у једанаест вагона и смештен у зграду Патријаршије. Том приликом није извршено пописивање предмета већ су сандуци са материјалом преузети као целина. Примопредаја се није могла извршити по сачуваним списковима јер су предмети након допремања у загребачки музеј како би били заштићени од ваздушних напада, разврстани у групе по уметничкој и хронолошкој вредности. Када је приређена изложба тих предмета у Музеју за умјетност и обрт у јесен 1945. године предмети су премештени у нове сандуке без обзира на њихову провинцијенцију.¹⁰¹

Инвентари који су сачињавали документацију о одузетој културној баштини у фрушкогорским манастирима обрађени су у Загребу тако да је сваки значајнији предмет добио одговарајући „цедуљни каталог“. Део пописа и поменутих каталога сачуван је у заоставштини Радослава Грујића.¹⁰² Већи део драгоцености предат је Српској патријаршији, док је књижевни и архивски фонд предат патријаршијској библиотеци у Београду. Када је 1954. године основан Музеј српске православне цркве део драгоцености из фрушкогорских манастира је изложен. Мањи број предмета био је од 1946. године изложен у Музеју црквене

¹⁰⁰ Д. Давидов, *Злодела и греси*, Београд 1990, 146; Д. Вулетић, *н.д.*, 172.

¹⁰¹ Д. Давидов, *Злодела и греси*, Београд 1990, 238-239; Д. Вулетић, *н.д.*, 180-181.

¹⁰² С. Милеуснић, Л. Шелмић, *Презентација фрушкогорских старина*, Фрушкогорски манастири, Нови Сад 1990, 319-320, 322-323.

уметности у Сремској Митровици, а један део од 1960. у Галерији Матице српске.¹⁰³

Непосредно по завршетку рата чланови Покрајинске комисије за утврђивање ратних злочина окупатора и њихових помагача у Војводини обишли су фрушкогорске манастире односно рушевине некадашњих манастирских цркава и конака. Елаборат који је Комисија израдила 1946. године садржи осим описа рушевина и изјаве сведока, документа и чланке клерофашистичке штампе као и фотографије начињене у току рата или непосредно по завршетку ратних операција у Срему.¹⁰⁴ Опис хоповске цркве у Елаборату дао је М. Милошевић: „Звоник цркве срушен је заједно са сводом припрате, западни зид делимично срушен, напrsaо и нагнут у правцу дејства експлозије; северни и јужни зид одвојили су се од чеоног зида и зракасто се раширили у односу на главну осовину цркве; кровна конструкција нестала је у току рата, тако да је објекат био потпуно откривен. На источном зиду пробијани су отвори у олтарским апсидама.“¹⁰⁵

Одлуком Председништва АВНОЈ-а од 3. фебруара 1945. године о укидању и неважности свих правних прописа донетих од стране окупатора и њихових помагача за време окупације, поништена је конфискација манастирских поседа за време НДХ па су тако манастири поново постали власници ранијих поседа. Убрзо након доношења Закона о аграрној реформи, надлежни месни и средски одбори су током 1946. године утврђивали објекте аграрне реформе на поседима фрушкогорских манастира. То је значило експропријацију тих поседа, без права на надокнаду и остављање манастирима прописаног максимума. Радило се заправо о остављању минимума најслабије земље удаљене од конака. Хопову је, као и већини фрушкогорских манастира, са изузетком Крушедола и Врдника, остављено 10 хектара обрадиве земље. Одузето је чак земљиште све до манастирских врата на источној страни конака, чиме је онемогућена и иначе прескромна манастирска економија и отежана прехрана монахиња које су тада биле чувари разореног манастира.¹⁰⁶

¹⁰³ Исто, 323.

¹⁰⁴ Д. Давидов, *Фрушкогорски манастири : апел за обнову*, Београд 1992, 41, 43.

¹⁰⁵ Исто, 51.

¹⁰⁶ Н. Л. Гаћеша, *н.д.*, 227-230.

На основу предлога Војвођанског музеја, Завод за заштиту споменика културе НР Србије је 1949. године законом заштитио фрушкогорске манастире. За шест манастира је у решењима за заштиту написано „рушевине“, што се поред осталих манастира односило и на Хопово.¹⁰⁷ Духовни живот у манастиру обновљен 1950 године, када је предат на старање сестринству манастира Јазак.¹⁰⁸ Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе народне Републике Србије ставио је Хопово на листу сакралних средњовековних споменика које су на основу предлога од 11. септембра 1954. године намеравали да претворе у музеје.¹⁰⁹

2.6 Света гора фрушкогорска

Фрушкогорски манастири нису били формално организовани у монашку заједницу сличну атоској, па је након турског освајања тог простора у XVI веку, сваки од њих морао појединачно да се бори за опстанак.¹¹⁰ Познати извори са краја XV и почетка XVI века још не говоре о Фрушкој Гори као монашком средишту. Идеја о светој монашкој заједници на том простору развија се у XVII веку. У писмима која поједина братства упућују руским владарима она се помиње као „Света Фрушка Гора“. Пример је молба монаха манастира Хопова, сачувана у препису, коју је јеромонах Василије донео у Москву 1716. године у којој пише: „*Мы богомольцы ваши изъ дальныхъ краевъ изъ сербскія земли подкрилія Святыя Фрускія Горы царскія и свтыя и священныя обители монастыря Хопова,*“.¹¹¹ На интеграцију фрушкогорских манастира утицале су монашке реформе карловачких митрополита, под чијом јурисдикцијом су се налазили. Но, и поред тога идеја о Фрушкој гори као монашкој територији није била развијена у XVIII веку, јер се сваки од манастира сматрао засебном духовном и територијалном јединицом. Сакрализација Фрушке горе састојала се из самосталних манастира, међусобно повезаних заједничком митрополијском влашћу.¹¹²

¹⁰⁷ Д. Давидов, *Злодела и греси*, Београд 1990, 47; Д. Давидов, *Фрушкогорски манастири : апел за обнову*, Београд 1992, 67.

¹⁰⁸ Николић Н., *Манастир Ново Хопово*, Ириг 2006, 12.

¹⁰⁹ Архив Југославије Београд, сигнатура: АЈ, 144-9-162.

¹¹⁰ Зиројевић, *Поседи*, 13, 105.

¹¹¹ *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, 205.

¹¹² Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 103.

С краја XVII и првих деценија XVIII века потичу први сачувани документи о заједничком наступању фрушкогорских манастира, превасходно због потреба да у новонасталим околностима правно регулишу свој имовински статус. Њихови настојатељи се састају на зборовима и упућују заједничке молитве и захтеве државним властима и митрополиту. Пример је писмо фрушкогорских настојатеља упућено митрополиту Викентију Поповићу 7. фебруара 1717. године које потписују као „игумени фрушкогорци“.¹¹³ На даљу интеграцију фрушкогорских манастира утицале су монашке реформе карловачких митрополита, под чијом су се јурисдикцијом они непосредно налазили. Ове реформе је започео митрополит Мојсеј Петровић, а наставили су их његови следбеници Викентије Јовановић, Арсеније IV Јовановић, Павле Ненадовић и Викентије Јовановић Видак. Њиховим трудом уводе се у фрушкогорске манастире заједничка монашка правила, која ће поред допуна и измена остати трајна основа даљег духовног живота на Фрушкој Гори.

На овим идејним основама почива низ бакрореза наручених са намером да се њима протумачи тако схваћена сакрализација Фрушке Горе. У инвентарима манастира помињу се и слике, али оне нису сачуване. Слично схватање фрушкогорских манастира присутно је и у песништву друге половине XVIII века. Алексије Везелић у *Описанију манастира* опева фрушкогорске манастире као најугледније у карловачкој митрополији. Герасим Зелић, који је у другој деценији XIX века путујући по Срему и Бачкој обишао фрушкогорске манастира, наводи у аутобиографији: „... пођем из манастира до манастира, како сам имао велику жељу виђати славне оне царске лавре, поклонити се и цјеливати толике мошти српскије светаца, који су угодили Богу, како ти: Св. Стевана Штиљановића у Шишатовцу, св. кнеза Лазара у Врднику, св. краља младога Уроша, кога уби невјерни Вукашин, св. Кирика и Јулиту, светог деспота Георгија и Јоана, и господжу Ангелију, и различне друге свете мошти, за које се може назвати Фрушка Гора права српска Света Гора втора.“¹¹⁴ док у рукопису стоји само: „Фрушка може се називати права Србска Света Гора“.¹¹⁵ То је један од првих

¹¹³ Писма манастирских настојатеља Арх.-Митрополиту Вићентију Поповићу II Фрушкогорских настојатеља, [приопштио] Руварац Д., АИСПКМ 3 (1912), 247-251; Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 103.

¹¹⁴ [Г. Зелић], *Житије Герасима Зелића*, свеска прва, Београд 1897, 45.

¹¹⁵ [Г. Зелић], *Житије*, Архив САНУ, 14484.

писаних података у коме се Фрушка Гора тумачи у оквирима патриотске симболичне топографије.¹¹⁶

Пустиње и свете горе средњовековне Србије предмет су истраживања у протеклих неколико година у контексту монашке заједнице намењене строгој аскези и вишем облику подвига.¹¹⁷ То се пре свега односи на проучавање топике. Света Гора као топоним јавља се у народним предањима. Тако се сакрални комплекс у клисури реке Црнице назива Мала Света Гора, монашки комплекс у Мојсињској планини Мојсињска Света Гора, Овчарско-кабларски манастири Српска Света Гора, остаци триконхалних цркава на Скадарском језеру називају се Зетска Света Гора,¹¹⁸ док је област планинског венца Чичавица, који дели Косово од Метохије некада било познато као Српска Света Гора.¹¹⁹

2.7 Манастирски поседи

Данас се о поседима манастира Ново Хопово зна на основу објављене грађе из турских извора,¹²⁰ канонских визитација карловачких митрополита,¹²¹ као и докумената насталих у вези са радом административног система хабзбуршке монархије.¹²² У турском попису везаном за „продају цркава и манастира“ у доба Селима II, наводи се манастирска имовина. Чинили су је: два винограда, четири баште, једна ливада и двадесет њива, као и манастирске зграде које су се налазиле

¹¹⁶ Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, књ. 1, 103-104.

¹¹⁷ Д. Поповић, *Пустиње и свете горе средњовековне Србије*, ЗРВИ 44/1, Београд 2007, 253-274; Иста, *Дечанска пустиња у оквирима византијског и српског еремитског монаштва*, у: Д. Поповић, Б. Тодић, Д. Војводић, *Дечанска пустиња : скитови и келије манастира Дечана*, Београд 2011, 163-221.

¹¹⁸ М. Брмболић, *Мала Света Гора у клисури реке Црнице*, Саопштења 30-31 (2000), 110-111.

¹¹⁹ Д. Поповић, *Пустиње и свете горе средњовековне Србије*, ЗРВИ 44/1, Београд 2007, 264, напомена 73.

¹²⁰ *Izvadci turskih isprava odnosećih se na fruškogorske manastire u Sreimu*, [priredio] E. Laszowski, Vjestnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva 1, Zagreb 1899, 41-52; *Izvadci turskih isprava odnosećih se na fruškogorske manastire u Sreimu*, [priredio] E. Laszowski, Vjestnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva 2, Zagreb 1899, 97-108.; В. Матић, *Фрушкогорски манастири на основу турских докумената из XVI и XVII века*, ГЗПСКВ 11/12, (1983), 53-70; *Sirem sancaği mufassal tahrir defteri*, introduction В. McGowan, Ankara 1983, 229-230; Зиројевић, *Поседи*, 105-108.

¹²¹ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753. год.*, приопштио Д. Р[уварац], СС 16, (1903), 496-500; 17, (1903), 530-533; 18, (1903), 559-564, и сепарат; *Фрушкогорски манастири 1734. године*, [приопштио] Д. Р[уварац] АЗИСПКМ 11, 12 (1911), 167-168, *Опис фрушкогорских манастира од 1771. године*, [приопштио] Д. Р[уварац], АЗИСПКМ 2 (1913), 103-106; Тимотијевић, *Визитација*, 347-350.

¹²² *Izveštaj od god. 1772 o manastirah na Fruškoj gori u Sreimu, podastrt kr. Dalm.-hrv.-slav. Namjestničkomu vieću*, приорčio F. Miklošić, Starine 8, Zagreb 1876, 1-19.

у њиховим рукама од времена царског освајања, а калуђери их нису сами саградили. Све то је процењено на 26000 акчи. Годишња давања су чинила: ушур од вина, житарица и пчела, као и овчарина, повећани са ранијих 520 на 720 акчи.¹²³ Наредни попис из 1578. године бележи заједно Старо и Ново Хопово, али су уписана само имања Новог Хопова, која су тада износила 1000 акчи. Калуђери су истовремено исплатили још 6000 акчи, на име ранијег дуга.¹²⁴ Према последњем попису из XVI века, тачније из 1588-95. године манастирска имања су увећана, па их поред четири баште и двадесет њива чине и: четири винограда, две ливаде и две воденице. Годишња давања су скоро удвостручена и износе 1800 акчи.¹²⁵ Око 1600. године манастир је купио од турских власти, за 1000 талира (или 32 000 гроша) пустару (потес или ливаду) по имену Међеш.¹²⁶

Према сведочењу хоповског калуђера Илариона манастиру Хопову су 1688. године припадали: Ириг, Јеленци, Ривица, Рума, Радинци, Нерадин и пустара Међеш. Можда је манастир имао делове имања у атарима поменутих села, у време пре турских освајања.¹²⁷ Манастирско имање је 1699. године детаљно описано у молби хоповског калуђера Арсенија. Састојало се од земљишта око самог манастира, од појединачних парцела земљишта и поседа манастира Старог Хопова, који је био метох Новог Хопова. Међе земљишта око Хопова ишле су на воду Смрдан, воду Змајевац, Будаковац, Деспотовац, вршни пут и Зелени камен. Ови топоними чине границу компактног земљишног поседа око самог манастира. Поред тога манастир је имао ливаде код Врдника и Нерадина, четири воденице код Старог Хопова и бару Тенгер код Карловаца.¹²⁸

Током XVIII века обављено је више визитација фрушкогорских манастира, али записи о њима нису у целости сачувани. Рад визитационе комисије укључивао је често попис непокретне манастирске имовине. Канонска визитација

¹²³ *Sirem sancađi mufassal tahrir defteri*, introduction B. W. McGowan, Ankara 1983; 229, 230, посебно су пописана и опорезована имања Старог и Новог Хопова; Делови дефтера који се односе на Старо и Ново Хопово у: Зиројевић, *Поседи*, 1992, 7, 13, 105; А. Фотић, *Конфискација и продаја манастира (цркава) у доба Селима II (проблем црквених вакуфа)*, *Balkanica* 36, (1997), 72, напомена 44 о тачнијем датовању Сремског дефтера. Према Б. Ђурђевићу дефтер је датован у период између јула 1566. и маја 1569. О. Зиројевић га је датирала у 1566/1567. годину. А. Фотић га, узимајући у обзир издавање хуцета манастиру Шишатовцу, датује у мај/јуни 1570.

¹²⁴ Зиројевић, *Поседи*, 105.

¹²⁵ Исто, 57, 59, 105.

¹²⁶ Исто, 106.

¹²⁷ Исто, 106.

¹²⁸ Исто, 106.

митрополита Мојсеја Петровића 1726. године уследила је непосредно након што су издата *Монашка правила* која је трабало да регулишу свеукупан живот калуђера. Циљ је био да се реши проблем осопштине.¹²⁹ Започете реформе наставио је његов наследник Вићентије Јовановић, који је наредио генералну визитацију фрушкогорских манастира. Током 1732. и 1733. године архиђакон Вићентије Стефановић и ехзарх Стефан Стојковић извршили су визитацију Сремске епархије, током које су 1733. године обишли фрушкогорске манастире и сачинили детаљан опис, попис имовине и инвентара, али записи о томе нису сачувани.¹³⁰ За њима је трагао Димитрије Руварац, али сем делимичног описа манастира Фенека, није их пронашао.¹³¹ Након смрти Вићентија Јовановића руковођење Карловачком митрополијом преузео је пећки патријарх Арсеније IV Јовановић Шакабента. Патријарх је пребегао из Турске у Београд и преузео управљање митрополијом, а 1739. године је прешао у Карловце. Већ 1740. године наредио је да се изврши генерална визитација фрушкогорских манастира. Визитација је најављена циркуларом издатим у Карловцима 11. јула 1740. године.¹³² За генералне визитаторе именовани су Павле Ненадовић и Јован Георгијевић. Концентрисан на борбу за народне и манастирске привилегије, патријарх се није бавио решавањем проблема осопштине.¹³³ Наредну генералну визитацију предузео је митрополит Павле Ненадовић 1753. године. За чланове визитационе комисије изабрани су: Вићентије Поповић, епископ Партеније Павловић, сремски егзарх Арсеније Радивојевић и реметски игуман Атанасије Исаијевић. Према митрополитовим упутствима комисија је требало да испита и прибележи биографске податке и личне односе сваког калуђера, да провери његово морално владање и образовање, да се распита о његовој одећи, као и да провери да ли се у манастиру живи према *Правилима* Вићентија Јовановића и *Указу* који је он издао. Комисија је потом требало да утврди у каквом стању се налази манастирска црква, зграде и конаци, да прегледа инвентар и да га допуни уколико се јављају разлике у односу на инвентар који је сачинила визитациона

¹²⁹ Тимотијевић, *Визитација*, 347.

¹³⁰ *Фрушкогорски манастири 1734. године*, [приопштио] Д. Р[уварац] АЗИСПКМ 11, 12 (1911), 167-168; Тимотијевић, *Визитација*, 347-348.

¹³¹ Тимотијевић, *Визитација*, 348.

¹³² *Правила за калуђере*, приопштио Д. Р[уварац], СС 15 (1905), 7-8.

¹³³ Тимотијевић, *Визитација*, 349-350.

комисија Вићентија Јовановића. Требало је такође да прегледа документацију манастира која регулише његове имовинско-правне односе и да преконтролише манастирске расходе. Митрополит је упутствима разрадио и сам ток визитације. При уласку у манастир оглашавала су се звона, а монаси су се сакупљали на заједничку молитву, призивајући благослов Св. Духа за успех предстојећег посла. Након тога је визитациона комисија обавештавала надстојника манастира о начину рада и започињала испитивање калуђера по чину и старости. Потом је вршен попис становника манастирских прђавора и манастирских слугу. Следило је читање *Правила* митрополита Вићентија Јовановића и *Указа* митрополита Ненадовића, па су монаси редом питани да ли их прихватају и испуњавају, а њихови одговори су бележени у протоколарним књигама. Визитациона комисија је потом прелазила у цркву да би започела други део посла – попис инвентара. Инвентарисање је вршено према протоколарним књигама визитације из 1733. године. Уписивано је све што се у цркви налазило, посебно новопримљени предмети, а потом све оно што недостаје. По обављеном послу у цркви комисија је прелазила на преглед инвентара библиотеке, затим манастирских конака и господарских зграда. Генерална визитација је била подељена на радни и церемонијални део. Њена делатност обављана је у сенци ишчекивања доласка митрополита Ненадовића који је у манастир долазио одвојено не узимајући директно учешћа у раду визитационе комисије.¹³⁴ Током 1734. године по налогу митрополита Викентија Јовановића извршена је генерална визитација фрушкогорских манастира, али објављена грађа не садржи податке о манастирским поседима.¹³⁵ Према објављеном инвентару из 1753. године манастир је поседовао: 56 мотика винограда; 2000 дрва шљиве; 2 баште и 2 баштице; 50 коса ливада испод манастира према Иригу; 80 коса ливада на грунту путиначком на Мећашу; бару звану Тенгер на грунту варадинском. Припадала су му и имања филијалног манастира Старог Хопова: мајдан камена; 4 воденице, дрвена воденица покојног јеромонаха Михаила; 5 коса ливада; до 500 стабала различитог дрвећа засађеног на грунту манастира. Хумке, односно међе манастирске чинили су: на истоку вода Шинердан, хумка Бобинга, вода

¹³⁴ Исто, 352.

¹³⁵ *Фрушкогорски манастири 1734. године*, [приопштио] Д. Р[уварац] АЗИСПКМ 11, 12 (1911), 167-175.

Смраћевац и Змајевац, хумка Бјели камен, хумка Гаврила будимског; на северу хумка Турски гроб; на западу хумка Липа; а на југу хумке Зелени камен и Петовац.¹³⁶ Годину дана по постављању за митрополита Јован Георгијевић је 1770. године по наређењу царице Марије Терезије и Илирске дворске депутације одредио визитациону комисију која је током 1771. године обишла фрушкогорске манастире. За чланове су изабрани: игуман Велике Ремете Атанасије Исаијевић и игуман Беочина Синесије Радивојевић. Комисија је требало да испита време настанка манастира, старост храма, да попише мошти, оне које су се чувале целе и оне у честицама. Највише пажње требало је да се посвети непокретној манастирској имовини. Митрополит се није појављивао у манастирима, само је Илирској дворској депутацији слао описе које је визитациона комисија саставила. Према публикованом инвентару манастир је у то време поседовао: винограде, шњивике, две воденице на свом грунту, риболовну бару Тенгер, 80 коса ливада на грунту барона Пеачевића и кућу у Иригу.¹³⁷ Илирска дворска депутација није прихватила овај опис и вратила их је митрополиту са захтевима да се визитација понови по упутствима која је добио. У новој комисији поред црквених, били су и представници цивилних власти. Нова визитација фрушкогорских манастира обављена је 1772. године. Комисију су чинили поред шишатовачког игумана архимандрита Вићентија Поповића и игумана реметског Антонија Исаијевића, фишкар фрушкогорских манастира Јован Мушкатиревић, судија сремске жупаније Игњат Мадас и подсудија Михаило Балог. Ова комисија радила је у име државног бирократског апарата и изгубила је основу визитације као вида политичке манифестације карловачких митрополита. У извештају се не наводе поседи манастира Хопова, али се помињу приходи од винограда и шљивика.¹³⁸ Од Јована Георгијевића митрополити ретко врше канонску визитацију, премда су оне спровођене до дубоку у XIX век.¹³⁹

Визитатори су 1753. у Хопову нашли „седам комада турских књига различних“ а за неке се сматра да су биле тескере о земљишту. У објављеним

¹³⁶ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац] СС 18, (1903), 562-564.

¹³⁷ *Опис фрушкогорских манастира од 1771. године*, [приопштио] Д. Р[уварац], АЗИСПКМ 2 (1913), 103.

¹³⁸ *Izveštaj od god. 1772 o manastirah na Fruškoj gori u Sreiemu, podastrt kr. Dalm.-hrv.-slav. Namjestničkomu vieću*, приорčio F. Miklošić, *Starine* 8, Zagreb 1876, 1-2, 7-9.

¹³⁹ Тимотијевић, *Визитација*, 354.

регестама четири турска докумената настала у периоду између 1670/1671. и 1715/1716. године не наводе се границе манастирских поседа, али се ферман из 1694/1695. поред осталог односио и на имања.¹⁴⁰

Када је Срем променио господара манастири су добили нову потврду о земљама које су уживали под Турцима. Током генералне визитације 1753. године нађени су у Хопову бројни документи. Поред осталих: цесарска салва-гвардија цара Леополда издата у Бечу 6. марта 1692. године; патенат делегата Царске Коморе грофа Карафе од 15. октобра 1702. године; потврда овог патента цара Јосифа I од 9 априла 1706. године; две резолуције обердирекције осечке, једна од 16. августа 1720. године, друга од 2 септембра 1721. године, за ливаду у Међешу и њиву у Радинцима, реамбулација од 31. децембра 1742. године; конфирмација Марије Терезије привилегија, издата преко Дворске депутације 10. децембра 1746. године, а после преко Угарске Канцеларије 19. јануара 1747. године.

Старе земље им прво гарантује Леополдова привилегија од 21. августа 1690. године. Патријарх Арсеније Црнојевић је молио цара Јосифа I да манастирима потврди земљу. То се и догодило 1702. године након што је Царска Комора под вођством грофа Карафе прегледала земље по Славонији, тачно пописала коме која земља припада и колико власник има имања, да би се могао установити порез. Комисија је обишла и манастирске земље, утврдила им границе и издала привилегију, коју је цар Јосиф I после четири године потврдио. Пошто калуђери нису могли сами да обрађују своју земљу, државна власт им је допустила да се извештај број ратарских породица насели на манастирској земљи. После Карловачког мира Леополд I је позвао славонско племство да искаже своја права на земље по Славонији. Пошто се нико није јавио, јер су старе властелске породице изгинуле, комора је почела имања продавати или поклањати заслуженим генералима. Тако су земље фрушкогорских манастира доспеле међу спахијска добра. Уследиле су расправе између манастира и нових суседа око

¹⁴⁰ *Izvadci turskih isprava odnosećih se na fruškogorske manastire u Srijemu*, [priredio] E. Laszowski, *Vjestnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 1, Zagreb 1899, 41-42; *Izvadci turskih isprava odnosećih se na fruškogorske manastire u Srijemu*, [priredio] E. Laszowski, *Vjestnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 2, Zagreb 1899, 99-100, 104, 106; *Извод или кратког содержане турских свидјетелств и докавателств калуђерског манастира Опова касајушихеја*, [приопштио] Д. Р[уварац], *СС* 10 (1906), 279; Н. Милаш, *н.д.*, 149-150; В. Матић, *Фрушкогорски манастири на основу турских докумената из XVI и XVII века*, ГЗПСКВ 11/12, (1983), 53-54, 63-64, 66.

пограничних земаља. Манастир Хопово је морао 1721. године да се брани против камералног инспектора барона Каланека који му је порицао право на ливаду Међеш код Радинача. Комисија је ствар испитала и установила да Међеш припада Хопову. Највише неприлика манастир Хопово је имао са илочким спахилуком кнеза Одескалкија. Патријарх Арсеније IV је зато од царице Марије Терезије 1741. године молио нову конфирмацију привилегија фрушкогорских манастира. Дворски Војни савет и дворска Комора послали су комисију ради нове реамбулације. Комисија је прегледала границе манастирских земаља и ханте, саставила тачан опис и географску карту земље сваког манастира. Мољене привилегије манастирских земаља издате су тек 1746. године, а патријарховом викару јеромонаху Синесију уручене у септембру 1747. године с тим што је за конфирмацију сваког манастира морало да се плати 100 форинти.¹⁴¹

Манастирски поседи нашли су се 1697. године на територији спахилука породице Одескалки пошто је тада кнез Ливије Одескалки добио донацију на цео Срем иако им је иста припадала на основу привилегија које су потицале из угарског и турског доба, а које су потврдили хабзбуршки владари. Да би се отклонили спорови око манастирске земље вршене су реамбулације: 1714, 1721, и 1744. године, којима су маркиране међе. Царско-краљевска комисија је усвојила катастарске наводе манастира који су се налазили и у турским дефтерима, преузевши чак и древне називе хумки.¹⁴² Како ни тада проблем није решен царско-краљевска комисија са саветником грофом Георгијем Фекете де Галанта је 1754. године послата у Срем како би обишла манастире. На основу земљишних мапа, старих привилегија и ранијих реамбулација, као и прикупљених нових исказа, парница је 1757. године решена у корист манастира.¹⁴³ Сведочење о раду Фекетијеве комисије оставио је игуман манастира Хопова Иринеј Радић: „**све земаљ и притажанїа свїю манастыра са доволнымъ числомъ народа изъ наближи села собраногъ, швидь, пресмотри, премѣри, новымъ антама**

¹⁴¹ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 84-91.

¹⁴² Д. Давидов, *Реамбулација њихова била је стварна*, у: Светила Фрушке Горе, Београд – Нови Сад, 2006, 50-55, мапа посуда манастира Хопова 58-59. Два истоветна рукописа налазе се у библиотеци Сечењи у Будимпешти и у Архиву САНУ у Сремским Карловцима.

¹⁴³ С. Гавриловић, *Земљишни односи и привређивање фрушкогорских манастира у XVIII и XIX веку, Страдања фрушкогорских манастира*, Фрушкогорски манастири, Галерија САНУ 66, Београд 1990, 157-159; Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 87-91; Д. Медаковић, *Прве штампане монографије српских манастира*, ЗЛУМС 10 (1974), 211.

ограничи, определи и такво извѣстна учини, какво би њапредакѣ свакомѣ препиранію и спљашнѣмѣ нападенію предупредило се и иста манастирска земљишта притажаніа обезвѣдила“.¹⁴⁴ Увидом у протоколе који су се некада налазили у манастиру Хопову забележено је: „Цео рад ове комисије састављен је и опширно изведен на латинском и словенском језику у брошираној књизи хопвске књижнице“.¹⁴⁵ Ово је навело на закључак да је сваки манастир добио текст Фекетијеве Реамбулације, иако није познато да се у било ком манастиру сачувао.¹⁴⁶

Према извору из 1702. године наводи се да манастири Старо и Ново Хопово поседују 1880 јутара оранице, винограда и шуме и четири млина.¹⁴⁷ Опат Бонини, изасланик принца Одескалџија, посетио је у два наврата сремска села и фрушкогорске манастире, први пут у току 1698, и 1699, а други пут 1702. године.¹⁴⁸ По његовом тврђењу оба манастира Старо и Ново Хопово поседовала су 1800 јутара ораница, винограда и шума, као и четири млина, док истовремени аустријски коморни извор наводи 1440 јутара обрађених и необрађених ораница и винограда, уз ливаде и пашњаке, о чему сведочи латински превод турских докумената. Манастирско имање се ту прецизније омеђује: „на истоку вода Смордан, одатле право на југ на јарак Бобињу, па потоком право на воду Szmergyevacs, отуда опет на Бело камење на врх брда са леве стране манастира, са запада вода Смордан, долина Будаковац и вода Деспотовац и Зелени камен, отуда према путу Вршини пут, брдом натраг са северне стране“.¹⁴⁹

Према мапи која се некада налазила у манастирској архиви 1766. године Хопово је имало 2516 јутара земље. Од тога, манастирске винограде је чинило 11,5 јутара, винограде под десетком 1126 и $\frac{1}{4}$ јутара, ливада 27 и $\frac{1}{4}$ јутара, Међеш 55 и $\frac{3}{4}$ јутара, шљивика који су били под десетком иришким 154 и 174 јутара, шуме 1014 јутара, путеви и парлози 182, 5 јутара а остатак су запремале зграде и

¹⁴⁴ Радичѣ, *Повѣстѣ*, 26-27.

¹⁴⁵ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 104.

¹⁴⁶ М. Бицицки, *Реамбулација Ђорђа Фекетија – документ у рукописном одељењу Матице српске*, у: Фрушкогорски манастири, Нови Сад 1990, 139. Документ Фекетине Реамбулације чува се од 1957. у Рукописном Одељењу матице српске (РОМС.М. 10493). Према инвентарским књигама купљен је од Мире Павловић из Ирига.

¹⁴⁷ М. Јачов, *Les monastères de Fruška Gora à la limite de deux siècles*, Западноевропски барок и византијски свет, Београд 1991, 121.

¹⁴⁸ М. Јачов, *Срем на прелому два века (XVII-XVIII)*, Београд 1990, 78-79.

¹⁴⁹ Зиројевић, *Поседи*, 106-107.

непосредна околина старог и новог манастира и рибњак код Варадина од 10 јутара. Када је конзисторија 1766. године наредила колико који манастир мора послати вина, шилера, бермета и ракије у двор, највише је зацењено Хопово, па се претпоставља да је био ако не најбогатији онда свакако међу богатијим фрушкогорским манастирима.¹⁵⁰ Хоповску земљу су углавном држали Ирижани, а ређе друга села, о чему се сазнаје на основу дефтера из 1757. године.¹⁵¹

Манастир Хопово је од 1726. године у Иригу у „грчкој мали“ имао своју кућу, коју је добио од Исака и Лауша Прислића. О берби су ту један или два монаха примали десетак од Ирижана који су држали винограде по хоповској земљи. Била је зидана од опеке и камена.¹⁵² У кући је постојала велика качара, а под кућом велики подрум. У кући су постојале две собе и кухиња. У великој соби која је била „на штукатор“ постојало је шест прозора, а у прочељу је стајала дрвена икона Спаситеља.¹⁵³

У Иригу је хоповско братство поред куће имало и дућан. Купили су га 1739. године од Марије, удовице Максима Целебџије из Ирига. У опису се наводи да је дућан био: „с двама ћепенци и под њим подром с дескоју подбијен и на њем малена кухиња и собица, такожде же врху их кухина и соба повелика, и за дућаном штала коњска“. Продали су га 1766. године: „грком Георгију и Атанасију, који су под киријом у њему стајали“.¹⁵⁴

2.8 Скитови

Као насеобине са пољском кућицом и подрумом помињу се у Вићентијевим монашким правилима. Да их је било у Хопову види се по једном запису на триоду „фарисеовцу“ из хоповске библиотеке, где је забележено да је триод писао у Хопову 1683. године грешни старац Кирил у скиту духовника Власија јеромонаха.¹⁵⁵ Доситеј Обрадовић је угледајући се на живот славних пустињака често тражио: „какве развалине или пећину“¹⁵⁶. Пустиножитељски

¹⁵⁰ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 171-172, напомена 2.

¹⁵¹ Исто, 173-174, напомена 8.

¹⁵² *Опис фрушкогорских манастира од 1771. године*, [приопштио] Д. Р[уварац], АЗИСПМК 2 (1913), 103.

¹⁵³ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову* 49, напомена 19.

¹⁵⁴ Исто, 117-119, напомена 20.

¹⁵⁵ ССЗН I, 1821; Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 20, напомена 1.

¹⁵⁶ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 241.

живот на Фрушкој гори није довољно истражен. Први скитови на крушедолском имању помињу се у писаним изворима из друге половине XVII века, а у вези су са појавом осопштине. Изгледа да се једина сачувана испосница која се користила у XVIII веку налазила у близини манастира Раковца.¹⁵⁷ Под скитовима се подразумевају и „мали манастирићи“. Мухачки владика Никанор наводи да су београдско-сремски митрополити у XVII веку оснивали „владичанске скитове“ чији су калуђери живели потпуно одвојено од манастира на чијем су земљишту подигли себи скит и потпадали су под власт епископа. Бележи и да је на земљишту манастира Крушедола, по владичанском одобрењу, поп Груја из Београда основао „први скит“, а други Теофило Пивљанин.¹⁵⁸

2.9 Унутрашње уређење Фрушке Горе и Хопова

Већ од самих почетака монашки живот у српској цркви био је устројен према киновјским правилима. Такав је био случај и са хоповском монашком заједницом иако манастирски типик није сачуван. Разлог томе је ослањање на вишевековну традицију која је почивала на утврђеним нормама монашког живота источног хришћанског света, које су прихваћене у српској средини већ у време првих Немањића. Потврђују је и примери сачуваних типика који су били у употреби српским манастирима у Угарској: *Бечкеречки* и *Ковински*, оба датована у прву половину XIV века,¹⁵⁹ као и сачувани преписи *Јерусалимског типика* на само из Хопова већи из других фрушкогорских манастира: Крушедола и Велике Ремете.¹⁶⁰ Поред тога за очекивати је да је манастир Хопово, који је основан у последњој деценији XV века или почетком XVI века требао имати типик према коме се живот у манастиру одвијао у складу са општежићем.

¹⁵⁷ Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 96-97.

¹⁵⁸ Грујић, *Духовни живот*, 404.

¹⁵⁹ И. Веселинов, *Бечкеречки типик 14. века*, у: Трагом српске прошлости, Нови Сад 1991, 29, 37-39. Оба типика представљају препис истог предлошка и садрже: дисциплинарни и богослужбени део. Бечкеречки типик се данас чува у рукописној збирци Библиотеке Матице српске у Новом Саду под инвентарским бројем: 113439. Назив је допио према запису из 1666. године, када је припадао бечкеречкој цркви. Ковински типик који се чува Архиву Српске академије наука и уметности у Београду био је према сачуваном запису, својина цркве у Коморану одакле је вероватно доспео у Српски Ковин.

¹⁶⁰ V. Mošin, *Inventar ćirilskih rukopisa Muzeja srpske pravoslavne crkve u Beogradu*, Ljetopis jugoslavenske akademije, Књ. 60, Zagreb 1955, 220, 221, 223, 224; *Међународни научни пројекат обнове и презентације сремских манастира, Сремских Карловаца и петроварадинске тврђаве*, ГЗПСКВ 15 (1988), 82; Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 76. скреће пажњу да је у овим преписима изостављен дисциплинарни део, устав монашког живота.

Политичке и економске промене до којих је дошло крајем XVII и почетком XVIII века одразиле су се и на структуру живота у фрушкогорским манастирима. Дошло је до смањења броја монаха и напуштања општежића. Карловачки митрополит је 1715. године захтевао од настојатеља фрушкогорских манастира да дају писмени завет да ће живети сходно монашким правилима. До реформи долази када је београдско-карловачки митрополит Мојсеј Петровић 1726. године издао *Правила за монахе*, која нису сачувана, нити су заживела, али су постала идејна основа реформи монашког живота коју су спровели његови наследници.¹⁶¹ Митрополит Викентије Јовановић издао је 1733. године *Правила за монахе* у 34 тачке, која представљају прве познате прописе за калуђере фрушкогорских манастира.¹⁶² Правила Мојсеја Петровића и Викентија Јовановића била су нека врста дисциплинарног типика, али нису имала саветодавни, већ законодавни карактер, а написана су по узору на одредбе о манастирима и монасима у *Духовном регуламенту*.¹⁶³ Монашким правилима нису била регулисана богослужбена питања, јер се сматрало да су она утврђена московским типиком и осталим богослужбеним књигама које су уведене у званичну употребу.¹⁶⁴ Према сачуваним преписима правила митрополита су током XVIII века преписивана, а у додатку су биле допуне. Избегли пећки патријарх Арсеније IV Јовановић Шакабента се у неколико циркуларних писама упућених фрушкогорским манастирима осврнуо на питања монашке дисциплине, а 16. децембра 1745. године издао је нова *Монашка правила* којима је у десет тачака допунио правила свог претходника.¹⁶⁵ Митрополит Павле Ненадовић потврдио је Викентија *Правила* 1749, а убрзо их допунио са осам нових тачка под називом *Воља и указ*.¹⁶⁶ Државне власти су покушале да изврше реформу целокупног црквеног живота у Карловачкој митрополији па се приступило изради Регулamenta чије штампање је одобрено 27. септембра 1770. године. Трећи одељак се односи на

¹⁶¹ Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 77.

¹⁶² И. Веселинов, *Правила монашеская Јована Рајића из 1779. године*, у: Трагом српске прошлости, Нови Сад 1991, 119.

¹⁶³ Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 77.

¹⁶⁴ Исто, 78.

¹⁶⁵ И. Веселинов, *Правила монашеская Јована Рајића из 1779. године*, у: Трагом српске прошлости, Нови Сад 1991, 119-120; Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 78-79.

¹⁶⁶ И. Веселинов, *Правила монашеская Јована Рајића из 1779. године*, у: Трагом српске прошлости, Нови Сад 1991, 120; Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 79.

митрополита, а седми на манастире.¹⁶⁷ Одредбе нису биле бројне, али су означиле почетак уплитања државне администрације у питања духовне дисциплинарне власти.¹⁶⁸ До негодовања је дошло 1774. године на црквено-народном сабору сазваном поводом избора новог митрополита Викентија Јовановића Видака када је царици Марији Терезији упућена представка у којој се исказују примедбе у вези са манастирима. Уследила је седница Синода на којој се расправљало и о новим монашким правилима која је захтевао двор. На основу представке сабора и мишљења синода приступило се изради новог *Регуламента* који је царица Марија Терезија потврдила 2. јануара 1777. У овом документу су измењени параграфи 48-50, који се односе на устројство манастира и управљање манастирским поседима. По новим одредбама старешина манастира се бира доживотно, а његов помоћник или заменик сваке године. Период искушења треба да траје три године, а пре монашења кандидат је морао да донесе потврду да је напунио 24 године.¹⁶⁹ Потом се приступило писању нових монашких правила, која је израдио Атанасије Димитријевић Секереш. Уз потврду Синода објављена су на латинском и славеносрбском језику у Бечу 1777. године, али су престала да важе рескриптом митрополита Викентија Јовановића Видака од 7. априла 1778. године. Званично су укинута 48. чланом Деклараторије од 16. јула 1779. године.¹⁷⁰ Намерен да се израде нова правила за монахе и манастире у Карловачкој митрополији Видак је упутио циркулар 25. октобра 1778. године свим настојатељима фрушкогорских манастира. Именовано је комисију за израду нових правила коју су чинили: раковачки намесник Исаија, јеромонах Никодим из Гргетеге, јеромонах Павле из Крушедола и ђакон Кирил из Хопова. Како *Правила* нису урађена у задатом року, митрополит Видак се обратио ковиљском архимандриту Јовану Рајићу да напише „*житију монашеском преписанија уставу и чинопровлађењу*“. Рајић је саставио правила за двадесет три дана, посао је започео 15. јула а окончао 7. августа 1779. године. Из непознатих разлога митрополит није прихватио Рајићева *Правила* и

¹⁶⁷ Ј. Х. Швикер, *Први илирски Регуламент*, у: Политичка историја Срба у Угарској, Нови Сад – Београд 1998, 203-215.

¹⁶⁸ Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 80.

¹⁶⁹ Ј. Х. Швикер, *Други илирски Регуламент*, у: Политичка историја Срба у Угарској, Нови Сад – Београд 1998, 221-228, 230.

¹⁷⁰ И. Веселинов, *Правила монашеска Јована Рајића из 1779. године*, у: Трагом српске прошлости, Нови Сад 1991, 120.

она су остала заборављена у рукопису.¹⁷¹ Митрополит Викентије Јовановић Видак је потом саставио редукована правила од осам тачака објављена у циркулару који је издат у Даљу 31. јануара 1780. године.¹⁷² Исте године митрополит Мојсеј Путник је потврдио стара правила митрополита Викентија Јовановића, Павла Ненадовића и Викентија Јовановића Видака уз допуне у петнаест тачака.¹⁷³ Митрополит Стефан Стратимировић издао је 16. фебруара 1816. године *Монашка правила* у четири тачке, а 1837. године је одао фрушкогорским манастирима два циркулара која се односе на поштовање традиционалних норми.¹⁷⁴ Јосиф Рајачић је као митрополит написао нова монашка правила и послао их на увид хоповском игуману Иринеју Радићу, али акт није озваничен, већ је остао у рукопису.¹⁷⁵ Када је постао патријарх упутио је настојатељима фрушкогорских манастира циркулар у коме наводи да су смисао и правила монашког живота одавно утврђени и да се временом нису променили.¹⁷⁶ Проглашавањем манастирских имања народно-црквеним добрима 1864. године, над којим право управе и надзора имају саборски органи, дошло се до ситуације у којој је Синод требало да нормира правила духовног живота у манастирима, а Сабор правила економског живота. Синод доноси предлог нових монашких правила која су наишла на отпор на сабору манастирских настојатеља који је по патријарховом наређењу одржан у манастиру Хопову 1892. године. Потврђен је став фрушкогорског монаштва да је питање манастира у искључивој јурисдикцији црквених власти, и да једино оне имају право прописивања норми које се тичу не само њиховог духовног, већ и економског живота.¹⁷⁷ У *Народно-црквеном уставу источно-православне цркве у земљама угарске круне*, који је саборски одбор усвојио на седницама одржаним у Сремским Карловцима 25, 26 и 27. априла 1897. године за време патријарха Георгија Бранковића, друго поглавље се односи на

¹⁷¹ Иста, 120-122, наводи да су постојала два рукописа Рајачићевих Правила. Један се некада налазио у библиотеци Лазе Секулића, а данас је у Библиотеци Матице српске у Новом Саду. Други рукопис се 1905. године налазио у патријаршијској библиотеци, а потом му се изгубио траг.

¹⁷² *Правила за калуђере митрополита Вићентија Јовановића Видака*, [приопштио] Д. Руварац, СС 17 (1907), 402.

¹⁷³ *Правила за калуђере*, приопштио Д. Р[уварац], СС 1 (1905), 11-12.

¹⁷⁴ *Правила за калуђере*, приопштио Д. Р[уварац], СС 3 (1905), 51-52, 77-78.

¹⁷⁵ *Правила за калуђере*, приопштио Д. Р[уварац], СС 4 (1905), 115-121.

¹⁷⁶ *Патријарх Рајачић о животу манастирских настојатеља*, [приопштио] Д. Р[уварац], АЗИСПКМ 3 (1913), 287-288.

¹⁷⁷ Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 83, са грађом.

манастире. Параграфима 105, 107 и 109 дефинисан је делокруг дужности сабора манастирског братства и манастирског настојатеља.¹⁷⁸

Кратко време пре доласка Димитрија – Доситеја Обрадовића у Хопово укинута је осопштина. Да је још за живота Вићентија Јовановића, који је умро 1737. године, цветала осопштина у Фрушкој Гори, види се из његових *Монашких правила* која је издао 1733. године. У 13, 30 и 31 члану тих правила забрањује се да калуђери имају осопштину односно лично имање. Братство се није хранило заједно у трпези, него је свако јео у својој келији. За економију пољску имао је калуђер своје коње, кола, седла, а ради свега и свог слугу. Митрополит је у правилима заповедио да се све имање, покретно и непокретно, преда у „общество“ и да нико осим болесника не сме јести у келији нити онамо вино носити. Само ако дође какав особит гост или добротвор манастира онда се може, ако настојатељ одобри, таквим гостима за љубав, јести у келији. Монашка правила нажалост нису имала великог успеха. Манастирску реформу покренуо је Павле Ненадовић, који је јула 1749. године изабран за митрополита, а већ у августу исте године издаје „Вољу и указ“. Кључни догађај је била генерална визитација фрушкогорских манастира спроведена у лето 1753. године. Комисија је започела свој рада 11. јуна у Фенеку, а завршила га 31. јула у Беочину. За чланове комисије митрополит је одредио: епископа Партенија Павловића, ексарха сремског Арсенија Радовића, шишатовачког архимандрита Вићентија Поповића и реметског игумана Атанасија Исајевића.¹⁷⁹ Визитатори су добили опширна упутства. Поред осталог требало је да испитају у каквом су стању: црква, зграде, земље, да прегледају инвентар и да га евентуално допуне. Митрополит се након тога уверио да се правила општежића не поштују. Визитатори су у протокол уписивали не само шта има сваки манастир него и сваки калуђер. Показало се да су монаси имали осопштине, посебно винограде, шљивике, кошнице, баште, марву, коње, кола, судове за вино и ракију и разноврстан економски алат.¹⁸⁰ Хоповци и Ремећани су покушали комисију да умире изјавом: „Ако и имају винограда и шљива, али све што с њих скину држе у манастиру, а „скитова“

¹⁷⁸ Д. Н. Петровић, *Патријарх Георгије Бранковић : борба за очување народно-црквене аутономије*, Сремски Карловци 2007, 189-191.

¹⁷⁹ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 19-24.

¹⁸⁰ Исто, 30.

немају никаквих“.¹⁸¹ Након тога митрополит је објавио акт којим се коначно укида осопштина и у све манастире уводи општежиће. У Хопову је тада предата општини осопштина, а калуђерима је остављен само собни намештај, одело, креветне хаљине, крстови и сличне ствари. Утврђено је да манастир има дуг од 936 форинти, већином као зајам ради оправке и дозиђивања зграда, и дуг разним мајсторима за радњу и трговцима у Иригу, Карловцима, Варадину и Новом Саду који су дали материјал.¹⁸² Ускоро се показало да су у Хопову, сви монаси обедовали у општој трпези, али су после бербе сваки своје вино продали, па неки поплаћали дугове, а неки се оденули.¹⁸³ Осопштина је укинута након одлуке Синода донете на седници 6. јула 1754. године, којом је наређено безусловно општежитије. У потаји је у појединим случајевима било осопштине и након тога. Тако је 1767. године у Хопову игуман Јоаникије Јовановић збачен с игуманства, јер је ухваћен да има осопштину.¹⁸⁴ Митрополит Вићентије Јовановић је монашким правилима забранио осопштину, али само у непокретностима, док је осопштина у новцу и мањим стварима била дозвољена, само се тражило да се она не крије.¹⁸⁵

Није познато када је на Фрушкој Гори укинута општежиће. Везе Хопова са Светом Гором, посебно са Хиландаром, биле су у XVII веку веома живе, па је могуће да је осопштина од тамо доспела. Јерођакон Пахомије је 1654. године писао у манастиру Дионисијату триод у ком бележи: „*благословеніем и всѣм тѣцзаниіем и иждивеніем прѣподобнаго отца общаго доуховника светогорскаго кѣр Ореста ꙗромонаха, юже и посла въ свои емѣ монастирь глаголѣмы Хопово... въ доушеспасителнѣю ползѣ общежителиым братіам*“. Ако је поменути јеромонах Орест, који се помиње 1648. године у Хиландару, био добро обавештен о братији свога пострига, онда је, како се претпоставља, општежиће у Хопову могло бити укинута најраније у другој половини XVII века.¹⁸⁶ Ако је пак веровати извештају опата Бонинија који је 1702. године обишао сва села и српске

¹⁸¹ Исто, 36.

¹⁸² Исто, 37-39.

¹⁸³ Исто, 44.

¹⁸⁴ Исто, 55-57, напомене 24, 25.

¹⁸⁵ Исто, 151.

¹⁸⁶ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 124-125, наводећи да „наши“ манастири нису преузели у потпуности тип светогорске идиоритмије, јер је функција игумана задржана.

манастире који су се налазили на територији Одескалкијевог Срема, онда је те године у фрушкогорским манастирима још увек владало општежиће. У његовом извештају изричито се помиње да се у Крушедолу живи по правилима Василија Великог.¹⁸⁷ То не значи поуздано да се и у Новом Хопову у том тренутку живело по правилима киновије. У XVIII веку сваки од фрушкогорских манастира сматрао се засебном духовном и територијалном јединицом, повезивала их је једино заједничка митрополијска власт.¹⁸⁸

2.10 Хоповско братство – хијерархијски поредак

Из скромних извора сазнаје се понешто и о хијерархијском поретку у Хопову, односно о организацији свакодневних духовних и лаичких манастирских послова. У време генералне визитације 1753. године само четири фрушкогорска манастира су имала игумана, међу њима и Хопово. Од 1755. године нигде се не помиње еклисиарх, већ пареклисиарх, који је обављао административне послове у цркви: да звони и да клепа у одређено време, да пали свеће и додаје кадионицу, да пази на црквене утвари и чистоћу цркве. При свакој рестаурацији почевши од 1755. године биран је типикар, чија је дужност била да води рачуна о црквеном обреду. Разне врсте протокола, не само о приходима и расходима, већ и о седницама братског савета, пострижницима, умрлима, такође и упис у протокол циркулара и контракта, водио је протоколист. Служба свих манастирских служитеља је обично трајала годину дана, од Преображења до Преображења. Обнова, односно рестаурација, обављана је уз одобрење митрополита, који је постављао игумана и намесника. Архимандрити су постављани на управу доживотно, док су игумани обично служили две године.¹⁸⁹ Године 1757, након смрти хаџи-Захаријине, за игумана је постављен Теодор Милутиновић, за намесника јеромонах Софроније. За заклете старце изабрани су проигуман Исаија, јеромонаси Теофан, Антоније и Мојсеј, који је постао и манастирски духовник. За типикара и протоколисту одређен је јеромонах Василије, за пареклисиарха јеромонах Јоаникије, за кључара јерођакон Партеније, за трапезара јерођакон

¹⁸⁷ М. Јачов, *Срем на прелому два века (XVII-XVIII)*, Београд 1990, 79.

¹⁸⁸ Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 103.

¹⁸⁹ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 133-142.

Методије, а за иконома монах Макарије.¹⁹⁰ Поред монаха у манастиру су боравиле и слуге: кувар, паракувар и мешаја – онај који меси хлеб, трапески послужитељ, „кучер“ – парадни кочијаш, момци који су тимарили коње, „пандури“ – младићи који су чували шуму, а за чување стоке били су ангажовани бироши – волари и говедари.¹⁹¹ По указу митрополитовом архимандрит је 1758. године потврдио игумана, намесника и заклете старце. За служитеље су постављени: за пареклисиарха Павел, за типикара, протоколисту и магистера поново Василије, за кључара Дионисије, за трапезара Теофил, а за иконома ђакон Методије.¹⁹²

Није познато колико монаха је живело у Хопову од времена његовог оснивања. Први подаци о томе познати су из времена велике визитације 1753. године. Тада су у фрушкогорским манастирима боравила 202 калуђера. Прве године Доситејевог боравка у Хопову су била 22 монаха, треће године се тај број смањио, а већ 1764. године спао је на половину. Међу њима било је оних са територије Карловачке митрополије, као и оних из краљевине Србије, Босне, Херцеговине, Бугарске, Македоније, Црне Горе, Далмације. Поред тога било је међу монасима и Грка, Влаха и Руса. Четвртину монаштва чинили су мирски свештеници. Сваки ђак је био предат на службу једном калуђеру, „старцу“, који га је надгледао и васпитао. У Хопову је 1753. године од 26 монаха било шест ђака, а четворица су некада били мирски свештеници.¹⁹³

2.11 Манастирски настојатељи

Уз низ празнина понешто се зна и о настојатељима Хопова. Након издавања Деклараторијума 1779. године достојанство игумана је било ограничено на једну до две, а најдуже три године. Протоколи који садрже ову врсту података почели су се водити тек од 1753. године. Позната су имена само неких настојатеља чија су имена остала записана на крајњим листовима или корицама књига, а најчешће се односе на ктиторски чин односно набавку књига или изградњу неког манастирског здања.¹⁹⁴ Понеки скроман податак може се дознати о игуману или хоповском архимандриту из давно објављене грађе из руских

¹⁹⁰ Исто, 205.

¹⁹¹ Исто, 216, напомена 15.

¹⁹² Исто, 256, 332.

¹⁹³ Исто, 144-146.

¹⁹⁴ Радичь, *Повѣсть*, 36-38.

архива.¹⁹⁵ Први познати хоповски игуман Павле помиње се 1541. године у менеју за април.¹⁹⁶ При игуману Теофану 1555. године написан је један панегирик.¹⁹⁷ Дејаније апостолско написано је при игуману Авраму 1563. године.¹⁹⁸ Никон је игуман 1565. године¹⁹⁹, а педесет година касније – 1615. године игуман је Георгије²⁰⁰. Према натпису који се некада налазио над вратима припрате хоповска црква је живописана 1608. године за време игумана Евсевија.²⁰¹ Није познато да ли је поменути Евсевије истоветан са оним који се помиње 1618. године када је написана књига Студит.²⁰² За време игумана Епифанија 1622. године написан је Велики псалтир.²⁰³ Игумани Мојсеј и Евсевије помињу се 1626. године,²⁰⁴ док је у време када је Евсевије био игуман 1618. године преписан један канон.²⁰⁵ Јеромонах Стефан игуман је 1630. године, када је оковано једно јеванђеље.²⁰⁶ Игњатије је игуман 1632.²⁰⁷ и 1633. године.²⁰⁸ Као хоповски архимандрит Јеремија је у септембру 1638. године боравио у Путивиљу у Русији молећи за милостињу.²⁰⁹ Помен игумана Стефана је из 1641. године.²¹⁰ Неофит се помиње 1640. године као игуман²¹¹, 1641. као „митрополит“ хоповски²¹², а 1654. са чином игумана, као један од ктитора живописа припрате.²¹³ Исте 1654. године архимандрит хоповски је Саватије.²¹⁴ Када је 1654. године јеромонах Илија оковао

¹⁹⁵ *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, 201-204, 199-206.

¹⁹⁶ Радичь, *Повѣсть*, 38; *ССЗН I*, 509.

¹⁹⁷ Радичь, *Повѣсть*, 38; *ССЗН I*, 584.

¹⁹⁸ Радичь, *Повѣсть*, 38; *ССЗН I*, 634.

¹⁹⁹ Радичь, *Повѣсть*, 38.

²⁰⁰ Исто, 38; *ССЗН I*, 1022.

²⁰¹ Д. Р[уварац], *Опис српских фрушкогорских манастира 1753. год*, СС 17, (1903), 532.

²⁰² Радичь, *Повѣсть*, 38.

²⁰³ Исто, 38; *ССЗН I*, 1114.

²⁰⁴ В. Р. Петковић, *Преглед цркава кроз повесницу Српског народа*, Београд 1950, 342.

²⁰⁵ *ССЗН I*, 1051.

²⁰⁶ Радичь, *Повѣсть*, 38-39; *ССЗН I*, 1213.

²⁰⁷ *ССЗН I*, 1234; В. Р. Петковић, *н.д.*, 343.

²⁰⁸ Радичь, *Повѣсть*, 39.

²⁰⁹ *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, 199-200; В. Р. Петковић, *н.д.*, 343.

²¹⁰ *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, 201.

²¹¹ Радичь, *Повѣсть*, 39; *ССЗН IV*, 6794, доноси запис из једне књиге у којој се Неофит помиње као игуман.

²¹² *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, 199-200, у посланици коју су хоповци упутили као и у коментару помиње се као митрополит Неофит. У истој посланици као игуман хоповски потписан је јеромонах Стефан; В. Р. Петковић, *н.д.*, 343, помишља да су београдско-сремски митрополити имали своје викарне епископе у Срему.

²¹³ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 17, (1903), 532; В. Р. Петковић, *н.д.*, 343, бележи да је исте 1654. игуман био и Висарион.

²¹⁴ *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, 204.

један крст, игуман јеее био Висарион,²¹⁵ чије име је забележено на једној књизи 1662. године.²¹⁶ Помен игумана Теофана је из 1663. године.²¹⁷ Авакум је био игуман 1672. године²¹⁸, а 1683. године помиње се да је архимандрит Авакум донео велики псалтир из Москве, премда се за њега не може поуздано тврдити да је био игуман хоповски.²¹⁹ Ово тим пре јер се као игуман 1683. године помиње Исаија.²²⁰ Питање је пак, да ли је он истоветан са архимандритом хоповским Исаијом који је 1666. године боравио у Русији.²²¹ Викентије је 1692. године као игуман ишао у Беч и од цара Леополда I добио заштитну повељу за манастир.²²² Аврам је био игуман 1696. године²²³, а Кирил 1699. године.²²⁴ Никанор или Никон се помиње као игуман 1705. године када је написано јеванђеље сребром оковано и цветовима украшено.²²⁵ Као игуман помиње се 1715. и 1716. године,²²⁶ такође и 1718. и 1719. године Јован.²²⁷ Никифор Стефановић био је игуман 1721. године, а већ следеће 1722. године изабран је за епископа пакрачког. Како је на Народно-црквеном сабору у Хопову 2. јануара 1721. године изабран за епископа славонског, а посвећен од стране митрополита Викентија Поповића Хаџилавића, изгледа да је био игуман Хопова и пре 1721. године. Као епископ материјално је помагао Хопово. О његовом трошку дограђене су и опремљене 1728. године келије са источне стране конака, а црква покривена белим лимом.²²⁸ *Повест о Теодору*

²¹⁵ ССЗН I, 1505.

²¹⁶ ССЗН I, 1580; *Стари српски записи и натписи из Војводине I*, 30.

²¹⁷ ССЗН I, I, 1593, доноси запис са петохлебнице коју је 1663. трудом јеромонаха Михаила начинио у Београду извесни Лазар; В. Р. Петковић, *н.д.*, 343.

²¹⁸ Радичь, *Повѣсть*, 39.

²¹⁹ Исто, 39.

²²⁰ ССЗН I, I, 1821; В. Р. Петковић, *н.д.*, 343; Ј. Радовановић, *Рукописи фрушкогорских манастира*, у: Фрушкогорски манастири, Галерија САНУ 66, Београд 1990, 380, у запису Посног триода наводи се да је рукопис повезао јеромонах Никодим у манастиру Хопову, при игуману Исији.

²²¹ *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, 201-204.

²²² Радичь, *Повѣсть*, 39-40.

²²³ Исто, 40.

²²⁴ Исто, 40; *Летопис старца игумана хоповског Ђирила*, [приопштио] Д. Р[уварац], СС 14 (1906), 401-403, објавио је „Житије св. Теодора Тирона“ које је 1721. написао у манастиру Хопову старац Ђирило, игуман хоповски. Д. М. Ковачевић, И. Ђокић, Н. Ковачевић, *Настојатељи*, 36-37, наводе да је наведене 1721. игуман хоповски био Никифор Стефановић.

²²⁵ Радичь, *Повѣсть*, 40; ССЗН, књига V, 7329. забележено је обнављање једног јеванђеља 1705. године за време игумана Никона; В. Р. Петковић, *н.д.*, 343, бележи да је 1705, као и 1709. и 1710. године игуман био Никон; Ј. Радовановић, *Рукописи фрушкогорских манастира*, Фрушкогорски манастири, Галерија САНУ 66, Београд 1990, 20, доноси запис из 1709 у Типику јерусалимском где се помиње игуман Никон.

²²⁶ *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, 205.

²²⁷ В. Р. Петковић, *н.д.*, 343.

²²⁸ Радичь, *Повѣсть*, 40; Д. М. Ковачевић, И. Ђокић, Н. Ковачевић, *Настојатељи*, 36-37.

Тирону и *Летопис старца Кирила* игумана хоповског написани су 1727. године.²²⁹ Као игуман хоповски Кирил се помиње у документима која се односе на Народни сабор који је одржан у манастиру Хопову 1721. године.²³⁰ Према И. Радићу, Софроније Јовановић је постављен за игумана 1722. године, а 1743. за епископа пакрачког. Као епископ помагао је Хопово. Поручио је 1750. године изградњу новог звоника са капелом посвећеном Св. Стефану,²³¹ а 1755. године поклонио је манастиру један свећњак.²³² Игуман Мисаил, чије се име погрешно наводи као Михаил, постављен је 1743. године. Помиње се још 1733. када је као јеромонах заједно за јеромонахом Мојсијем био ктитор јужног крила конака, које је „грађено у више махова“. У време његовог игуманства су изведени резбарско сликарски радови у певницама.²³³ Исаија Продановић је био игуман од 1744. до 1745. године.²³⁴ Поручио је 1756. године као проигуман, бакрорезну ведуту манастира.²³⁵ Миколај Милисављевић је био игуман 1746. године.²³⁶ Захарије Миливојевић је први пут постављен за игумана 1726. године од стране митрополита Мојсија Петровића, а за архимандрита 1751. године од стране митрополита Павла Ненадовића. Арестиран је 1754. године у вези са размирицама изазваним увођењем општежића у фрушкогорске манастире. Убрзо је добио опроштај од митрополита и наставио је да управља манастиром до смрти 29.

²²⁹ Радичь, *Повѣсть*, 40, као и Д. М. Ковачевић, И. Ђокић, Н. Ковачевић, *Настојатељи*, не доносе овај податак, према Радић наводи извесног Кирила као игумана 1699. године. Д. Р[уварац], *Летопис старца игумана хоповског Кирила*, СС 14, (1906), 401-403, доноси препис Летописа. В. Р. Петковић, *н.д.*, 343, наводи да је Софроније Јовановић 1722. био архимандрит. Ако је овај податак тачан могуће је да је Кирило у то време био игуман, јер постоји неколико примера да је манастир имао истовремено два настојатеља: игумана и архимандрита. Податак да је аутор „Житија св. Теодора Тирона“ из 1721. хоповски игуман Кирило, односно Ђирило, преузима низ истраживача: В. Р. Петковић, *н.д.*, 343, *Повест о Теодору Тирону*, [објавила] И. Веселинов, у: Трагом српске прошлости, Нови Сад 1991, 79-81, М. Тимотијевић, *Трон за кивот са моштима светог Теодора Тирона у манастиру Ново Хопово – порекло облика и значење*, ГЗПСКВ 20 (1999), 123.

²³⁰ *О народном сабору у Хопову 1721. године*, приопштио Д. Р[уварац], СС 2, (1904), 48, доноси белешку игумана Кирила из једне рукописне књиге манастира Хопова, као и писмо са његовим потписом упућено митрополиту Викентију Јовановићу 1721.

²³¹ Радичь, *Повѣсть*, 40-41; Д. М. Ковачевић, И. Ђокић, Н. Ковачевић, *Настојатељи*, 37.

²³² ССЗН II, 3085, доноси запис са свећњака.

²³³ Радичь, *Повѣсть*, 41; Д. М. Ковачевић, И. Ђокић, Н. Ковачевић, *Настојатељи*, 37-38. Био је богат монах. Након његове смрти остало је десет мотика винограда. Имао је и „полак воденици“, као и сто дрва шљива. У готовини је оставио 40 дуката, од чега је 75 форинти дао митрополиту Павлу Ненадовићу за његов вечити помен, док је преостали део новца предат Хопову.

²³⁴ ССЗН II, 2863, помиње се као хоповски Игуман већ 1743. године.

²³⁵ Радичь, *Повѣсть*, 41, погрешно наводи као годину његовог избора за игумана 1774.; Д. М. Ковачевић, И. Ђокић, Н. Ковачевић, *Настојатељи*, 38.

²³⁶ Радичь, *Повѣсть*, 41, погрешно наводи као годину његовог избора за игумана 1776.; Д. М. Ковачевић, И. Ђокић, Н. Ковачевић, *Настојатељи*, 38-39.

априла 1757. године. Његовим трудом и настојањем, а трошком Михаила Чокића из Бечеја начињен је нови кивот за мошти светог Теодора Тирона. Заједно са братством манастира дао је да се сагради нова манастирска црква у Старом Хопову посвећена Св. Пантелејмону.²³⁷ Теодор Милутиновић је за игумана постављен 1759. године, али је убрзо смењен, а већ наредне 1760. премештен у Шишатовац. При њему је ливада Међеш трајно уступљена манастиру. Иако преке нарави и у сукобу са читавим братством, посебно му је био привржен Доситеј Обрадовић, који се тада у Хопову замонашио.²³⁸ Теофан Марић је постављен за игумана 1760. године, али је преминуо већ 13. јула 1761. Био је имућан калуђер, а иза њега је остало више од 1000 форинти. За живота је одредио да се после његове смрти по један сандер подели у седам манастира: Јерусалим, Хиландар, Крушедол, Раковац, Шишатовац, Јазак и Врдник.²³⁹ Јеромонах Антоније Поповић постављен је за игумана 15. јуна 1761. али је смењен 24. августа 1762. године јер је оптужен да је заједно са врдничким игуманом Максимом и јазачким игуманом Теодосијем био јатак неким пустахијама који су похватани и погубљени.²⁴⁰ Када је за настојатеља постављен Софроније Живковић, Антоније је изабран за једног од заклетих стараца.²⁴¹ Јоаникије Јовановић је постао игуман 1762. године али је смењен 1767. године јер је ухваћен да има осопштину, због чега је кажњен да годину дана не сме излазити из манастира.²⁴² Јоаникије се као игуман помиње 1766. године, а као проигуман 1773. године.²⁴³ Софроније Живковић је за игумана постављен 20. јануара 1767. и дужност је обављао до смрти 1770. године. У протоколу умрлих уписан је под презименом Радивојевић.²⁴⁴ Герасим

²³⁷ Радичь, *Повѣсть*, 41; Д. Р[уварац], *Опис српских фрушкогорских манастира 1753. год*, СС 16 (1903), 496-497; Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 63-64, 107-108; Д. М. Ковачевић, И. Ђокић, Н. Ковачевић, *Настојатељи*, 39-40.

²³⁸ Радичь, *Повѣсть*, 41-42; Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 64-83, 278-281; Д. М. Ковачевић, И. Ђокић, Н. Ковачевић, *Настојатељи*, 40; ССЗН II, 3151, Доситејев запис из 1760. у Лествици са поменом тадашњег игумана.

²³⁹ Радичь, *Повѣсть*, 42; Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 208, 278, 281-282; Д. М. Ковачевић, И. Ђокић, Н. Ковачевић, *Настојатељи*, 40-41.

²⁴⁰ Д. М. Ковачевић, И. Ђокић, Н. Ковачевић, *Настојатељи*, 41.

²⁴¹ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 207-208, напомена 4.

²⁴² Радичь, *Повѣсть*, 42; Д. М. Ковачевић, И. Ђокић, Н. Ковачевић, *Настојатељи*, 41-42.

²⁴³ В. Р. Петковић, *н.д.*, 343.

²⁴⁴ Радичь, *Повѣсть*, 42, наводи да је Софроније Радијевић био игуман 1767, а Софроније Живковић 1770. године; Д. М. Ковачевић, И. Ђокић, Н. Ковачевић, *Настојатељи*, 41-42 бележе да је у Протоколу умрлих Софроније уписан са именом Радивојевић или Радојевић. Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 206-207, напомена 3, који је имао увид у Протокол умрлих каже да је ту

Радосављевић је 1771. године произведен у архимандрита и настојатеља манастира Хопово, у коме се и замонашио, али је на тој дужности остао само годину дана, јер је убрзо по именовану преминуо.²⁴⁵ Јеромонах Василије Недељковић, протоколист и типикар, изабран је за игумана 1772. године, а дужност је обављао до смрти 1792. године. Школовао се у Карловцима. Хоповски протоколи су били пуни његовог рукописа, а књиге записа. Некада су се у хоповској библиотеци – књижници налазиле целе књиге исписане његовом руком. До смрти Хаџи Захаријине становао је у његовој келији.²⁴⁶ Јован Јовановић је још за живота игумана Василија Недељковића постављен за архимандрита, те је манастир током осам година имао два настојатеља: игумана и архимандрита. Дужност је обављао до 1784. године када је именован за епископа карловачког.²⁴⁷ Самуил Нешковић је изабран за игумана 1792. године, али му је 1797. наметнут архимандрит Петар Јовановић Видак, и то само годину дана, а потом је управљао манастиром сам до смрти 1806. године.²⁴⁸ Од 1806. до 1812. године игуман Хопова био је Герасим Дражић.²⁴⁹ Данило Јовановић је произведен у игумана 1812. и дужност је обављао до 1817. године када је премештен у манастир Привина Глава.²⁵⁰ Антоније Бранковић, архиепископско митрополијски протосинђел постављен је за архимандрита 1814. године. У Хопову је остао до почетка 1819. када је премештен у Гргетег.²⁵¹ Иринеј Радић је за игумана произведен 4. јануара 1810. године. За време његовог игуманства бирају се четворица архимандрита, али је Радић сам управљао манастиром. Аутор је прве монографије манастира Хопова.²⁵² Евлогије Кузмановић је игуман 1884. године

Софроније уписан као Радивојевић. Он сматра да је то иста личност, али га чуди да се ова појављује са два презимена.

²⁴⁵ Радичь, *Повѣсть*, 42.

²⁴⁶ Исто, 42; Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 209-210, напомена 7.

²⁴⁷ Радичь, *Повѣсть*, 42-43; В. Р. Петковић, *н.д.*, 343; О. Срдановић-Бараћ, *Јован Јовановић бачки епископ (1732-1805) : родољубље и политичке идеје*, Телешки погледи 3-4 (1982), 166. На овој дужности Јовановић је свакако био већ 1776. јер је у инвентару из те године пописана његова библиотека, в.: *Инвентари манастира Бешеново (1775) и Ново Хопово (1776)*, [приредила] Б.Кулић, ГЗПСКВ 18, (1996), 209.

²⁴⁸ Радичь, *Повѣсть*, 43.

²⁴⁹ Исто, 43.

²⁵⁰ Исто, 43.

²⁵¹ Исто, 43; *Монашко училиште у Ман. Хопову од 1815.-1819: (Допуна и исправак)*, приопштио Д. Р[уvaraц], СС 3, (1905), 69.

²⁵² Радичь, *Повѣсть*.

када је уређена библиотека.²⁵³ Од 1920. године манастиром је управљао игуман Пантелејмон Лазић. Он је у име архимандрита Анатолија Јанковића, старешине манастира Крушедола, вршио материјалну управу у Хопову до 1930. По доласку руских монахиња игуманија је била Екатерина Борисовна до смрти 28. октобра 1925. године. Управу је потом преузела схи-игуманија Нина Костова која је преминула у Београду 1949. године. Од 1930. до 1943. игуман је био Пајсије Павловић. Духовник манастира у то време био је протојереј Алексеј Нељубов, а после његове смрти схи-архимандрит Никандар до априла 1943. године. Јеромонах Самуило Радошевић управљао је манастиром до маја 1968. године када је игуманија постала Катарина Јовановић. Након њене смрти 18. новембра 1974. године старешина је била игуманија Марија Дињашки. За архимандрита је 1984. године постављен Иларион, који је управљао манастиром до 2001. када је прешао у манастир Свете Тројице код Пљеваља. Управу је у јулу 2001. године преузео јеромонах Сава Јованчевић из Крушедола, који је разрешен дужности у мају 2002. године. За намесника је тада постављен монах Исаија дотадашњи сабрат манастира Гргетег, а управу је преузео епископ. У октобру 2005. године декретом епископа манастир је проглашен за мушки, а за настојатеља је изабран протосинђел Павле Јовић, дугогодишњи сабрат манастира Покрова пресвете Богородице у Ђунису.²⁵⁴

2.12 Везе са Светом Гором и Хиландаром

Током своје бурне историје хоповци су одржавали везе са Светом Гором и Русијом. Према сачуваним записима може се установити да је већ у XVII веку Хопово добијало књиге преписане у Хиландару, као и да су на Светој Гори боравили хоповски преписивачи. У *Канонику* преписаном 1618. године налази се запис: „*И преписа худи и грешни Јефрем монах, пришедшому от Свете Горе и преседовшому у манастиру неколико време, на благословеније светому манастиру*“.²⁵⁵ Духовник Орест, јеромонах Хопова, оставио је у лествици белешку да је књигу преписао у време боравка на Светој Гори Атонској, јуна

²⁵³ *Стари српски записи и натписи из Војводине IV*, 6577.

²⁵⁴ Н. Николић, *Манастир Ново Хопово*, Ириг 2006, 11-13.

²⁵⁵ Д. Давидов, *Повесница њихова била је славна*, у: *Светила Фрушке Горе*, Београд – Нови Сад, 2006, 24.

1648. године у скиту хиландарском у келији и храму Благовештења,²⁵⁶ а да ју је потом послао Хопову: „*по изабраному проигумену хиландарском кир Евлогију јеромонаху*“.²⁵⁷ Духовник Орест се поново помиње у триоду преписаном 1654. године: „*Благодатију Христовоју и представељством пречистија јего матере светаја сија књига триодион, в нијјејже хлеб јеже богодуховенаја ученија душепитајуштаја и тела управљајуштаја к заповеди господњим... исписа се в Светој Атонстеј Горе благословенијем и всем тичанијем же и иждивенијем преподобнаго отца обичаго духовника светогорскаго кир Ореста јеромонаха, јуже посла в својјему манастир, глаголајем Хопово... в душеспасителнују ползу обитежителним братијем, себје же в помен вечни*“.²⁵⁸ Књигу је преписао јерођакон Пахомије у келији Благовештенског храма код Кареје у месту Дионисијату.²⁵⁹ Исте 1654. године јеромонах Антоније је преписао богородичник на Светој Атонској Гори у скиту Свете Ане: „*повеленијем и иждивенијем часного в јеромонасеј Јоасафа, јуже и посла в свој манастир Хопово в украшеније свети цркви, в ползу братијем и в свој вечни помен*“.²⁶⁰ Преписивач Антоније је 1670. године у светогорском скиту Свете Ане преписао више књига и послао их Хопову: „*повеленијем и иждивенијем сребра, свеитеноинока кир Јевсевија Хоповца*“.²⁶¹ Орест, Антоније и Јоасаф помињу Хопово као „свој“ манастир, што можда значи да су били пострижници овог фрушкогорског манастира које су калуђерски путеви одвели у Свету Гору, одакле су се старали о свом манастиру.²⁶² Извесни Алексије оставио је у Хопову августа 1727. године белешку у књизи о повратку са Свете Горе.²⁶³ Као пострижник Хоповски помиње се и у запису из

²⁵⁶ ССЗН I, 1426; А. Фотић, *Света Гора и Хиландар у Османском царству (XV-XVII век)*, Београд 2000, 272, претпоставља: „*да се духовник Орест повукао на Свету Гору, где је пре 13. Јуна 1648. Године обновио или из темеља сазидао келију у којој с епотом подвизавао десетак година*“.

²⁵⁷ ССЗН I, 1427; Д. Давидов, *Повесница њихова била је славна*, у: Светила Фрушке Горе, Београд – Нови Сад, 2006, 24.

²⁵⁸ Д. Давидов, *Повесница њихова била је славна*, у: Светила Фрушке Горе, Београд – Нови Сад, 2006, 24.

²⁵⁹ ССЗН I, 1502.

²⁶⁰ ССЗН I, 1503; Д. Давидов, *Повесница њихова била је славна*, у: Светила Фрушке Горе, Београд – Нови Сад, 2006, 24.

²⁶¹ ССЗН I, 1650; Д. Давидов, *Повесница њихова била је славна*, у: Светила Фрушке Горе, Београд – Нови Сад, 2006, 24.

²⁶² Д. Давидов, *Повесница њихова била је славна*, у: Светила Фрушке Горе, Београд – Нови Сад, 2006, 24.

²⁶³ ССЗН II, 2505.

1725. године на лименом покривачу централног кубета Хиландара,²⁶⁴ где је 1661. године забележено име хоповског јеромонаха Мојсија.²⁶⁵

Карловачка митрополија се током XVIII века бринула о Хиландару. Уживајући наклоност митрополита Павла Ненадовића хиландарски архимандрит Герасим је у више наврата боравио на њеном подручју. Од добровољних прилога из Митрополије Хиландарци су у Карловцима и Новом Саду стекли као свој метох по једну кућу. Долазећи у Подунавље преносили су дух светогорског, интернационалног православља. Па и не само хиландарци, већи и монаси других светогорских манастира, Ватопеда и Велике Лавре, чије метохе у Новом Саду и Карловцима су оснивали и издржавали новосадски и карловачки грађани. Везе су свакако биле врло јаке све до 1769. године када су аустријске државне власти извршиле продају хиландарских метоха у Новом саду и Карловцима.²⁶⁶

2.14 Везе са Русијом

У XVII веку честа су била путовања фрушкогорских монаха у Русију. Одласцима у Русију по „помоћ“ придавана је у Фрушкој Гори велика пажња. На пут су често кретали игумани и архимандрити. Уз хоповске помињу се реметски и крушедолски игумани.²⁶⁷ Давање помоћи молиоцима и слање књига и других предмета вршила је по наредби Синода из Петрограда Синодална контрола у Москви. Путници који су одлазили у Москву, нису одмах пропуштани тамо, већ су задржавани у пограничним местима. Прво у Сјевску, варошици у орловској губернији, а потом, како су се шириле границе царства, у Путивиљу у черниговској губернији, потом у Чернигову, а после сједињења Русије са Украјином – у Кијеву. Одатле се у престоницу слао извештај о доласку странаца и тражена је дозвола за њихово пуштање у престоницу.²⁶⁸ У септембру 1638. године стигао је у Путивиљ хоповски архимандрит Јеремија са још два члана братства. Путивиљски војвода је манастирску посланицу упутио у Москву, а од тамо је одговорено да их врате натраг: „пошто им даду обичну, за такве случајеве

²⁶⁴ ССЗН VI, 10236.

²⁶⁵ ССЗН VI, 10168.

²⁶⁶ Д. Богдановић, В. Ј. Ђурић, Д. Медаковић, *Хиландар*, Београд 1978, 174-178.

²⁶⁷ Д. Давидов, *Повесница њихова била је славна*, у: Светила Фрушке Горе, Београд – Нови Сад, 2006, 27.

²⁶⁸ *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*.

прописану, милостињу“.²⁶⁹ У јануару 1641. године у Путивилу је стигао „митрополит“ Неофит са монасима Лаврентијем и Никитом. Пропуштени су у Москву где су предали посланицу игумана хоповског Стефана. Молбу цару за добијање: црвених одежди, сасуда, књига и даровне повеље, предао је и „митрополит“ Неофит. Поред црквених одежди, сасуда и књига, добио је и новац. Манастиру је издата даровна повеља 8. августа 1641. године по којој Неофит или ко други ко буде после њега у манастиру, може долазити по помоћ кроз седам или осам година са троје или четворо духовних лица и слугом.²⁷⁰ Наредна хоповска делегација са „епископом“ Михаилом, стигла је у Русију 14. новембра 1647. године тражећи помоћ по царској повељи изdatoј 1641. године.²⁷¹ „Епископ“ је још два пута понављао писмене молбе за помоћ. У другој, од 6. марта 1658. године моли помоћ за обнављање крова на цркви. Такође је навео како у цркви немају: престоних икона, напрестолног јеванђеља и других богослужбених књига и богослужбених одежди. Овог пута добили су само обичну милостињу.²⁷² У Москву су преко Путивила стигли 8. марта 1654. године архимандрит хоповски Саватије, ћелар Неофит и јеромонах Софроније. Након што су примљени у аудијенцију наређено је да се врате без помоћи. Како нису имали новца ни за повратак у земљу, наређено је да се Хопову изда 40 самура у вредности 50 рубаља.²⁷³ Године 1665. године долазио је у Москву по помоћ јеромонах Стефан, који је пропуштен у Москву, али резултат његове молбе у актима није сачуван.²⁷⁴ Наредне 1666. године у априлу, стигао је у Путивилу, а затим пропуштен у Москву хоповски архимандрит Исаија, јеромонаси Виктор и Исаија, ђакон Никифор и слуга. Предали су молбу на основу које су добили за манастир 100 рубаља, архимандрит 40 самура у вредности 20 рубаља, старци по 100 куница у 17 рубаља и по 6 рубаља у новцу, а слуга 2 рубље. Тражили су покров за гробницу Св. Теодора Тирона дугачак 3, а широк 6 аршина и добили су кадифени покров са

²⁶⁹ Исто, 199-200; Д. Давидов, *Повесница њихова била је славна*, у: Светила Фрушке Горе, Београд – Нови Сад, 2006, 27, наводи да су хоповци тада добили царску грамоту са правом да у Русији скупљају прилоге, али према Димитријевићу то се збило тек 1641. године.

²⁷⁰ *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, 200-201.

²⁷¹ Исто, 201-203.

²⁷² Исто, 203-204.

²⁷³ Исто, 204.

²⁷⁴ Исто, 204.

златним крстовима.²⁷⁵ У јуну 1670. године преко Путивилџа у Москву је из Хопова стигао јеромонах Јован са ђаконом Аксентијем. Током пута су опљачкани. Нису сачувани подаци шта се са њима потом догодило, као и да ли су добили неку помоћ.²⁷⁶ У јуну 1716. године у Москву је стигао хоповски јеромонах Василије. У молби наводи да га је послао игуман Јов. По царевој наредби Василију и слуги је дата обична помоћ, а за манастир је послато 30 рубаља. Василије у саслушању наводи да манастир нема царске даровне повеље. Претпоставља се да је повељу на путу за Москву носила хоповска делегација из 1670. године као и да им је она одузета када су их Турци на путу напали и опљачкали. Касније, када је у раним годинама хоповски манастир страдао и опустео, братство је растурено, па је са њим нестало и предање о даровној повељи. Чини се да ново братство из кога је Василије стигао није ни знало за њу. Из истог разлога она се не помиње у привилегијама које су наведене током визитације 1753. године.²⁷⁷ Том приликом Василије је добио два зборника беседа Симеона Полоцког. У другом зборнику у запису се наводи да је књига донета у Хоново из Москве трудом и подвигом јеромонаха Василија, у време када је игуман био Кирил.²⁷⁸ Запис у руској штампаној књизи бележи да је у Хоново стигла као поклон Максима Суворова од 25. маја 1731.²⁷⁹

Док су XVII и XVIII век обележени одласцима чланова хоповског братства у Русију по „милостињу“, почетком XX века везе хоповаца са руским монаштвом имале су другачији ток. Након грађанског рата у Русији велики број избеглица који су стигли у три таласа током 1919. и 1920. године нашао је уточиште у Краљевини Срба Хрвата и Словенаца.²⁸⁰ Тада су у братства манастира Беочин, Врдник, Гргетег и Јазак ступили руски монаси. Црквене и световне власти су новембра 1920. дозволиле да у Србију дође једна група руских монахиња којима је на располагање дат манастир Ново Хоново. Руске монахиње су некада

²⁷⁵ Исто, 204.

²⁷⁶ Исто, 204-205.

²⁷⁷ Исто, 205-206.

²⁷⁸ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 346, 371.

²⁷⁹ *ССЗН II*, 2573.

²⁸⁰ М. Сибиновић, *Руска емиграција у српској култури XX века – значај, оквири и перспективе проучавања*, Руска емиграција у српској култури XX века : зборник радова, Том I, Београд 1994, 5 наводи да је укупан број избеглица био око 45 000, док А. Арсењев, *Руска интелигенција у Војводини. Културни, просветни и привредни оквири делатности*, Руска емиграција у српској култури XX века : зборник радова, Том I, Београд 1994, 72 бележи да је Краљевина СХС примила око 50 000 руских избеглица.

припадале чуеном манастиру Љесна, који је својевремено имао око 300 монахиња и око 500 женске деце која су се у манастиру васпитавала. Манастир је имао своју основну школу, гимназију и учитељску школу. Игуманија је била мати Екатерина, рођена као грофица Евгенија Борисовна Јефимовска,²⁸¹ а њена помоћница и наследница - игуманија Нина. Монахиње 1915. одлазе прво у Петроград, а потом у манастир Жупка у Бесарабији, одакле је њих 60 дошло у нашу земљу.²⁸² У манастир ускоро долазе искушенице Српкиње, па је постојала потреба за оснивањем још једног женског манастира. Патријарх Димитрије и Свети Архијерејски Синод 16. октобра претварају фрушкогорски манастир Кувеждин у женски. Док је у Хопову било скоро чисто руско сестринство, у Кувеждину је полако преовлађивало српско. Када је 1930. године отворен у шабачкој епархији манастир Петковица, за игуманију је постављена рускиња Сидонија, бивша сестра хоповског манастира, а у сестринству су биле 22 рускиње и 12 српкиња. По оснивању женског манастира Лешка у скопској епархији, за игуманију је постављена рускиња Михаила,²⁸³ док је изван број монахиња монашки живот наставио у манастиру Пречисте код Кичева, Зрзама и Побужју у скопској Црној Гори.²⁸⁴ Након што је Хопово страдало у Другом светском рату, руске монахиње су привремено биле смештене у Београду, потом су 1950. отишле у Француску, у Фурке код Париза, а затим у замак Провемон код Етрепањија. Само неколико њих је са игуманијом Ангелином остало у манастиру Ваведење у Београду.²⁸⁵ Руске монахиње и манастири Хопово и Кувеждин имале су значајну

²⁸¹ Монахиња Јекатерина, односно грофица Јевгенија Борисовна Јефимовска (1850, Москва, 1925, манастир Ново Хопово), била је игуманија манастира лесно Холмско-варшавске епархије, кога је основала 1884. године. Дипломирала је на Московском универзитету. Књижевне радове је објављивала у литерарним часописима. Познавала је Тургенјева и Соловјева. Монашки постриг примила је 1908. При манастиру је основала завод за сирочад. У краљевину СХС дошла је из Румуније. Биографија је дата према: А. Арсењев, *Биографски именик руских емиграната*, Руска емиграција у српској култури XX века : зборник радова, Том II, Београд 1994, 225-326.

²⁸² А. Радовић, Х. Војиновић, *Обнова и развој женског монаштва*, Српска православна црква 1920 – 1970 : Споменица о 50-годишњици васпостављања српске патријаршије, Београд 1971, 333-334.

²⁸³ Исто, 334-335.

²⁸⁴ Н. Трајковски, игумен, *Руското женско монаштво*, Света Русија : записи од Македонија, Скопје 2009, 86-99.

²⁸⁵ А. Радовић, Х. Војиновић, *Обнова и развој женског монаштва*, Српска православна црква 1920 – 1970 : Споменица о 50-годишњици васпостављања српске патријаршије, Београд 1971, 336; *Стари српски записи и натписи из Војводине IV*, 7972.

улогу у обнови женског монаштва уједињене Српске православне цркве после Првог светског рата.²⁸⁶

2.14 Образовање монаха и школа

Образовање монаха било је регулисано правилима св. Василија, која су предвиђала да монаси треба да се баве учењем, да преписују рукописе и да образују искушенике. Главно место је заузимало верско образовање. Неписмени су морали да науче псалтир напамет. Искушеници су морали да читају Свето писмо и дела црквених отаца, типике и житија светаца.²⁸⁷

У проучавању историје школства и образовања код Срба постоји подвојеност по питању улоге манастира у историји образовања. С једне стране заступано је мишљење о искључивом везивању просветитељског рада за манастире, а са друге стране постојало је одрицање било какве улоге манастира у том послу. Строга монашка правила спречавала су држање деце у манастиру, али су учени монаси свакако поучавали своју младу сабраћу. Преписивачка и књижевна делатност у манастирима захтевала је и рад на образовању унутар манастирских зидина. Манастири су у Србији, као и у Византији, изван свог најужег језгра, у неком здању које је припадало манастиру, можда држали училиште за децу.²⁸⁸ Под турском влашћу манастири су постали главни расадници писмености и просвете. У почетку није било могућности да се развије организованији рад на просвети. Бринући се за свој подмладак, калуђери су били приморани да манастирске искушенике науче писмености како би касније, кад постану свештеномонаси, могли да читају богослужбене текстове. Неки манастири су били расадници просвете по солидном наставничком раду својих калуђера – учитеља. У манастир се ишло на науке не само зато што у њему постоји „школа“, већ и зато што има доброг учитеља, односно даскала или магистра.²⁸⁹

²⁸⁶ А. Гатало, Ј. Јеремић, *Света српска гора, Монаштво*, у: Фрушка Гора, Београд 2007, 281.

²⁸⁷ Л. Вреје, *Vizantijska civilizacija*, Београд 1976, 443-444.

²⁸⁸ С. Ћирковић, *Учитељи и училишта*, Историја школа и образовања код Срба, Београд 1974, 22-23; М. М. Вукићевић, *Школе у држави Немањиха*, Београд 2006, 35-37, 71-74.

²⁸⁹ Д. Кашић, *Школе и учитељи*, Историја школа и образовања код Срба, Београд 1974, 57-59, 62.

Већ 1578. године, дакле само две године по изградњи нове манастирске цркве, протестантски свештеник Стефан Герлах је путујући у Цариград у саставу једног царског посланства, забележио да у Хопову постоји школа.²⁹⁰

Митрополит Павле Ненадовић је настојао да калуђери уче, односно да: „ови, обично, веома неписмени људи присвоје бар минимум богословског знања“.²⁹¹ Терао је ђаконе да иду у Карловце у Покрово-Богородичину школу на науке. Када у манастиру није било обавезног рада, онда су јеромонаси и ђакони морали, два сата пре литургије, а сат и по после литургије, да се окупе у трпезарији да читају „божественная писанія“, а монаси да уче на изуст Оче наш, Богородице дјево, Вјерују и Десет заповеди Божјих „безъ толкованія, въ кратцѣ“.²⁹² Манастирске ђаке и прњаворску децу, а по потреби и младе јерођаконе, учио је да читају, пишу и поју манастирски служитељ са звањем магистер. У празничне и недељне дане дужност му је била да звоном сазове пред литургију и пред вечерње, манастирске слуге и да их учи Оче наш, Богородице дјево, Вјерују и Десет заповеди Божјих „безъ толкованія, въ кратцѣ“, а ако уме, нека им тумачи катихизис и обучава их „прочимъ добрымъ нравомъ“. Ову наредбу су магистри фрушкогорских манастира добили 1753. приликом генералне визитације.²⁹² Тада је констатовано да су сви калуђери који су у Хопову учили књигу били врло неписмени. Остојић се пита да ли су хоповски магистри своју дужност марљиво обављали.²⁹³ За магистера је тада постављен Спиридон коме је наређено да манастирске ђаке и прњаворску децу учи читати, појати и писат.²⁹⁴ *Монашка правила* наређују да у сваком манастиру један од братије буде „магистер“. Током 1758/1759. године „типикар, протоколист и магистер“ био је Василије, потом је „магистер и типикар“ био Спиридон, а када је он побегао из манастира ове дужности обављао је Василије. Нигде се не наводи како су ова два, у Доситејево време, најобразованија монаха држала школу и шта се у њој учило.

Монашка школа у манастиру Хопову основана је на иницијативу митрополита Стефана Стратимировића. Предавања су започета 22. марта 1815. године. Први учитељ је био јерођакон крушедолски Мојсеј Поповић, а касније

²⁹⁰ Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 87.

²⁹¹ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 137.

²⁹² Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 137-138, 333-334, напомене 10, 11 и 13.

²⁹³ Исто, 332-333.

²⁹⁴ Исто, 332-333, напомена 9.

јеромонах Александар Меденица и Иринеј Радић. Скромна грађа о школи некада се налазила у архиви дијецезе, као и у записницима манастира Велика Ремета. Неке податке пружио је Д. Руварцу почетком двадесетог века др Августин Бошњаковић протосинђел и тадашњи игуман Хопова.²⁹⁵ Наставу су похађали духовници манастира Крушедола, Врдника, Јаска, Бешенова и Велике Ремете. Предавања су обухватала часове из: богословља, словенске граматике, аритметике и географије. Учитељска плата износила је 1816. године 150 фл. месечно, а за то је сваки манастир за своје ђаке морао издвајати по 30 фл. Митрополит Стратимировић је 15. фебруара 1817. године упутио допис настојатељима фрушкогорских манастира да сваког месеца морају благовремено да доставе Хопову 90 форинти у новцу, а у натури 75 килограма пшенице.²⁹⁶ Из преписке манастирских настојатеља сазнају се и имена неколицине ђака који су похађали школу.²⁹⁷ На жалост ниједан податак чак ни не наговештава у ком простору се настава одвијала. Можемо само да претпоставимо да је то била нека од просторија у келијском здању. Престанком рада монашке школе у манастиру Хопову 1815. године, није се угасила идеја о потреби образовања монаштва. Она је актуелизована 1890. године од кад настаје низ документа који о томе извештавају.²⁹⁸ Нацрт за уредбу монашке школе израдио је и написао на позив Патријарха Георгије Бранковић, потоњи уредник Српског Сиона – Сергије Шакрак-Нинић, већ 1890. године, као тадашњи конзисторијски бележник епархије темишварске. Нацрт је изнет пред Свети Архијерејски Синод одржан у Карловцима 1890. године, који је идеју о оснивању монашке школе једногласно

²⁹⁵ *Монашко училиште у Ман. Хопову од 1815.-1819*, приопштио Д. Р[уварац], СС 1 (1905), 1-2; *Монашко училиште у Ман. Хопову од 1815.-1819: (Допуна и исправак)*, приопштио Д. Р[уварац], СС 3 (1905), 72.

²⁹⁶ *Монашко училиште у Ман. Хопову од 1815.-1819*, приопштио Д. Р[уварац], СС 1 (1905), 2-4; *Монашко училиште у Ман. Хопову од 1815.-1819: (Допуна и исправак)*, приопштио Д. Р[уварац], СС 3 (1905), 74

²⁹⁷ *Монашко училиште у Ман. Хопову од 1815.-1819: (Допуна и исправак)*, приопштио Д. Р[уварац], СС 3 (1905), 68-74.

²⁹⁸ С. Шакрак-Нинић, *Семинар за образовање манастирско-монашког свештенства*, СС 12 (1891), 177-179; СС 13 (1891), 194-196; СС 14 (1891), 210-211; СС 15 (1891), 225-227; СС 16 (1891), 243-245; СС 17 (1891), 260-262; С. Ш[акрак]-Н[инић], *Оснивање монашке школе у манастиру Опову*, СС 35 (1893), 391-392; СС 36 (1893), 409-411; СС 38 (1893), 438-441; СС 29 (1893), 453-455; СС 30 (1893), 472-473; СС 31 (1893), 487-488; СС 32 (1893), 504-505; СС 34 (1893), 537-539; СС 35 (1893), 549-551; СС 40 (1893), 629-630; Г. [Бранковић], *Устав за монашку школу спојену са интернатом за образовање манастирско-монашког свештенства у манастиру Хопову*, СС 1 (1896), 3-8; Г. [Бранковић], *Преглед наставног плана за монашку школу у манастиру Хопову*, СС 4 (1896), 49-51; Г. [Бранковић], *Дисциплинарни правила за питомце монашке школе у манастиру Хопову*, СС 7 (1896), 101-105.

прихватио и усвојио. Предлог, односно елаборат за уредбу монашке школе предат је архимандриту гретешком Илариону Руварцу. Потом су одржана два збора настојатеља фрушкогорских манастира. Први, ужи избор одржан је 1. маја 1892. године у Хопову, а други, шири, 10 (22) маја исте године, у манастиру Гретегу, на којима се расправљало о нацрту устројства монашке школе. Након што су усвојили предлог, настојници фрушкогорских манастира су упутили патријарху Бранковићу представку да се школа отвори у манастиру Хопову. Уз нацрт за уредбу С. Шакрак-Нинић је израдио и наставни план,²⁹⁹ који је детаљније разрађен у *Уставу за монашку школу спојену са интернатом за образовање манстирско-монашког свештенства у манастиру Хопову*.³⁰⁰ Наставни план је предвиђао три групе предмета: опште – световне, богословске и економске.³⁰¹ Школа је била замишљена као интернатски завод и то не само културно-просветни, већ и хуманитарно-добротворни. Четворогодишње школовање састојало се од течаја који су почињали 1. септембра једне године, а завршавали се 30. јуна наредне године. Полугодишњи испит полагао се у јануару, а годишњи у јуну месецу сваке године. Распуст су питомци проводили у заводу одмарајући се, али и вежбајући поједине предмете, посебно црквено појање и економске предмете.³⁰² Наставне и васпитне задатке обављао је управитељ завода са још три наставника. Управитељ је биран из реда монашког свештенства, као и остали наставници, осим оних који су предавали економске предмете. Плата управитеља износила је 800 форинти, а наставника 600 форинти. Наставник који је обављао дужност префекта добијао је додатних 100 форинти.³⁰³ Врховна управу и надзор над заводом вршио је патријарх, као врховни патрон завода. За непосреднији надзор формиран је и посебан заводски патронат у чији састав је ушло шест манастирских настојатеља: три из фрушкогорских манастира, један из бачке или будимске епархије, један из темишварске или вршачке и један из пакрачке или

²⁹⁹ С. Ш[акрак]-Н[инић], *Оснивање монашке школе у манастиру Опову*, СС 27 (1893), 421-422.

³⁰⁰ Г. [Бранковић], *Преглед наставног плана за монашку школу у манастиру Хопову*, СС 4 (1896), 49-51.

³⁰¹ С. Ш[акрак]-Н[инић], *Оснивање монашке школе у манастиру Опову*, СС 29 (1893), 452-455; СС 30 (1893), 472-473, даје опширнији опис наставног плана.

³⁰² Исти, *Оснивање монашке школе у манастиру Опову*, СС 31 (1893), 487-488.

³⁰³ Исти, *Оснивање монашке школе у манастиру Опову*, СС 32 (1893), 505.

горњо-карловачке епархије.³⁰⁴ Управитељ монашке школе је уједно био и управитељ манастира.³⁰⁵ *Уредбом монашке школе, или семинара за образовање манстирско-монашког свештенства*, у члану 24.³⁰⁶ и *Уставом за монашку школу спојену са интернатом за образовање манстирског свештенства у манастиру Хопову* у члану 1. предвиђено је да школу издржавају сви манастири карловачке митрополије са годишњим прилозима.³⁰⁷ Када је 1893. године поново покренута монашка школа у Хопову неки од крушедолских монаха, као јеромонах Конон Миличевих, обављали су у њој дужност професора.³⁰⁸

Школа је свечано отворена 12. (24) децембра 1893. године у присуству патријарха Георгија. Управа је била намењена тадашњем синђелу Сергију Шакраку-Нинићу који је био најзалужнији за њено оснивање. Како је он преминуо свега неколико дана пре почетка рада школе, управа је поверена тадашњем настојатељу манастира Хопова архимандриту Исаку Дошену. Заменио га је архимандрит Митрофан Шевич 13. (25) марта 1895. године као настојатељ Хопова, који је ту службу вршио до 2. (14) септембра 1898. године. Тада је управу предао протосинђелу Георгију Марјановићу под чијом је управом школа „растурена“.³⁰⁹

Идеја о поновном отварању монашке школе у Хопову актуелизована је у августу 1909. године. када се патријарх Георгије обратио Илариону Руварцу. Како би тај задатак обавио поверио му је актом од 11. (24) августа управу манастира Хопова, а актом од 12. (25) августа доделио му као професору Богословије полугодишњи допуст. Тај акт уручен му је на седници патроната Монашке школе 5. (18) новембра 1900. године. У допису се наводи да је одлучено да протосинђел и настојатељ манастира Хопова у споразуму са архимандритом Иларионом Руварцем и Анатолијем Јанковићем израде и Патронату благовремено предају предлог: „у погледу начина и услова, под којим би се монашка школа у Ман.

³⁰⁴ Исти, *Оснивање монашке школе у манастиру Опову*, СС 34 (1893), 538; Г. [Бранковић], *Устав за монашку школу спојену са интернатом за образовање манстирско-монашког свештенства у манастиру Хопову*, СС 1 (1896), 4.

³⁰⁵ С. Ш[акрак]-Н[инић], *Оснивање монашке школе у манастиру Опову*, СС 35 (1893), 549, члан 22. Уредбе монашке школе, односно семинара за образовање манстирско-монашког свештенства.

³⁰⁶ Исти, *Оснивање монашке школе у манастиру Опову*, СС 40 (1893), 629-630.

³⁰⁷ Г. [Бранковић], *Устав за монашку школу спојену са интернатом за образовање манстирско-монашког свештенства у манастиру Хопову*, СС 1 (1896), 3-4.

³⁰⁸ Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 90.

³⁰⁹ Иларион, епископ горњокарловачки, *Рад на поновном отварању Монашке Школе у Хопову у 1900 1901. години*, Духовна стража 2 (1929), 34-35.

Хопову поново успоставити и преуредити могла“.³¹⁰ Именовани су у априлу 1901. године патријарху Георгију предали „реферат о преустројству мон. школе“ и „нацрт Устава за монашку школу, спојену са интернатом за образовање манастирско-монашког свештенства у Ман. Хопову“. Расправа о нацрту Устава одржана је, на позив патријарха, 25. јуна у Хопову. Патронат је одлучио да се нацрт Устава³¹¹ врати протосинђелу Илариону Зеремском да га према стављеним примедбама исправи и допуни,³¹² као и да се успостављање монашке школе у Хопову остави *in suspensio* док се не реши издржавање семеништа за манастирске питомце у Карловцима. Поновно отварање монашке школе није више стављено на дневни ред Управног одбора карловачке Митрополије. Додатни разлог била је и смрт патријарха Лукијана, а потом и светски рат.

2.15 Скрипториј

Да је у Хопову негована преписивачка делатност сведоче бројни записи у књигама из некада богате манастирске библиотеке. Већим делом их је прикупио и средио Љ. Стојановић.³¹³ Најстарији запис налази се у минеју из 1541. године који је написан за време игумана Павла.³¹⁴ За време игумана Стефана, у мају 1555. године написан је један панегирик.³¹⁵ Запис у минеју из 1559. године изричито наводи да је писан у Хопову, као и да је власништво манастира Хопова³¹⁶ Један апостол преписао је дијак Станко 1563. године за време игумана Аврама.³¹⁷ Године 1610. написан је у Хопову минеј за април.³¹⁸ Монах Јефрем, који је пристигао из Св. Горе преписао је канон у Хопову 1617. године.³¹⁹ Многогрешни Никодим, који је некада био у Хиландару, преписао је 1622. године псалтир.³²⁰ Из записа у минеју из 1632. године сазнаје се да је ова књига имала и ктитора – то је

³¹⁰ Исто, 35-36.

³¹¹ Устав се већином чланова поклапао са ранијим, в: Иларион, епископ горњокарловачки, *Рад на поновном отварању Монашке Школе у Хопову у 1900 1901. години*, Духовна стража 2 (1929), 118-127.

³¹² Иларион, епископ горњокарловачки, *н.д.*, 38-44.

³¹³ *ССЗН I; ССЗН II; ССЗН III; ССЗН, књига IV; ССЗН V; ССЗН VI.*

³¹⁴ *СЗН I*, 509.

³¹⁵ *ССЗН I*, 584.

³¹⁶ *ССЗН I*, 605; *Стари српски записи и натписи*, прикупио и поправио В. Ђоровић, Београд 1997, 52.

³¹⁷ *ССЗН I*, 634.

³¹⁸ *ССЗН I*, 993.

³¹⁹ *ССЗН I*, 1051.

³²⁰ *ССЗН I*, 1114.

био јерођакон Илија.³²¹ У јануару 1698. године јеромонах Кирил преписао је књигу у којој је оставио необичан запис: „Тко може боле ето мѧ полкѧ“.³²² Непознати рукопис преписао је јеромонах Пахомије 1708. године.³²³ Запис у цветном триоду бележи да је писан 1713. године у Хопову.³²⁴ Књиге су преписиване и у XIX веку. Рукописну службу св. Харалмпију преписао је у јануару 1806. године јеромонах Јефрем Попович, ктиторством иришког житеља Георгија Катранције.³²⁵ Уџбеник Догматик преписао је у Хопову 1830. године раковачки јеромонах Дионисије Аранитовић.³²⁶

О преписивању књига за друге поручиоце сведочи запис из 1688. године у коме се каже да је књигу писао Кирил Хоповски, за време попа Илије и Тодора у Бања Луци.³²⁷ Један саборник купљен је од хоповца Ћипријана 1689. године.³²⁸ Извесни Авакум из Хопова је 1690. године преписао једну књигу коју је поклонио манастиру Житомислићу.³²⁹ Да је скрипториј подразумевао и више од пуког преписивања показује запис у триоду фарисејевцу из 1683. године у коме је забележено да је наведену књигу повезао јеромонах хоповски Никодим.³³⁰

О томе да се о књигама бринуло сведочи више записа. Јеромонаха Кирил 1699. године обновио је један панегирик.³³¹ Хоповски јеромонах хаџи Софроније у Бечкереку је обновио јеванђеље јуна 1662. године.³³² Раније написано јеванђеље оковано је 1662. године, а како је у међувремену страдало обновљено је 1705. године.³³³ Запис из 1709. године у коме је забележено да је једну књигу обновио јереј Живан из Карловаца, показује да се о хоповским рукописима није старало само манастирско братство.³³⁴ Студит који је заплењен током турске похаре по Срему, откупио је извесни Максим 1716. године и, за спас душе своје, даровао

³²¹ ССЗН I, 1234.

³²² ССЗН I, 2044.

³²³ ССЗН II, 2186.

³²⁴ ССЗН VI, 10221.

³²⁵ *Стари српски записи и натписи из Војводине I*, 3377, црква Св. Теодора у Иригу.

³²⁶ *Стари српски записи и натписи из Војводине III*, 4447, манастир Врдник.

³²⁷ ССЗН IV, 7153.

³²⁸ ССЗН IV, 7170.

³²⁹ ССЗН IV, 7173.

³³⁰ ССЗН I, 1821.

³³¹ ССЗН I, 2057.

³³² ССЗН I, 1583.

³³³ ССЗН II, 2157.

³³⁴ ССЗН II, 2197.

Хопову.³³⁵ Јеромонах и проигуман Јоаникије обновио је један mineј за новембар у фебруару 1773. године за спас душе своје.³³⁶ Запис из XVII века у Божидареву октоиху из 1536. године наводи да је књигу попа Марка обновио јеромонах манастира Хопова Нићифор.³³⁷ Трудом јеромонаха хоповског Василија Недељковића обновљена је 1777. године у Иригу, рукописна Служба св. Теодору Тирону и дарована цркви Св. Теодора у Иригу.³³⁸ Трошком јеромонаха Гедеона Томашевића обновљен је 1902. године један Служебник.³³⁹

2.16 Библиотека

Библиотеке су планиране већ приликом оснивања манастира о чему сведоче подаци у типцима које је саставио св. Сава. У карејском типику из 1199. године прописан је посебан режим за књиге и проглашено начело неотуђивости манастирских књига. У Хиландарском типику упоредо са другим литургијским предметима помиње се прилагање књига приликом оснивања манастира. О чувању књиге говоре и правила св. Теодора Студитског. Већ од XV века у фрушкогорским манастирима се преписују књиге, а они постају центри духовности и писмености. Чувене су биле библиотеке манастира: Шишатовац, Крушедол, Хопово, Беочин, Привина Глава.³⁴⁰

Малобројни подаци пружају увид у библиотеку манастира Хопова. То су пре свега сачуване рукописне и штампане књиге које су се некад налазиле у хоповској књижници, записи у књигама, као и пописи књига сачувани у инвентарима из 1753. и 1776. године. Понешто се може сазнати и на основу књига која су због своје уметничке вредности била изложена на Земаљској изложби у Будимпешти 1885. године. Поузданије се зна да су у другој половини XVIII века неки фрушкогорски манастири, а међу њима и Хопово имали доста велике књижнице. Њихов инвентар чиниле су пре свега српске и руске богослужбене књиге. Монашка правила су прописивала да се у служби могу употребљавати само руске књиге, и то „московскія печати“. Осим обредних књига у

³³⁵ *ССЗН II*, 2300.

³³⁶ *ССЗН V*, 8422.

³³⁷ *ССЗН VI*, 9583.

³³⁸ *Стари српски записи и натписи из Војводине I*, 1870.

³³⁹ *Стари српски записи и натписи из Војводине IV*, 7122.

³⁴⁰ В. Петровић, *Библиотека манастира Велика Ремета : прошлост и садашњост црквеног библиотекарства*, Православље – новине Српске Патријаршије 1099-1100, (2012), 38.

манастирским библиотекама је било и богословских дела, нарочито проповедничких, аскетских и легендарних, нешто и полемичних, егзегетских, као и историјских. У српском народу је још живела традиција да су манастири средишта писмености, извори знања, па би по неки побожни хришћанин купио књигу од „Москова“ које су се продавале на вашару и даровао је манастиру, себи и својим живима за здравље и мртвима за душу. Као илустративан пример је запис Василија Недељковића на једном псалтиру да је купљен „*отъ Москова Игњатія 20. јула 1757 г.*“. И Доситеј Обрадовић је од овог Игњатија купио једну књигу на румском вашару.³⁴¹ Свештенмонах Кирил купио је од јеромонаха Василија 1719. године *Службу, житије и чуда Св. оца Николаја*,³⁴² забележивши да је власник књиге.³⁴³ Минеј за март откупио је 1760. године Јанко Босић и приложио Хопову.³⁴⁴ Зборник поучних слова Игњатија Миљатија купљен је за Хопово 1787. године.³⁴⁵ Осим што су куповали, хоповци су и продавали књиге. Старац Григорије је 1752. године откупио једно четворојеванђеље и приложио га храму св. архистратига Михаила у Кукинашу.³⁴⁶ Не треба при том заборавити да је у то време једна трећина друштва била неписмена, друга једва нешто писмена, а остатак, иако писмен, био је без ширег образовања. Већина калуђера имала је тада своју приватну библиотеку. Међу Хоповцима 1753. године мало њих је имало више од три књиге, а већина није имала ниједну. Углавном је братија имала псалтир и полуустав, ређе часослов, требник, служабник. Теодор Милутиновић је 1753. године имао псалтир, полуустав и требник, Теофан је имао неки актихисис, Николај „Богомыслие“, Антоније „Алфавитъ духовный“, Спиридон тестамент кијевски, Павел и Јоаникије „Десятословіе“.³⁴⁷ У инвентару из 1753. године побројане су богослужбене књиге српске и руске провенијенције: јеванађеља, служабници, псалтири, апостоли, минеји, октоиси, триоди, као и житија светих.³⁴⁸ По попису у хоповској библиотеци тада је био укупно 113 књига, од којих је 28 било српских, 26 рукописа и 2 штампане, а остало су биле руске књиге, по чему је

³⁴¹ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 335-336, напомена 14.

³⁴² *Стари српски записи и натписи из Војводине I*, 177.

³⁴³ *Стари српски записи и натписи из Војводине I*, 180, сада у Гргетегу.

³⁴⁴ *Стари српски записи и натписи из Војводине I*, 1092, у Хопову.

³⁴⁵ *Стари српски записи и натписи из Војводине I*, 2413, 2414, манастир Гргетег.

³⁴⁶ *Стари српски записи и натписи из Војводине I*, 836, у Николајевској цркви у Иригу.

³⁴⁷ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 335-336.

³⁴⁸ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 18 (1903), 560-561.

она заузimala четврто место међу библиотекама фрушкогорских манастира.³⁴⁹ Ту су се налазила нека главна дела руске богословске, полемичке и историјске литературе, која су у Хопово стигла пре доласка Доситеја Обрадовића у манастир.³⁵⁰ Попис манастирске библиотеке и личне библиотеке архимандрита Јована Јовановића део је инвентара манастира Ново Хопово из 1776. године.³⁵¹ Овај попис показује сличан садржај, али се поред црквених књига појављују и књиге из историје, аритметике, граматике као и немачки, латински и старогрчки речници. На будимпештанској изложби била су изложена два рукописна јеванђеља богатије уметнички обрађена.³⁵² Известан број књига стигао је из Русије као милостиња коју су хоповски монаси добили током свог боравака 1641. године.³⁵³ Трудом свештенојеромонаха Василија из Москве су 1718. године у Хопово стигли један Минеј за мај,³⁵⁴ и један Пролог.³⁵⁵ Из Москве је 1736. године као поклон: „*светониколајевској хоповској обитељи*“ доспео један Служабник као дар благородног господина Атанасија Даниловича Татишева, капетана пука.³⁵⁶

О томе колико благо су представљале књиге говори запис Јакова Росића из око 1850. године у хоповском Празничном минеју: „*тѣк ню ѡкраде проклетъ и тѣреклетъ, и анатема мѡ била, и да мѡ рѡка ѡдѣпала, и да га ѡва икона посекала, и ѡва кнѡга нека га посѣче*“.³⁵⁷

Библиотеку је средио Видак Зотовић Бриђанин из Пипера, за време игумана Евлогија Кузмановића 1884. године.³⁵⁸ У октоиху из 1896. године сачуван је запис да је: „*Своинна Библиотеке ман. Хопова*“.³⁵⁹ У извештају Визитационе комисије, која је по налогу патријарха Лукијана Богдановића 1911. године обишла

³⁴⁹ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 341-342, напомена 18.

³⁵⁰ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 340-341, 342-377.

³⁵¹ *Инвентари манастира Бешеново (1775) и Ново Хопово (1776)*, [приредила] Б.Кулић, ГЗПСКВ 18, (1996), 208-209.

³⁵² *Рукотворине фрушкогорских манастира на земаљској изложби у Будимпешти 1885*, [приопштио] Д. Р[уварац], *Духовна стража* 3 (1928), 213.

³⁵³ *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, 201. Приликом боравка у Русији 1641. године хоповски монаси су добили: јеванђеље напрестолно с тумачењима, апостол, служабник, триод посни, псалтир са последовањем и 12 минеја.

³⁵⁴ *Стари српски записи и натписи из Војводине I*, 172. сада се налази у Гргетегу.

³⁵⁵ *Стари српски записи и натписи из Војводине I*, 173, сада у Гргетегу.

³⁵⁶ *Стари српски записи и натписи из Војводине I*, сада у Николајевској цркви у Иригу.

³⁵⁷ *Стари српски записи и натписи из Војводине V*, 9747.

³⁵⁸ *Стари српски записи и натписи из Војводине IV*, 6577. Како је забележено у минеју за јануар, за уређење библиотеке Видак Зотовић је добио: „одјејање ђаконско пола ново“.

³⁵⁹ *Стари српски записи и натписи из Војводине V*, 10024.

фрушкогорске манастире наводи се да су хоповска ризница, библиотека и архива у узорном реду, као и да имају инвентар.³⁶⁰

Хоповска библиотека је страдала у Другом светском рату. Оно што је остало од ње, професор Ткалчић је однео у музеј у Загребу. После ослобођења образована је 1945. године *Комисија за изручење библиотека, рукописа и црквених ствари*, које су током окупације депоноване у музеју, а потичу из српских православних цркава и манастира. Материјал из Срема је у току јула 1946. године допремљен у Београд.³⁶¹ Инвентар ћирилских рукописа Музеја српске православне цркве у Београду, у коме су пописане поред осталих и књиге које су припадале Хопову, укупно девет, објављен је 1955. године.³⁶² Б. Кулић је 1979. године истраживала књижевно-архивске споменике који су некада припадали манастиру Хопово. Према тој евиденцији у Хопову се налазило 66 књига, у Музеју српске православне цркве 21, у Гргетегу 12, док су неке књиге са записима Доситеја Обрадовића доспеле у Музеј Вука и Доситеја у Београду.³⁶³ Поводом обележавања 250 година од рођења Доситеја Обрадовића покренута је 1988. године иницијатива за обнову библиотеке у Хопову.³⁶⁴ Део рукописног наслеђа манастира Хопова из збирке Музеја српске православне цркве у Београду био је део поставке изложбе *Фрушкогорски манастири* одржане 1990. у Београду.³⁶⁵ Стање хоповске библиотеке најбоље се може објаснити давно забележеним коментаром Д. Богдановића: „*На жалост, ми немамо ниједну сачувану „лаичку“ библиотеку – дворску или властелинску, већ само неколико*

³⁶⁰ Стање фрушкогорских манастира 1911. године, [приредио] Д. М. Ковачевић, ГЗПСКВ 22-23 (2008), 145, 150, наводи да се извештај налази у Архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, у фонду Президијала архидијецезе, сигнатура 1912/236.

³⁶¹ Д. Давидов, *Злодела и греси*, Београд 1990, 214, 238-239.

³⁶² V. Mošin, *Inventar ćirilskih rukopisa Muzeja srpske pravoslavne crkve u Beogradu*, Ljetopis jugoslavenske akademije, knj. 60, Zagreb 1955, 220-226.

³⁶³ Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе Нови Сад, досије: 103/III, Књижевно-архивски споменици : библиотека манастира Хопово, инвентарски број: 8447. Евиднеција је сачињена од 16. до 26. новембра 1979, године. Манастир Хопово је до 1943. имао око 600 књига, а архива је вођена од 1699. У Музеју српске православне цркве у Београду чува се у рукопису каталог библиотеке састављен вероватно око 1860. када је библиотека сређена и инвентарисана и тада се у фонду налазило 876 књига. Књиге су биле разврстане по областима: богословске, философске, природословне, језичке науке, политичке брошуре, новине, календари и историја.

³⁶⁴ Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе Нови Сад, досије: 103/III, инвентарски број: 15315.

³⁶⁵ J. Радовановић, *Рукописи фрушкогорских манастира*, Фрушкогорски манастири, Галерија САНУ 66, Београд 1990, 340-341, 359, 380, 381.

манастирских библиотека, па и то у стању које је резултат многих несрећа и случајности“.³⁶⁶

Митрополит Павле Ненадовић у инструкцији од 12. јуна 1753. изричито захтева одговор на питање има ли манастир „*мошти свјатих*“.³⁶⁷ Визитација која је извршена 1771. године према наређењу митрополита Јована Ђорђевића даје тачно стање моштију које су се тог тренутка затекле у фрушкогорским манастирима.³⁶⁸

2.17 Култ св. Теодора Тирона

Посебан однос хоповци су исказали према неговању култа светог Теодора Тирона чије мошти су ту почивале већ од треће деценије XVI века. Светитељево тело: глава, труп, руке и ноге до клена, увијено у најскупоценије тканине и окићено иконицама почивало је у скупоценом кивоту. Визитациона комисија је 1753. године забележила постојање, данас изгубљеног, старог кивота од ораховог дрвета са интарзијом, у коме су раније чуване мошти св. Теодора Тирона.³⁶⁹ Приликом боравка хоповске делегације у Русији у априлу 1666. године тражен је поред осталог и „покрив за гробницу св. Теодора Тирона дугачак 3, а широк 2 аршина“ и добијен је кадифени, са златним крстовима.³⁷⁰ Заслугом архимандрита хоповског Хаџи-Захарије Миливојевића односно његовим „*настојанијем и трудом*“ манастир је 1747. о трошку Бечејца Михајла Чокића добио „*кивот нов от дрва ораова израдњејше пилорским послом устројен*“ који је стајао 513 форинти и 13 новчаница. У кивоту је лежало „*многѡ ѡлебное тѡло, ѡ ѡлокупно, св. великомученика Теодора Тирона*“.³⁷¹ „Обствохтмаистер“ Риста Јоановић из Церне у Славонији, поконио је 1759. везени покрив од црвене кадифе за кивот.³⁷²

³⁶⁶ Д. Богдановић, *Стара српска библиотека*, Студије из српске средњовековне књижевности, Београд 1997, 8.

³⁶⁷ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], Сремски Карловци 1903, 6.

³⁶⁸ *Опис фрушкогорских манастира од 1771. године*, [приопштио] Д. Р[уварац], АИСПКМ 2 (1913), 100-122.

³⁶⁹ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], Сремски Карловци 1903, 248.

³⁷⁰ *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, 204.

³⁷¹ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 63. Заслуга архимандрита Хаџи-Захарије је и што је уместо старе дрвене црквике у Старом Хопову посвећене св. Николи, 1751. саграђена нова зидана посвећена св. Пантелејмону.

³⁷² Исто, 180.

Изглед кивота и репрезентативног барокног трона, уништеног током страдања манастира 1944. године познат је на основу архивске грађе³⁷³ и фотографије из XIX века³⁷⁴. Пре нешто више од једне деценије публикован је рад о пореклу облика и значењу трона за кивот са моштима св. Теодора Тирона.³⁷⁵

Према Р. Грујићу култ св. Теодора Тирона, мученика из IV века, почео је да се развија у Срему у исто време када и култ св. Стефана Штиљановића.³⁷⁶ Први познати помен његових мошти у Хопову је запис у панегирику из 1555. године.³⁷⁷ Данас су позната три рукописа *Повести о Теодору Тирону* у којима је изнето предање које се односи на догађаје који су претходили преносу мошти у Хопово, као и оне који се односе на њихову судбину у овом манастиру. Уз то ови списи доносе и низ података који се односе на судбину српског народа у XVII и првим деценијама XVIII века, те тако не представљају само хагиографски спис већ су и својеврстан историјски извор. Иларион Руварац је у манастирској књижници нашао рукопис *Повест о св. Теодору Тирону* и објавио је онај део списка који се односи на догађаје од ослобађања Будима од Турака 1686. до Велике сеобе 1690. године.³⁷⁸ Д. Руварац наводи да се у Хопову налазе три рукописа *Повести*: књижица коју је 1721. године написао игуман Хоповски старац Ћирило, препис овог рукописа који је објавио Радић у монографији Хопова, као и препис Ћирилове повести коју је сачинио 1780. године хоповски јеромонах Спиридон Јовановић. У уводном делу чланка Д. Руварац напомиње да доноси *Повест* према Ћириловом оригиналу.³⁷⁹ И. Радић који у монографији доноси препис према Спиридону Јовановићу не помиње друге рукописе *Повести* у Хопову.³⁸⁰ У спису који је објавио Д. Руварац изостављене су године и датуми које доносе објављени делови рукописа које је објавио И. Руварац, при чему је Димитрије Руварац

³⁷³ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 17 (1903), 533; *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], Сремски Карловци 1903, 244.

³⁷⁴ Фототека споменичке баштине Министарства културе Хрватске, Загреб, инвентарски број 6692, негатив: VII – 155.

³⁷⁵ М. Тимотијевић, *Трон за кивот са моштима светог Теодора Тирона у манастиру Ново Хопово – порекло облика и значење*, ГЗПСКВ ХХ, (2009), 123-138.

³⁷⁶ Грујић, *Духовни живот*, 410-411.

³⁷⁷ Радић, *Повѣстъ*, 36.

³⁷⁸ И. Руварац, *О пећким патријарсима од Макарија до Арсенија III (1557-1690)*, Задар 1888, 91; *Повест о Теодору Тирону*, [објавила] И. Веселинов, у: Трагом српске прошлости, Нови Сад 1991, 80-81, коментарише сва три списка.

³⁷⁹ *Житије Св. Теодора Тирона*, приопштио Д. Р[уварац], СС 20 (1904), 605.

³⁸⁰ Радић, *Повѣстъ*, 28-35.

начинио више одељака него што је у „оригиналу“. У рукописном одељењу Библиотеке Матице српске у Новом Саду чува се још један спис *Повести о Теодору Тирону*. Тирилов спис завршава се 1721. годином, док се у матичином рукопису наставља приповедање о догађајима који су уследили све до београдског мира 1739. године, а завршава се смрћу патријарха Арсенија IV.³⁸¹ По наведеним списима и преписима *Повести о Теодору Тирону* његове мошти откупио је златом један ердељски бољар у Угаровлашкој и пренео у своју палату у Сибињу. Сместио их је у „горници“ или на „чардаку“ и све богатији бивао. Касније је његова удовица, жена друге вере и народности, сасвим занемарила мошти. Тако запуштене нашао их је „неимар“ у дрвеним делима Радован Ракић, Србин из Јенопоља, када је позван у Сибињ да поправи бољареву палату. Према легенди Радовану се св. Теодор јавио у сну, па је неимар по завршеном послу замолио бољарку да му уместо погођене награде уступи: „*онаго сухаго и странаго јегоже имаш в'ковчезје*“. Након тога Радован је мошти пренео у манастир Ходош где су почивале двадесет пет година и чудотворном моћи лечиле многе који су им с вером прилазили. Када су мађарски римокатолички калуђери почели да наговарају војне власти да оружјем отму мошти, ходошки калуђери су их ноћу изнели и пренели у фрушкогорски манастир Хопово. Ту је, према легенди, из њих потекло миро. Мошти су се 1555. године налазиле у Хопову, али није забележено да су те године донесене или да су „новодонесене“, па се може претпоставити да се пренос из Ходоша у Хопово догодио раније, приближно између 1520. и 1530. године.³⁸² У Спиридоновом спису из 1780. године, који је настао према усменом предању, наводи се да су по преносу у Хопово мошти: „*Ѡ Братіе Хоповске радостниw прімаѣни, а ковчегъ са св. тѣломъ съ пѣснопѣніем и літіомъ у церковь ѹнесенъ предъ престолнымъ Икѡнама положенъ вѣдѣ*“,³⁸³ што је одредило специфичну функцију овог дела храма.

У наведеним рукописима кроз причу о моштима св. Теодора Тирона изнети су историјски подаци о страдањима и обновама манастира Хопова током

³⁸¹ Библиотека Матице српске, инвентарски број 113456, сигнатура РР 190. Спис је објављен са коментарима, в.: *Повест о Теодору Тирону*, [објавила] И. Веселинов, у: Трагом српске прошлости, Нови Сад 1991, 79-97.

³⁸² Грујић, *Духовни живот*, 367-368, 410-411; *Повест о Теодору Тирону*, [објавила] И. Веселинов, у: Трагом српске прошлости, Нови Сад 1991, 81.

³⁸³ Радичъ, *Повѣсть*, 31.

аустријско турских ратова. Трагична збивања започела су 1683. године током турске опсаде Београда и Беча, и проласком војних трупа кроз Срем. Тада су, као и остали народ и монаштво и хоповски монаси побегли преко Саве, носећи са собом мошти св. Теодора Тирона. Прво су пребегли у Заслон, односно Шабац, а потом у манастир Радовашницу, где су провели годину дана. Хоповци потом са моштима мученика одлазе у Ириг, где у мошти Тиронове положили у малу цркву која је некада била џамија. Мошти су ту стајале четири године, док црква није обновљена. На месту џамије – цркве у којој су чуване мошти Тиронове касније је сазидана нова црква посвећена овом светитељу. Једино рукопис Сприридона Јовановића не помиње да су између боравка у Радовашници и одласка у Ириг хоповски монаси са моштима Тионовим извесно време провели у Митровици. Турци су у међувремену попалили хоповску цркву и манастирска здања. Након радова на оправци цркве мошти Тиронове су 1689. године пренете у Хоново.³⁸⁴ Према *Повести* коју доноси И. Руварац ово се збило током 1686. и 1687. године.³⁸⁵ Друго бекство хоповске братије са моштима Теодора Тирона уследило је већ 1690. године. Разлог је био страх од турске одмазде након њиховог протеривања из Будима и градова у Србији. Овог пута заједно са избеглим српским патријархом и народом стигли су у Сент Андреју, где су мошти светитеља како се претпоставља положили у цркву Св. Николе која је касније постала позната као Оповачка црква. Сприридон Јовановић приповеда како су се хоповци на повратку у Срем, чувши како тамо није безбедно, неко време провели у Ковину, где је како се претпоставља можда живео неко од потомака ктитора хоповске цркве.³⁸⁶ Потом одлазе у Бају, где су мошти светитеља почивале три месеца. Након тога враћају се у Хоново.³⁸⁷ Треће бекство хоповаца са моштима Теодора Тирона збило се 1716. године. Тада је уследио нови талас турских напада у коме су запаљени манастири Крушедол и Велика Ремета. Хоповско братство је закопало Тиронове мошти на скровитом месту, а потом се разбежало. Када је турска војска разбијена и растерана Хоповци су се вратили у манастир, ископали

³⁸⁴ Радичь, *Повѣсть*, 31-32; *Житије Св. Теодора Тирона*, приопштио Д. Р[уварац], СС 20 (1904), 607; *Повест о Теодору Тирону*, [објавила] И. Веселинов, у: Трагом српске прошлости, Нови Сад 1991, 85, 94-95.

³⁸⁵ И. Руварац, *О пећким патријарсима од Макарија до Арсенија III (1557-1690)*, Задар 1888, 91.

³⁸⁶ Радичь, *Повѣсть*, 33.

³⁸⁷ Исто, 33; *Житије Св. Теодора Тирона*, приопштио Д. Р[уварац], СС 20 (1904), 608; *Повест о Теодору Тирону*, [објавила] И. Веселинов, у: Трагом српске прошлости, Нови Сад 1991, 85, 95.

тело светитеља и однели га у Нови Сад и положили у Саборној цркви. Наредне 1717. године када су остаци турских трупа протерани, монаси су свете мошти уз пратњу клира и народа пренели у свој манастир.³⁸⁸ У рукопису *Повести* коју доноси Д. Руварац не помиње се боравак мошти у Новом Саду. Према том спису мошти су извађене из тајне гробнице у Хопову, положене у кивот и пренете у Каменицу, а потом у цркву Св. Георгија у Шанцу, где су стајале током лета, а затим враћене у Хопово.³⁸⁹ Ратна збивања и сеоба 1737. године под Арсенијем IV условили су да монаси још једном закопају мошти Теодора Тирона, да би након успостављања мира 1739. године биле враћене на своје место у хоповској цркви.³⁹⁰ Да закључимо, на основу *Повести о Теодору Тирону* сазнајемо да је братство током XVII и XVIII због ратних неприлика морало да напусти манастир, носећи са собом светитељеве мошти; као и да је црква посебно страдала 1683. године, након чега су уследили радови на њеној оправци.

Разарање манастира и судбину мошти св. Теодора Тирона у Другом светском рату забележио је јеромонах Никандар, на последњим страницама октоиха: „1943. год. 9/12 априла у 12 часова ноћи на велики четвртак трећи пут дошли партизани, опљачкали и спалили манастир Хопово. Све сестре су се преселиле у Ириг и сместили по приватним кућама, дали су нам Успенску цркву где смо почели са богослужењем. 30. априла ове године Немци, мимо наше жеље превезли су нас у Београд, где и подносимо заједничке невоље рата. Чудесно сачувани Божијом милошћу сваки дан служећи сво правило и Свету Литургију. Чује се да је Хопово сасвим разрушено. 17/30. новембар 1943. год. Духовник манстира Хопово Јеромонах Никандар“.³⁹¹ Преко Мите, манастирског служитеља, сестре су обавестиле иришког свештеника Гојка Михајловића где се налазе мошти светитеља. Он је купио обичан мртвачки сандук и воловским колима мошти пренео у храм Св. Теодора Тирона у Иригу. Трудом и настојањем јеромонаха Јована дуборезац Сотер, пореклом Јерменин, начинио је нови кивот од ораховог

³⁸⁸ Радичь, *Повѣсть*, 34; *Житије Св. Теодора Тирона*, приопштио Д. Р[уварац], СС 20 (1904), 608; *Повест о Теодору Тирону*, [објавила] И. Веселинов, у: Трагом српске прошлости, Нови Сад 1991, 85, 96.

³⁸⁹ *Житије Св. Теодора Тирона*, приопштио Д. Р[уварац], СС 20 (1904), 608.

³⁹⁰ *Повест о Теодору Тирону*, [објавила] И. Веселинов, у: Трагом српске прошлости, Нови Сад 1991, 85-87, 97.

³⁹¹ Н. Николић, *Манастир Ново Хопово*, Ириг 2006, 9.

дрвета. На празник Покрова Пресвете Богородице 1984. године мошти су свечано пренете у цркву манастира Ново Хопово.³⁹²

Познато је да су представе и реликвије мученика – ратника биле употребљаване за заштиту и успешно ратовање. Стога не треба да чуди да су се мошти св. Теодора Тироана нашле у Хопову управо у време ратног вихора у XVI веку. Хришћанско веровање у посредовање и помоћ њихових светих заштитника у борби са непријатељем продужетак је веровања забележеног у псалмима и неким другим старозаветним текстовима.³⁹³ Како су у позном средњем веку у Србију стигле мошти св. Петке и мошти св. Луке да би пружиле заштиту народу и држави у време војевања са Турцима, не треба да чуди да су и мошти св. Теодора Тирона стигле у Србију из истих разлога, премда се у *Повестима о Тедору Тирону* о томе изричито не говори. Колики су значај мошти Теодора Тирона имале говоре бројни записи и натписи у којима се истиче да се оне налазе у цркви Св. Николе манастира Хопова.³⁹⁴ У време боравка Доситеја Обрадовића у Хопову, манастир је празновао св. Теодора Тирона као славу,³⁹⁵ а на катастарском плану комплекса из друге половине XIX века обележен је као манастир Св. Николе и Теодора.³⁹⁶

³⁹² Н. Николић, *Манастир Ново Хопово*, Ириг 2006, 10.

³⁹³ М. Марковић, *О иконографији светих ратника у источно-хришћанској уметности и о представама ових светитеља у Дечанима*, Зидно сликарство манастира Дечана, Посебна издања Српске академије наука и уметности, књ. DCXXXII, Одељење историјских наука, књ. 22, Београд 1995, 572-574.

³⁹⁴ *ССЗН I*, 584, 634, 956, 1502, 1593, 1707, 2044, 2057; *ССЗН II*, 2196; *ССЗН IV*, 6794, 7255; *ССЗН V*, 7506, 7798; *Стари српски записи и натписи из Војводине I*, 30, 1638.

³⁹⁵ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 71, 267, 294.

³⁹⁶ Матић, *Манастир Старо и Ново Хопово*.

3. АРХИТЕКТУРА

Покренувши на север део нације, најистакнутији феудални господари и ктитори старали су се да се у северним областима негује национална идеологија.³⁹⁷ Фрушкогорски манастири су по географском положају и хронологији настанка најближи споменицима српске Деспотовине, премда нису настали као њихове копије. У Срему се тада није могао изградити оригинални архитектонски облик црквене грађевине, нити особен сликарски стил. Прихватани су утицаји са разних страна Балкана, из Влашке и са итало-критског подручја, али свакако најпре из Моравске Србије. Сродност се огледа у тролисном облику основе цркава, али само код једне групе манастира.³⁹⁸ Како је стицајем историјских околности Срем постао стетиште српских деспота, тако су манастири Фрушке Горе преузели историјску мисију настављача култа светосавског православља, али је тек оснивањем Крушедола и потоњих манастира Срем постао земља деспотова, део Rascie.³⁹⁹

У временима када је у Подунављу угарску власт сменила турска, живи и развија се српска култура у овим крајевима. Дух и стил ове уметности и књижевности нераскидиво су повезани са културом Српске деспотовине, која је на католичким подручју, какво је било Подунавље у време угарске власти, представља продор православља на север и омогућавала континуитет позновизантијске уметности.⁴⁰⁰

Просторна структура манастира окарактерисана је као двојност сакралног и несакралног које стоје напоредо.⁴⁰¹ Средишње место у манастирском насељу заузима главна црква – католикон, а остале сакралне грађевине, подизане су у слободном простору око цркве или распоређене дуж обимних зидова. Положај тих здања није био типски ни константан, мада су најчешће подизане јужно и источно од храма. У границама ограђене манастирске целине постоје три основне функционално подељене групе које га одређују. То су: зона култа, зона становања

³⁹⁷ Д. Давидов, *Повесница њихова била је славна*, у: Светила Фрушке Горе, Београд – Нови Сад, 2006, 9.

³⁹⁸ Исто, 10.

³⁹⁹ Исто, 11.

⁴⁰⁰ Д. Медаковић у: Д. Медаковић, Д. Давидов, *Сентандреја*, Београд 1982, 33-34.

⁴⁰¹ С. Поповић, *Крст у кругу : архитектура манастира у средњовековној Србији*, Београд 1994, 80.

и економска зона. Условно речено, целокупно манастирско насеље је намењено култу, али је у условима свакодневног живота у манастиру, простор намењен искључиво култу ограничен на католикон, параклисе и манастирску трпезарију.⁴⁰²

Манастирски комплекс Новог Хопова чини четвороугаоно келијско здање са црквом у средини. Од времена настанка до средине XVIII века били су подигнути: старија црква, садашња велика црква, звоник, унутрашња звоничка капела, четворострано-спратни манастирски конаци и све неопходне манастирске зграде.⁴⁰³ Проучавање архитектуре Новог Хопова засновано је на затеченом стању, манастирским инвентарима, записима и натписима, ликовним представама, архивским фотографијама и разгледницама; документацији о конзерваторско-рестаураторским радовима изведеним након Другог светског рата, и на литератури. Документарна вредност графичких листова из XVIII је од стране појединих истраживача прихваћена⁴⁰⁴ док су је други делимично или сасвим оспорили.⁴⁰⁵ Компаративна проучавања објављених извора, литературе и ликовних представа, посебно графичких листова и архивских фотографија показала су да ови последњи представљају незаобилазан извор у проучавању архитектуре, и да се њихова документарна вредност уз извештај никако не може да се искључи. Из тог разлога један сегмент рада посвећен је анализи ликовних сведочанстава са представом Новог Хопова.

⁴⁰² Исто, 80-81.

⁴⁰³ Матић, *Манастир Старо и Ново Хопово*.

⁴⁰⁴ О. Недић, *Графичке представе српских манастира као изворни подаци при конзерваторско-рестаураторским радовима*, ЗЗСК 9, (1958), 17-38, истиче да су за проучавање споменика изузетно значајни изворни подаци: записи и натписи, даровнице, повеље, уговори са мајсторима, биографије, цртежи, фотографије, а посебно графичке представе. Матић, *Архитектура*; В. Матић, *Манастири карловачке митрополије и њихов изглед на гравирама*, у: Српска графика XVIII века, Београд 1986, 121-149; Ј. Годоровић, *Ентитет у сенци : Мапирање моћи и државни спектакл у Карловачкој Митрополији*, Нови Сад 2010, 118.

⁴⁰⁵ Нешковић, *Конаци*, ГЗПСКВ 3 (1959), 30-41; Р. Михаиловић, *О кончетистичким основама слике природе у српској уметности XVIII века*, ЗМСЛУ 4 (1968), 193-209; Р. Михаиловић, *Ведуте српске графике XVIII века*, у: Српска графика XVIII века, Београд 1986, 81-107.

3.1 Ликовни извори за проучавање архитектуре

Документарна вредност мапе са цртежом манастирских поседа урађена као прилог Реамбулацији из 1744. године је у верном приказу основе цркве и манастирских конака, односно у приказу касносредњовековног изгледа споменика и најшире околине. „Професионално прецизни цртачи“ тачно су унели и основе кућа у виду малих правоугаоника.⁴⁰⁶ На овој мапи црква манастира Хопова је окружена четвоространим келијским здањем.

Патријаршијски синђел Павле Георгијевић ктитор је бакрореза *Распеће Христово и страдања апостола* из 1751. године који је извео Христофор Жефаровић. Плоча је величине 42,2 x 60,4 цм, композиције 41,1 x 58,8 цм, а картуше 9,5 x 21,0 цм.⁴⁰⁷ До Другог светског рата налазила се манастиру Хопову, а сада се чува у Музеју СПЦ у Београду. У доњем делу композиције изведена је представа манастира Хопова, а испод ње је натпис: „... и храмъ, сѣтѣниколаевскомъ, во фрѣшкои горѣ свѣщѣ, монастырѣ зовомомъ Хоповѣ ... сѣи же сѣггелъ Павелъ Георгѣевичъ, да христѣаномъ подаваецѣ тѣне, приложити ѣсердствова, во Вѣеннѣ ѣ.ѣ.н.ѣ, 1751гѣ года, мѣсца октом.ѣи. 15гѣ дне.“⁴⁰⁸ Схематски приказ манастира није веродостојан. Конаци и црква само делимично подсећају на изглед манастира, односно само звоник и кубе. Изгледа да бакрорезац није имао обавезу пред поручиоцем да тачније прикаже хоповску архитектуру.⁴⁰⁹ Црква с кубетом, призидани звоник са западне стране и зграде конака уцртани су вероватно без претходно начињене скице.⁴¹⁰ Фасаде цркве хоризонтално су подељене кордонским венцем, а у зони изнад и испод кордонског венца приказани су једноставни квадратни прозори. Јужна певничка конха није представљена. Приземље звоника решено је као затворени трем. Најстарије, северно крило конака само је делимично приказано. Спратни део источног крила конака решен је у виду трема са луковима, док јужно крило има изглед једноспратног здања.

⁴⁰⁶ Д. Давидов, *Реамбулација њихова била је стварна*, у: Светила Фрушке Горе, Београд – Нови Сад, 2006, 54.

⁴⁰⁷ В. Матић, *Манастири карловачке митрополије и њихов изглед на гравирама*, у: Српска графика XVIII века, Београд 1986, 126, сл. на стр: 128.

⁴⁰⁸ Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Београд 2006, 275-276.

⁴⁰⁹ Исто, 142, сл. 68.

⁴¹⁰ В. Матић, *Манастири карловачке митрополије и њихов изглед на гравирама*, у: Српска графика XVIII века, Београд 1986, 126.

Проигуман Хопова Исаија Продановић поручио је бакрореза чију израду је платио 25. фебруара 1756. године, настојањем Јована Веселиновића трговца из Новог Сада. Плоча величине 74 x 58 цм, налазила се у Хопову. Сада је власништво породице Ђорђа Табаковића из Новог Сада. Један графички лист из XVIII века чува се у Музеју СПЦ у Београду. Приказана је ведута манастира Новог Хопова са црквом, конацима и околином. Испред конака је свечани дочек митрополита Павла Ненадовића. Архимандрит Зхарија Миливојевић са братством излази пред митрополита, који прилази са пратњом. У непосредној близини види се митрополијски шестопрег. У левом углу је ведута Ирига (**Иригъ Варошъ**). У горњем делу графичког листа, изнад манастирске цркве је композиција Крунисање Богородице и натпис **Монастырь Хопова**. Са десне стране су светитељи: Св. Пантелејмон (**Сѣтїи Пантелеимонъ**), Св. Теодор Стратилат (**Сѣтїи Теодор Стратилатъ**), Св. Сава архиепископ српски (**Сѣтїи Савва Архіепѣопъ**); а са лево: Св. Стефан архиђакон (**Сѣтїи Стефанъ Архіѣдѣконъ**), Св. Теодор Тирон (**Сѣтїи Теодор Тиронъ**) и Св. Никола (**Сѣтїи Николае**). У дну бакрореза приказан је грб, на чијем штиту је двоглави орао са круном на свакој глави, звездом на грудима и по једним крином између крила и ногу. Над грбом је круна, а лево и десно од њега натпис: „Сїе изображеніе Сѣгѡ въщежителнагѡ монастыра Хопова, изобразисѡ и оустроисѡ при светлѣшихъ и державныхъ црѣи нашихъ Імператорѡвъ римскихъ, Гсдина Францишка первагѡ, и гспжи Марїи Терезїи, при архїепскопѣ славеносербскомъ и валахїискомъ Гсдинѣ Паулѣ Ненадовичѣ и при архимандритѣ тожде сѣтїа обители хажї кѡр Захарїи Миливоевичѣ вждивенїем Іеромонаха проигѡмена кѡр І Ісаїи, трѡдомъ и настоанїемъ блгопочтенагѡ кѡпца Іѡанна Веселиновича жителя карловачкагѡ лѣта гсдна .а ѡ и с . во Вїенѣ австрїскои.“⁴¹¹ Осим лоше решене перспективе постоје и неке грешке. Приказана су четири улаза у манастир са јужне старне иако су постојала само два. Претпоставља да је то последица тога што је у Беч послата нека лоша скица по

⁴¹¹ Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Београд 2006, 353-354, сл. 222, 223, 224, 225, даје детаљан опис графичког листа.

којој је бакрорез урађен.⁴¹² Конаци су приказани као четворострано спратна здања, која су касније дограђивана.⁴¹³ Бакрорез је гравиран у Бечу, по цртежу непознатог сликара који је раније приписиван Јакобу Шмуцеру. После великих бакрореза са изгледом српских средњовековних задужбина, ово је прва гавира која приказује један фрушкогорски манастир. Наручиоци, проигуман Исаија Продановић и новосадски грађанин Јован Веселиновић, су за ову ведуту предочили бакрорез *Манастир Дечани* и затражили сличну композицију. Велики формат бакрореза хоризонталног облика, са изгледом манастирске архитектуре и најближе околине, и са ликовима светитеља испод аркада, које су смештене уз десни и леви руб композиције, указује на угледање на ведуту Стојановић-Милеровог бакрореза *Манастир Хиландар*. Од цртача се захтевало да да веродостојан изглед манастирске архитектуре. Слика природе је уопштена до схематски схваћеног модела. Део тог маниристички схваћеног модела чини и *Крунисање Богородице* уоквирено стилизованим облицима, компоновано изнад храма. Такав однос према природи показује и жанр-композиција свечане визитације митрополита Павла Ненадовића, која је приказана испред манастирских конака. Цртач није присуствовао овом догађају, али је од наручиоца добио налог да га прикаже. Таква, накнадна слика стварног догађаја није била реткост. Многобројне историјске композиције, ратне сцене и дворске свечаности које је забележила западноевропска и руска графика, настале су на сличан начин. Стварна збивања обележавана су накнадно и то промишљено, са наглашеном идејно политичком тенденцијом. Историјска веродостојност била је само повод да се преко ње саопште нека актуелна тумачења, која је наручилац графике желео да истакне, па макар се у таквом тумачењу огрешио о историјску истину. На тај начин је реалност накнадно обавијена плаштом идејности. Лик св. Саве и грб „царство од Немање остављено“ изведен је према Жефаровићевој *Стематографији*. Непознати цртач није успео вешто да представи објекте у перспективи, али је успешно дочарао облике манастирских грађевина. Зграде конака дате су доста верно, што није уобичајено за њихов приказе на гавирама

⁴¹² Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 208-209, напомена 5; Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Београд 2006, 225, претпоставља да су наручиоци бакрореза аутору цртежа предочили бакрорез *Манастир Дечани* и затражили сличну композицију.

⁴¹³ Матић, *Манастир Старо и Ново Хопово*.

осталих манастира карловачке митрополије.⁴¹⁴ Необична је ипак појава оба звоника, иако је у то време звоник уз припрату био у изградњи, а звоник у северозападном углу вероватно више није постојао.⁴¹⁵

Постојање још једног бакрореза са представом Хопова забележио је намесник Софроније 6. јуна 1759. године. Тада је од Јована Веселиновића поручено штампање „малене плоче“ која се чувала у манастирској библиотеци.⁴¹⁶

Из девете деценије XVIII века потиче цртеж изведен пером и мрким мастилом на, вероватно накнадно, уметнутом листу Псалтира (16,5 x 20 cm) штампаног у Москви 1751. године. Цртеж је можда настао око 1781. године када је његов аутор – Хаџи Рувим Ненадовић/Нешковић, боравио у Бранковини. Данас се налази у цркви мачванског села Змињака. Манастир Хопово нацртан је у великој мери по узору на изглед хоповске цркве на бакрорезном листу из 1756. године. На целој страни приказан је манастирски комплекс: црква са кубетом и високим звоником, конацима и улазном капијом. Са посебном пажњом нацртана је јужна фасада цркве, са порталом изнад кога је у ниши приказан патрон храма св. Никола, а десно од нише уписана је 1781. година, која можда означава време када је Хаџи Рувим боравио у Хопову. У горњем делу цртежа налази се натпис на грчком језику.⁴¹⁷

Цртеж осиејчког сликара Хуга Хецендорфа из 1828. године, рађен на акварел папиру, димензија 19,5 x 27,5 cm, налази се у Галерији Матице српске у Новом Саду.⁴¹⁸ Приказана југозападна страна, пружа податке о изгледу манастирског комплекса Новог Хопова у првим деценијама XIX века. Уз приземно спратни конак на јужној страни са барокним забатом, у позадини су

⁴¹⁴ В. Матић, *Манастири карловачке митрополије и њихов изглед на гравирама*, Српска графика XVIII века, Београд 1986, 124, 127, 130-131.

⁴¹⁵ Нешковић, *Конаци*, 31-32.

⁴¹⁶ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 209, напомена 5. Није познато да ли је бакрорезна плоча сачувана, нити како је изгледао графички лист.

⁴¹⁷ Б. Вујовић, *Неколико непознатих записа и цртежа Хаџи Рувима*, Свеске ДИУС 7-8, Београд 1979, 12-13; Б. Вујовић, *Утицај српског бакрореза XVIII века на развој ликовне културе у Србији у XVIII и првој половини XIX века*, Српска графика XVIII века, Београд 1986, 247-248. У порти је нацртан монах који удара по клепалу. Исти детаљ изведен је и на бакрорезу са ведутом Хопова из 1756. године.

⁴¹⁸ *Класицизам код Срба: каталог цртежа и графике*, [материјал за каталог сакупила и припремила Вања Краут], књ. 8, Београд 1967, 21. Као аутор репродукованог цртежа наводи се Конрад фон Хецендорф. За тачан податак о имену сликара Хуга фон Хецендорфа в: В. Матић, *Манастири карловачке митрополије и њихов изглед на гравирама*, у: Српска графика XVIII века, Београд 1986, 121, напомена 1.

приказани висока капа „не више јабука“ изнад кубета и ниска пирамида над звоником уместо високе купе која је страдала 1817. године.⁴¹⁹ Манастир је ограђен дрвеном оградом повезаном каменим стубовима, а на јужној страни је капија са полукружним отвором. Југоисточно од манастира је ограђени врт.

Ведута Хопова чини део збирке литографија петроварадинског мајстора Михаила Троха која је позната као *Мапа [Мапа графика] : Путешествије кроз Српске Планине : Иждивеніемъ Благодѣтелю и Награждителю Кінстова Ниовой Архієпископскои Милости и Митрополиті Карловачкомі Господину Стефанъ ѿ Станковичъ / сѣъ глубочайшимъ почитаніемъ одъ М. Троха, Літографа Петроварадинскога = Die Mappe der Reise durch die syrmische Schweitz : Gewidmet und dem Unterstüzter der Künste Sr. erzbischöflichen Gnaden Metropolitен zu Carlowitz dem Herrn Stephan von Stankovich / in tiefster Ehrfurcht verehrt vom M. Troch Inhaber der lithographischen Anstalt in Peterwardein*.⁴²⁰ Тачна година настанка мапе није утврђена, али се с обзиром на то да су цртежи урађени „иждивеніемъ“ митрополита Стефана Станковића може датовати у време између 1837 и 1841. године. Димензија графичког листа је 29 x 42 цм. Ведута приказује југоисточну страну манастирског комплекса као и непосредну околину са економским здањима и ограђеним вртом са југозападне стране. Црква је заклоњена конацима, види се само барокна капа над кубетом и горње етаже четвороспратног звоника са пирамидалним завршетком који је покривен шиндром. Јужно крило зграда конака чине приземље и спрат са низом једноставних правоугаоних прозора и карактеристичним барокним забатом.⁴²¹ Дрвена ограда коју повезују зидани стубова и капија са полукружним отвором са јужне стране, касније су уклоњени, што се види на фотографијама из друге половине XIX века. Сличне ограде имали су и други фрушкогорски манастири, али ниједна није сачувана.⁴²²

Пејзаж, односно ведута манастира Хопова сликара Новака Радонића из 1857. године, рађена у техници уља, налази се у Владичанском двору у Новом

⁴¹⁹ Матић, *Манастир Старо и Ново Хопово*.

⁴²⁰ Трохова графичка мапа чува се у Библиотеци Матице српске у Новом Саду, сигн: ЛР III 189. Листови немају пратећи текст, нису пагинирани, нити сложени по неком реду, а тираж није утврђен.

⁴²¹ В. Матић, *Литографије фрушкогорских манастира*, Београд – Крагујевац 1986, 3-8, 46; Матић, *Манастир Старо и Ново Хопово*.

⁴²² В. Матић, *Литографије фрушкогорских манастира*, Београд – Крагујевац 1986, 7, 46.

Саду.⁴²³ Ведута приказује двоспратно јужно крило келијског здања са барокним забатом на југоисточној страни. Виде се два спрата пирамидално завршеног звоника чија фасада је омалтерисана и хоризонтално подељена кордонским венцима. На угловима су изведени пиластри. Прозорски отвори су завршени лучно. Приказана је ограда и улаз на јужној страни, као и део економских здања са источне и западне стране. Од цркве се види само барокна капа на више јабука.

Недавно су публикована четири цртежа цркве манастира Ново Хопово из заоставштине Михаила Валтровића и Драгутина Милутиновића, који се чувају у Историјском музеју Србије у Београду. Настали су током теренског истраживања културног наслеђа Србије у периоду од 1871. до 1884. године. На цртежима рађеним оловком приказани су:

- основа, попречни пресек и „основа кубета“⁴²⁴
- јужна фасада⁴²⁵ са приземним делом звоника
- детаљи архитектонске пластике⁴²⁶.

Од посебног значаја је цртеж јужне фасаде цркве са изгледом куполе са слободним колонетама из времена пре страдања манастира у Другом светском рату, као и цртеж са приземним делом звоником који на графичким листовима из XVIII века показује различита решења. На Валтровићевом цртежу приземни део звоника је приказан као отворени трем.

Цртеж непознатог аутора са представом чесме „из турског доба“ из збирке М. Ибровца публикован је 1940. године.⁴²⁷

Међу 27 архивских фотографија са краја XIX века које се чувају у фототеци културне баштине Министарства културе Хрватске, налази се 20 снимака на којима су приказани екстеријери и ентеријери фрушкогорских

⁴²³ Репродукован у: Д. Медаковић, *Српска уметност у XIX веку*, Београд 1981, 130, сл. 46, према снимку Д. Тасића.

⁴²⁴ *Валтровић и Милутиновић : документи. 1, Теренска грађа 1871-1884*, уредник Т. Дамљановић, Београд 2006, 300. Цртеж рађен оловком, димензија 18,1 x 23,9 цм, Историјски музеј Србије, Београд, инв. бр.: 4685. Погрешно је наведено да је приказана основа кубета, с обзиром на то да је кубе дванаестострано, а не осмострано како показује цртеж.

⁴²⁵ Исто, 301. Цртеж рађен оловком, димензија 18 x 24 цм, Историјски музеј Србије, Београд, инв. бр.: 4675.

⁴²⁶ Исто, 302-303. Цртежи рађен оловком, димензија 18 x 24 цм, Историјски музеј Србије, Београд, инв. бр: 4676, 4677.

⁴²⁷ Р. Јеремиић, *Здравствена култура у Војводини у 18 веку*, Гласник Историског друштва у Новом Саду 13 (1940), 269.

манастира. На две фотографије приказана је ведута манастира Ново Хопово⁴²⁸, а на једној ентеријер са иконостасом Теодора Крачуна и троном и кивотом за мошти св. Теодора Тирона. Претпоставља се да је аутор снимака Отокар Рехницер, као и да су настали по поручбини Исидора Кршњавија за земаљску изложбу у Будимпешти 1885. године.⁴²⁹ На првој фотографији приказана је североисточна страна келијског здања и економска здања са северне и источне стране. Ово је једини ликовни документ на коме је приказан помоћни - економски улаз у манастир са северне стране. Види се и тамбур цркве са барокном капом као и задњи спратови звоника са пирамидалним завршетком.⁴³⁰ На другој фотографији види се двоспратно јужно крило конака са једноставним четвороугаоним прозорима и забатом, барокна капа цркве, последња два спрата звоника, као и економске зграде са северне и источне стране.⁴³¹

У историјској збирци Архива САНУ налази се албум: *Слике фрушкогорских манастира*. На фотографијама се налази печат новосадског фотографа Јована Рехницера: *Joh. Rechnitzer Fotograf Neusatz*.⁴³² Једна фотографија приказује надгробну плочу Адама Монастерлије,⁴³³ узидану у јужну

⁴²⁸ www.kultura.hr/hr/zbirke/fototeka-kulturne-bastine/fruskogorski-manstiri, 21.11.2011, инвентарски број: 6690, негатив VII-154, инвентарски број: 6692, негатив VII-155.

⁴²⁹ www.kultura.hr/hr/zbirke/fototeka-kulturne-bastine/fruskogorski-manstiri, 21.11.2011. Информације о збирци приредила : С. Грковић. У Будимпешти је 1885. отворена велика Земаљска изложба. Залагањем Николе Плавшића, а по одобрењу патријарха Георгија Бранковић, изложено је 255 предмета из ризница Саборне цркве у Сремским Карловцима и манастира Крушедола, Шишатовца, Раванице, Хопова, Јаска, Бешенова, Раковца, Фенека, Кувеждина, Прибине Главе, Велике Ремете и Гргетеге. Ова изложба подстакла је М. Валтровића и Д. Милутиновића да министру просвете упуте предлог да збирку фрушкогорских старина публикују: „у тачном научном опису и верним сликама“. Овај пројекат најалост није реализован, али су ова два истраживача објавила неколико чланака о пештанској изложби у Старинару, од краја 1885. и током 1886. и 1887, в. Д. Медаковић, *Историографија фрушкогорских манастира*, Манастир Шишатовца : зборник радова, Београд-Нови Сад 1989, 21-22. С. Богдановић, *Никола Плавшић и српске црквене старине на Земаљској изложби у Будимпешти 1885*, ЗЛУМС 13, Нови Сад 1977, 306, наводи: „Плавшић је са посебном дозволом српског патријарха Германа Анђелића скоро осам недеља путовао од манастира до манастира, проучавао и прикупљао експонате за изложбу. Том приликом он је о свом трошку водио и фотографа који је старине снимао. На 64 плоче снимљено је око 300 разних предмета. Осим предмета примењене уметности, фотографисани су још читави иконостаси и манастирске цркве са околином“ (подвукла Б. Г.).

⁴³⁰ www.kultura.hr/hr/zbirke/fototeka-kulturne-bastine/fruskogorski-manstiri, 21.11.2011, инвентарски број: 6690, негатив VII-154.

⁴³¹ Исто, инвентарски број: 6692, негатив VII-155.

⁴³² Архив САНУ, историјска збирка, сигн: 7053/кутија XXXV.

⁴³³ Адам Монастерлија, бивши официр, обер капетан Подунавске крајине, погинуо је у борби против Турака на Иришким шанчевима 1. Јануара 1716. године. Сахрањен је у манастиру Хопово, као и његов син Теодор који је преминуо 1755. године. Надгробна плоча постављена је 1770. године по жељи супруге Ане. Нестала је 1943. године. Током конзерваторско-рестаураторских радова нађена је и постављена на јужну фасаду цркве, приближно на исто место на коме се и

фасаду храма, а друга ведућу манастира.⁴³⁴ Види се јужно крило, као и делови југоисточног и североисточног крила конака са спољне стране, делови западног крила са унутрашње стране. Од цркве види се само кубе са капом на више јабука, као и задње две етажне звоника са пирамидалним завршетком. Поред економских зграда са северне и источне стране види се и део ограђеног врта између јужног крила конака и економских здања са северне стране. Могуће је да су фотографије настале 1885. године као и оне које се чувају у Фототеци споменичке баштине Министарства културе Хрватске.

У недавном објављеном *Албуму Фрушка Гора* налазе се две фотографије манастира Ново Хопово, које је Радивој Симоновић⁴³⁵ снимио 1906. године. Албум се чува у Историјском музеју Србије у Београду.⁴³⁶ Како је већина фрушкогорских манастира, као и Хопово, страдала током Другог светског рата, ови снимци су сведочанство о њиховом изгледу у првој деценији двадесетог века. На првој фотографији виде се кубе цркве и последња два спрата звоника са пирамидалним завршетком; делови јужног крила конака, угаона југоисточна и североисточна страна, као и економске зграде са северне и источне стране. На другој фотографији види се делови келијског здања са јужне стране, дрвена ограда, као и главни улаз у манастир са јужне стране.

У Народној библиотеци Србије у Београду налази се тринаест разгледница на којима су приказани манастирски комплекс Новог Хопова, као и детаљи архитектуре цркве и њеног зидног сликарства. За проучавање архитектуре цркве и манастирског комплекса значајне су само четири разгледнице, од који су три снимљене пре Другог светског рата,⁴³⁷ док је четврта настала у првој фази конзерваторско рестаураторских радова непосредно након Другог светског

раније налазила. В.: Летић В., Живановић С., *Гробница Адама Монастерлије и његовог сина у манастиру Ново Хопово*, Свеске Матице српске 17 (1990), 50.

⁴³⁴ Архив САНУ, историјска збирка, сигн: 7053/11.

⁴³⁵ Радивој Симоновић, рођен је 1858. године у фрушкогорском селу Лединци. Основну школу завршио је у Сремској Каменици, гимназију у Новом Саду, а медицински факултет у Бечу. Као војни лекар радио је у Чешкој, Херцеговини и Трсту. У Сомбор је дошао 1896. године и ту је радио као лекар Социјалног осигурања. Преминуо је у Сомбору 1950. године. Још од ђачких дана бавио се планинарењем. Подстрек за научна истраживања дао му је Јован Цвијић. Објавио је преко тридесет научних радова из области географије и планинарства, в.: А. Вујновић, *Поговор*, у: Р. Симоновић, *Албум Фрушка Гора*, Београд 2007.

⁴³⁶ Р. Симоновић, *Албум Фрушка Гора*, Београд 2007, сл. 17 и сл. 18.

⁴³⁷ Народна библиотека Србије, инвентарски број: Рг 3026/1, Рг 3026/4, Рг 3026/6.

рата.⁴³⁸ На овој последњој виде се делови порте са црквом, звоником, деловима келијског здања чије фасаде су омалтерисане и украшене декоративним елементима.

3.2 Старије сакрално здање

Прве вести о грађењу српских православних манастира у Угарској на властеоским добрима деспота Ђурђа Бранковића налазе се у писму Јована Капистрана папи Калисту III од 4. јула 1455. године. Деспот обавештава Капистрана да је од папе Николе V (1447-1455) добио одобрење да *in regno Hungariae* подигне девет манастира за српске калуђере. Вероватно их је подизао на добрима која су некада припадала римокатолицима. Није познато где су се налазиле прве насеобине српских монаха у Угарској, али се претпоставља да су пре свега биле у Срему, а потом у Банату с Јенопољем и Бачкој.⁴³⁹

На постојање старијег храма у комплексу манастира Ново Хопово упућивало је неколико извора. Пре свега то су записи у књигама. Први се налази у *минеју* из 1541. године у коме игуман хоповски Павле помиње осликавање куполе и олтарског простора.⁴⁴⁰ Други запис је у панегирику који је преписан у мају 1555. године и то како се наводи у храму Св. Николе где почивају мошти великомученика Теодора Тирона.⁴⁴¹ Наредни запис у вези је са *минејом* који је у Хопову преписан 1559. године.⁴⁴² При игуману Авраму преписан је 1563. године апостол и то у храму Св. Николе где почивају мошти Теодора Тирона.⁴⁴³ Ново Хопово је забележено заједно са Старим Хоповом у турском попису из 1546. године.⁴⁴⁴ У дефтеру сремског санџака из времена Селима II манастири су такође уписани и опорезовани појединачно.⁴⁴⁵ С обзиром на то да је за откуп цркве

⁴³⁸ Народна библиотека Србије, инвентарски број: Рг 3026/11.

⁴³⁹ Грујић, *Духовни живот*, 357.

⁴⁴⁰ *ССЗН*, I, 509.

⁴⁴¹ *ССЗН*, I, 584.

⁴⁴² *ССЗН*, I, 605.

⁴⁴³ *ССЗН*, I, 636.

⁴⁴⁴ О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1653. године*, Београд 1984, 200-201; Зиројевић, *Поседи*, 105.

⁴⁴⁵ *Sirem sancağı mufassal tahrir defteri*, introduction В. McGowan, Ankara 1983, 229-230; О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1653. године*, Београд 1984, 200; Зиројевић, *Поседи*, 7 (датује дефтер у 1566/1567. годину), 105; А. Фотић, *Конфискација и продаја манастира (цркава) у доба Селима II (проблем црквених вакуфа, Balcanica 27, (1996), 72, напомена 44, сматра да при датовању Сремског дефтера треба узети у обзир време настанка Шишатовачког хуцета (мај/јуни 1570).*

манастира Новог Хопова тада плаћена врло висока цена од 26 000 акчи, закључено је да се радило о солидној грађевини изведеној од тврдог материјала.⁴⁴⁶ Сходно томе, теза да је првобитна црква Хопова грађена од дрвета⁴⁴⁷ не може се прихватити. Према предању које је забележено у монографији из прве половине XIX века цркву манастира Ново Хопово подигла је 1490. године братија Старог Хопова уз помоћ дарежљивих ктитора и приложника.⁴⁴⁸ Уз то наводи се да је при изградњи нове цркве над улазом у храм био узидан у храм натпис у коме је била забележена 1490. година као време изградње прве цркве. Податак о томе нађен у је „старим хартијама“, у којима даља судбина каменог натписа није забележена.⁴⁴⁹ Исти податак доноси и Шематизам карловачке митрополије из 1905. године.⁴⁵⁰ Према непоузданом житију мајке Ангелине као ктитори цркве из 1490. године наводе се архиепископ и деспот српски Максим Бранковић и његова мајка деспотица Ангелина.⁴⁵¹

Претпостављало се да је првобитна црква постојала, или на месту на коме се сада налази манастир Старо Хопово, или у манастирском комплексу Новог Хопова. Истраживања конака манастира Ново Хопово открила су трагове фресака на старијим зидовима, и високи стубац необјашњиве функције у средини подрумасеверног крила келијског здања, па се помишљало да се старија црква могла ту налазити.⁴⁵²

Покрајински завод за заштиту споменика културе из Новог Сада вршио је у периоду од 1976. до 1979. године истраживање манастирске порте и цркве. Сондирања су изведена 1977. године у подруму испод велике трpezарије на северном крилу конака, као и на улазној капији у манастир. Сви елементи који су откривени, брижљиво су исцртани и фотографисани по хронолошким слојевима појединих грађевинских фаза.⁴⁵³ Дренажни радови започети су 1978. године како

⁴⁴⁶ Зиројевић, *Поседи*, 107.

⁴⁴⁷ М. Кашанин, *н.д.*, 443. Можда се овај податак односи на првобитну цркву Старог Хопова. Према дефтеру сремског санцака из времена Селима II манастир је процењен на 1000 акчи а годишња давања износила су 150 акчи. У исто време годишња давања Новог Хопова које је процењено на 26000 акчи износила су годишње 720 акчи, в: Зиројевић, *Поседи*, 105.

⁴⁴⁸ Радичь, *Повѣсть*, 13.

⁴⁴⁹ Исто, 14-15.

⁴⁵⁰ *Српска митрополија карловачка по подацима из 1905. год.*, уредник М. Косовац, Сремски Карловци 1910, 180.

⁴⁵¹ *Описаније основнаија манастира Хопова*, [приопштио] Д. Р[уварац], СС 11, (1906), 299.

⁴⁵² М. Шупут, *Српска архитектура у доба турске власти 1459 – 1690*, Београд 1984, 49.

⁴⁵³ Стражмештеров, *Откриће цркве*, 45.

би се нашло што више елемената за потврду тезе о постојању старијег архитектонског здања. Да би се што пре дошло до евентуалних материјалних остатака, подигнут је под на месту очекивања најбогатијих археолошких резултата, односно на месту могуће денivelације пода између наоса и олтара, на самој средини цркве. Већ на првом квадратном метру откопа утврђено је да подне плоче належу на неки зид од ломљеног камена из раније грађевинске епохе. Пратећи откривени зид у плитком ископу добијале су се контуре основе чија је физиономија указивала на сакрални карактер. Дошло се до јужног зида цркве који је откопан у целој дужини наоса преко јужног контрафора и закривљене апсиде до осовине олтарске апсиде. На овом месту зид је пресечен приликом постављања ваздушне изолације а после темељног зида садашње цркве излази у двориште манастира образујући северни зид откривеног објекта да би поново нестао испод зидова цркве Св. Николе враћајући се према преградном зиду између припрате и наоса. Јужни зид новооткривеног архитектонског објекта откопан је по целој својој висини до дубине од 2 метра. Лице зида је са обе стране израђено од неправилно слаганог ломљеног камена а средина је испуњена трпанцем. Ломљени камен је облик ивица димензија од 20 до 30 цм у пречнику, а трпанац од 2 до 10 цм у пречнику. На месту где би требало да буде улаз у цркву, на западном зиду наоса, камен је нешто крупнији и неправилно, вишеугаоно ломљен тако да су му ивице оштрије, а зидна маса је у целој дебљини исте структуре без трпанца у средини. Боја камена на јужном зиду је жућкасто смеђа, а на западном зиду плавичаста. Везивно средство је врста малтера од крупно просејаног, жућкастог мајданског песка са додатком живог креча, што све заједно чини компактну, монолитну масу. Зид је на месту контрафора, потпуно одвојен фрактуром величине 5 цм по целој висини. Нивелета овог зида својим јужним краком пада под нагибом од неколико степени, због попуштања насутог терена према потоку.⁴⁵⁴

На источном делу објекта, на коти од 1,80 метара пронађени су остаци калдрме или дела урушеног зида старе апсиде. Структура склопа је обли камени материјал пречника 10 цм повезан истим везивним средством као и вертикални зид. Промене на унутрашњој страни зида које би указивале на ниво пода унутар

⁴⁵⁴ Исто, 46.

цркве нису пронађене.⁴⁵⁵ У првој фази истраживања откривени зидови наоса нису у довољној мери дефинисали правац пружања откопаног сакралног објекта нити габаритне димензије цркве. Тек је откопавањем јужног зида припрате и карактеристичних елемената северног зида припрате добијен угао закривљености старије цркве у односу на нову и елементарне димензије за сагледавање њене величине.⁴⁵⁶

Првобитна црква у Новом Хопову, чији се темељни зидови налазе у поду садашње цркве, представља једнобродну грађевину, са олтарским простором полукружног облика са спољашње и унутрашње стране, средишњим делом – наосом, надвишеним кубетом и припратом квадратног облика на западној страни. Унутрашње димензије наоса су 6 x 9,70 метара, спољашње 8 x 11,70 метара, дебљина зида је 1 метар. Црква је ојачана контрафорима на месту преласка равног зида у полукружни апсидални зид. Контрафор на јужном зиду је димензија 1 x 1 метар, а претпоставља се да је исти такав контрафор ојачавао северну страну. На западној страни наоса прислоњена је припрата унутрашњих димензија 6 x 6,50 м, а спољашњих 8 x 6,50 м. Са јужне и северне стране затварају је камени зидови, а са источне стране зид наоса. Западна страна није била озидана каменом већ је била отворена, или затворена материјалом краткотрајног функционално-конструктивног својства. Лако је могуће да су ободни зидови припрате придржавали само лаку надстрешницу.⁴⁵⁷ С. Стражмештеров сматра да за изградњу цркве нису били ангажовани мајстори великог неимарског знања и вештине, остављајући као могућност њихово западњачко порекло.⁴⁵⁸

Зидови цркве били су осликани 1541. године, а унутрашњост вероватно одговарајуће опремљена и украшена. Ова црква је потрајала око осам деценија, а потом је замењена већом и репрезентативнијом грађевином.⁴⁵⁹

О времену настанка цркве постоје две хипотезе. Према првој изградња се смешта у време деспотовине под Стефаном Лазаревићем или Ђурђем Бранковићем односно између 1402. и 1456. године, када је дошло до масовне миграције становништва из Србије у области преко Саве и Дунава. Ова црква

⁴⁵⁵ Исто, 46.

⁴⁵⁶ Исто, 46.

⁴⁵⁷ Исто, 46; Матић, *Манастир Старо и Ново Хопово*.

⁴⁵⁸ Стражмештеров, *Откриће цркве*, 46-47.

⁴⁵⁹ Матић, *Манастир Старо и Ново Хопово*.

опустошена је у више наврата. Због тога деспот Ђорђе Бранковић, потоњи владика Максим 1480. односно између 1496. и 1502. године оснива Старо Хопово. Убрзо, због неподесног положаја Старог Хопова, на темељима сада откривене цркве гради се Ново Хопово односно црква Св. Николе.⁴⁶⁰

Према другој претпоставци, новооткривени остаци указивали би да је црква грађена више векова пре оснивања Старог Хопова, а девастирана пре почетка српских миграција крајем XIV века, или у време турско-угарских продора и ратова између 1436. и 1532. године.⁴⁶¹

Непоуздано Житије мајке Ангелине помиње да је владика Максим што је чинио и Симеон Немања, почео градити цркве по својој земљи и „*првјеје воздвизајет цркви свѣтаго Николи и манастир именована Хопово и мних сбрава*“.⁴⁶² У време изградње Крушедола владика Максим је био митрополит београдско-сремски и имао је резиденцију при Успенском манастиру у Београду. Када је долазио да надгледа радове и даје потребна упутства, можда је одседао у суседном манастиру Хопову, због чега је настала легенда према којој је Хопово била прва Максимова задужбина. Иларион Руварац је ослањајући се на Житије мајке Ангелине сматрао да је Хопово основано између 1496. и 1502. године.⁴⁶³

Према С. Стражмештерову већину дилема елиминисао је Иринеј Радић у повести о манастиру Новом Хопову у којој наводи да је због неповољног положаја братство манастира Старог Хопова напустило поменути манастир и започело уз помоћ ктитора и приложника изградњу нове „мале“ цркве Св. Николе 1490. године, а када су „*зданиѣ подигли были, колико имъ е за обитаванѣ потребно было, онда Старо Хопово сасвѣм изоставѣ, а у Ново се премѣстѣ*“.⁴⁶⁴ Радић наводи да су ктитори Лацко и Марко Јовшић приликом изградње нове цркве над улазом узидали камен на коме је било забележено да је прва црква изграђена 1490. године.⁴⁶⁵

⁴⁶⁰ Стражмештеров, *Откриће цркве*, 47.

⁴⁶¹ Стражмештеров, *Откриће цркве*, 47.

⁴⁶² Грујић, *Духовни живот*, 360, наводи да је житије мајке Ангелине пуно историјских нетачности и да у историјским изворима нема никакве потврде да је Хопово задужбина владике Максима.

⁴⁶³ Исто, 363-364.

⁴⁶⁴ Радичь, *Повѣсть*, 14; Стражмештеров, *Откриће цркве*, 48.

⁴⁶⁵ Радичь, *Повѣсть*, 14-15.

Питање је да ли подаци путописца и протестантског проповедника Стефана Герлаха потврђују тезу о постојању старије цркве. Наиме, Герлах је при одласку за Цариград 1573. године и по повратку из њега 1578. године боравио у Београду где је дошао до података о начину и могућностима школовања српског свештенства. Београдски свештеници су, због ускраћених могућности да се образују у Београду, решавали питање описмењавања у манастиру Хопову у Срему. С. Стражмештеров износи хипотезу да то није могао бити манастир са црквом Св. Николе која је саграђена 1576. године, као ни Старо Хопово са свега две келије, што је било неподесно за одвијање педагошке активности. По њему центар писмености који Герлах помиње, налазио се на месту данашњег Новог Хопова, када је у њему била у функцији новопронађена црква.⁴⁶⁶

Поређењем извора, предања и откривеног старијег сакралног здања поставља се питање да ли се на њега односи запис из 1541. године о осликавању куполе. С. Стражмештеров износи претпоставку да „хоповски“ миниј није хоповски или да се запис односи на црквицу која још није пронађена у склопу манастира Ново Хопово.⁴⁶⁷ У конзерваторској документацији из 1988. године забележено је да се историјски извори не односе на новооткривени објект испод пода цркве из 1576. године, јер исти није могао имати куполу, а ова је осликана 1541. године.⁴⁶⁸ Такво мишљење изнео је и В. Станчић.⁴⁶⁹ Основа храма коју дају С. Стражмештеров⁴⁷⁰ и М. Петровић⁴⁷¹ нема куполу, нити било какву конструкцију која би је носила. В. Матић доноси основу цркве уз покушај реконструкције по којој је наос засведен куполом која се ослања на ступце.⁴⁷² Теза М. Петровића да је план темеља новооткривеног храма близак гробним капелама у Далмацији, Истри и Норику насталим до VI века, може се прихватити само у

⁴⁶⁶ Стражмештеров, *Откриће цркве*, 49.

⁴⁶⁷ Исто, 49.

⁴⁶⁸ Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/Б: Студија о ископавањима фрушкогорских манастира, инв. бр: 14917.

⁴⁶⁹ В. Станчић, *Зашто и како ископавати фрушкогорске манастире*, Фрушкогорски манастири, Нови Сад 1990, 118: „Историјски извори ... Прецизније речено, не односе се, по свему судећи, на новооткривени (тј. новооткривени и презентирани) објект испод пода цркве из 1576. године, пошто сматрам да грађевина таквог начина зидања и такве конструкције (са два бесмислена контрафора) није могла имати куполу за коју се каже да је осликана 1541. године“.

⁴⁷⁰ Стражмештеров, *Откриће цркве*, сл. 5.

⁴⁷¹ Петровић, *О старијим грађевинама манастира Ново Хопово*, 74.

⁴⁷² Матић, *Манастир Старо и Ново Хопово*.

ширем контексту порекла и развоја архитектуре раног средњег века.⁴⁷³ Довођење у везу са тим „римских“ опека којима је: „садашња црква првобитно патосана“ нема ослоња у архитектонским и археолошким истраживањима, као ни у литератури која је у вези са наведеним радовима објављена.⁴⁷⁴

Како би одговорили на низ дилема у вези са старијим храмом кренућемо од политичког положаја Срба у Угарској у XV веку. Пре свега подсетићемо да су слојевитост култура и преплетеност основна обележја средњовековне историје Срема.⁴⁷⁵ Област Фрушке Горе се од XII до XVI века налазила у границама средњовековне угарске државе, а оснивање црквених објеката било је у надлежности поседника тла на коме су подизани.⁴⁷⁶ Када је после битке код Ангоре 1402. године, деспот Стефана Лазаревић признао врховну власт угарског краља Жигмунда добио је поседе у краљевини, а његови поседи прешли су на деспота Ђурђа Бранковића који је држао Земун, Сланкамен, Митровицу, Купиник и нека села. Турско освајање са југа покренуло је сеобе Срба према северу. У првој половини XV века деспоти су плански насељавали своје поседе у Угарској. Посебно је колонизиран Срем јер је био најближи, а од раније густо насељен словенским живљем. Већ 1437. године у једном католичком извештају наводи се како већи део: „споменутих крајева Срема настањују Рашани“.⁴⁷⁷ Деспот Ђурађ Бранковић је још око 1450. године добио од папе Николе V одобрење да на подручју Угарске може да сагради девет ћелија и манастирића.⁴⁷⁸ Иако даровна повеља краља Матије Корвина није сачувана, деспот Вук Бранковић, унук Ђурђа Бранковића, сигурно је држао Купиник, Ириг, Беркасово и места која су раније припадала српским деспотима или српској властели. О положају Срба у Угарској тог времена говори податак да је на државном сабору одржаном у Будиму 1481. године краљ Матија изузео Србе и остале „шизматике“ од плаћања десетине. Након смрти деспота Вука 1485. године краљ је именовао новог српског деспота

⁴⁷³ V. Gvozdanić, *Značaj starohrvatske arhitekture za opću povijest evropske predromanike*, u: T. Marasović i dr, *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*, Split 1978, 138.

⁴⁷⁴ Петровић, *О старијим грађевинама манастира Ново Хопово*, 78-79.

⁴⁷⁵ Ј. Калић, *Темељи културне историје Срема – Средњи век*, Срем кроз векове : слојеви култура Фрушке Горе и Срема, Београд – Беоцин 2007, 42.

⁴⁷⁶ П. Рокаи, *н.д.*, 75.

⁴⁷⁷ М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, Срем кроз векове : слојеви култура Фрушке Горе и Срема, Београд – Беоцин 2007, 45-47.

⁴⁷⁸ В. Ј. Ђурић, *Последња уметничка жаришта*, Српска уметност у средњем веку, књига друга, XIV-XVI век, Београд 1997, 250.

како би Србе и даље везао за себе. Тако је Ђурађ Бранковић, унук деспота Стефана Слепог, постао српски деспот у Угарској. Изузетно наклоњен религији деспот Ђурађ се попут св. Саве, тајно замонашио, примивши постриг између јула 1497. и јула 1499. године. Власт је препустио брату деспоту Јовану, а он се бринуо о православним црквама и духовницима. Тада су сигурно постојале српске цркве у Купинику, Сланкамену, Београду и Српском Ковину, док је у Потисју постојао српски манастир. Од друге половине XV века јужна Угарска је добила српску физиономију. На најстаријим картама Угарске с почетка XVI века Срем је означен као „Rascia“ или „Razen“ а према једном угарском извештају то је „teren dil dispoti di Rascia“. Последње две деценије XV века обележене су, уз повремене турске упаде, релативним затишјем у ратовању, на основу угарско-турског мира који је склопљен 1483. године.⁴⁷⁹ За Србе настањене у Угарској управо тада су настале повољне политичке околности те су се могли посветити изградњи цркава. Стога сматрамо да би се 1490. година заиста могла узети као време изградње првобитне цркве манастира Хопово, који се налази у непосредној близини Ирига, града који се налазио у поседу српских деспота.

Наредно питање је да ли је храм пронађен испод пода садашње цркве заиста првобитна црква манастира Хопову. Окосницу проблема чини констатација да црква чији су остаци откривени 1978. године није могла имати куполу чије осликавање се помиње у запису из 1541. године. Делимично истражен храм и предложена реконструкција могу у извесној мери да упуте на могућа решења проблема и правце даљег истраживања. У том смислу треба се пре свега осврнути на средњовековно сакрално градитељство Фрушке Горе и Срема, односно јужне Угарске, у периоду пре масовног досељавања Срба на тај простор, као и на градитељство простора са кога су се доселили. Питање је и да ли су на оба поменута простора постојала слична градитељска решења. Најстарији поуздани подаци о самостанима на подручју Срема потичу из XII века и доводе се у везу са бенедиктинцима. Подизали су их краљеви и властела, а били су под јурисдикцијом острогонског надбискупа. Према хипотези заснованој на налазима фрагмената камене пластике, бенедиктинци су у такозваној Панонској Хрватској оснивали манастире преко монаха који су долазили из Далматинске Хрватске.

⁴⁷⁹ М. Спремић, *н. д.*, 47-60.

Доласком Турака страдали су један за другим. Дуга турска владавина избрисала је скоро сваки помен на бенедиктинце. На поседе бенедиктинаца током времена дошли су нови досељеници, већином православци, који су неке бивше опатије користили као своје цркве.⁴⁸⁰ На основу писаних извора и ретких материјалних трагова на простору Срема се помиње више бенедиктинских монашких заједница. Самостан Св. Димитрија, као задужбина палатина Рада помиње се први пут у XI веку, а његов последњи помен везан је за обнову 1703. године.⁴⁸¹ Други манастир, истог патрона, помиње се 1216. године као грчки манастир Св. Димитрија на Сави. Његова управа поверена 1344. године калочкој бискупији. Уништили су га Турци 1521. године.⁴⁸² Опатија Св. крижа у Манђелосу постојала је од 1279. до 1379. године,⁴⁸³ односно од 1230. године до краја XIV века.⁴⁸⁴ Опатија Св. Гргура која се први пут помиње 1247. године налазила се вероватно у Гргуревцима.⁴⁸⁵ За самостан Св. Јураја (Ђорђа) у Дубову сматрало се да се налази се у близини Беочина или Раковца где су откривене рушевине старе цркве или самостана као и фрагменти камене пластике. Теза о убикацији самостана недавно је оповргнута. Отворена је могућност да исту треба тражити на локалитету Црквина.⁴⁸⁶ Опатија Св. Стефана помиње се као задужбина бана Белоша већ 1198. године.⁴⁸⁷ Најновија истраживања показала су да ову опатију не треба смештати у Баноштор, како су то мислили старији истраживачи. Остаци Бановог манастира, односно опатије у којој је неко време столовао епископ Срема, убицирани су на раковачкој Градини.⁴⁸⁸ За манастир Св. Духа у Нуштару претпоставља се да је основан 1150. године. Према једној тези страдао је доласком Турака, када се налазио у поседу

⁴⁸⁰ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, sv. I : opći povijesno-kulturni osvrt*, Split 1963, 89-90; Ostojić, *Benediktinci, sv. III*, 10-13.

⁴⁸¹ Ostojić, *Benediktinci, sv. III*, 30-32.

⁴⁸² Исто, 32-33.

⁴⁸³ Исто, 33-34, напомена 6.

⁴⁸⁴ S. Andrić, *Samostan Svetog križa i Frankavili (Mandelosu)*, Историјски часопис 53 (2005), 33-77, доноси грађу из које се сазнаје да је самостан првобитно основан као премонстратски, а у угарским изворима се као бенедиктински први пут помиње 1230. године.

⁴⁸⁵ Ostojić, *Benediktinci, sv. III*, 34-35.

⁴⁸⁶ Исто, 35-37; S. Nagy, *Домбо, резултати истраживања на Градини у Раковцу (1963-1966)*, Рад војвођанских музеја 20, (1971), 161-185; J. Магловски, *Белошева опатија архиђакона Стефана – рефугијум Домбо и Баноштор*, Византијски свет на Балкану I, Београд 2012, 83-84.

⁴⁸⁷ Ostojić, *Benediktinci, sv. III*, 37-39.

⁴⁸⁸ J. Магловски, *Белошева опатија архиђакона Стефана – рефугијум Домбо и Баноштор*, Византијски свет на Балкану I, Београд 2012, 77-92. О великом жупану Белошу, српском владару и хрватском бану, угарском палатину и једином представнику рашке династије који је практично владао у два земљама у комнинско доба в.: J. Калић, *Жупан Белош*, ЗРВИ 36, (1997), 63-81.

племићке породице Дабаши из Бачке. Према другој, зидови готичке цркве са два торња постојали су до 1726. године када их је разорио гроф Госо, при чему се узима у обзир да се ови подаци не могу односити на првобитну цркву, јер средином XII сигурно није могла бити изграђена готичка црква.⁴⁸⁹ Бенедиктинска опатија Св. Марије де Коррап није убицирана, а истраживачи је смештају у вуковску жупу у Славонији као и у Илок, где се налазио самостан посвећен Мајци Божјој који је наводно основао сремски војвода Угрин, а који је 1451. године предат фрањевцима.⁴⁹⁰ Постојање опатије Св. Катарине у Шаренграду прилично је непоуздано. Доводи се у везу са самостаном који је за босанске фрањевце саградио у XV веку бан Иван Моровић, на месту некадашњег бенедиктинског самостана.⁴⁹¹ Постојање самостана Св. Николе Моравског или Моровићког у близини данашњег Нештина прилично је непоуздано,⁴⁹² као и постојање бенедиктинске и цистерцитске опатије у Петроварадину⁴⁹³ и бенедиктинске опатије Св. Маргарите у Грабовцима.⁴⁹⁴ Из изложених података може се оквирно наслутити бројност бенедиктинских монашких насебина на простору Срема. Оснивање већине њих смешта се XII век, али се једино поуздано зна да је у то време настала опатија архиђакона Стефана коју је подигао бан Белош. Уз историјске изворе то потврђују и материјални остаци тада саграђене тробородне романичке базилике, као и нешто млађе једнобродне готичке цркве.⁴⁹⁵ Списку бенедиктинских споменика на овом и територијално блиском простору треба додати бенедиктинску катедралу у Сремским Карловцима и цркву у Арачи. Како је жупа у Сремским Карловцима први пут забележена 1332. године могуће је да је катедрала саграђена у другој половини XIV или првој половини XV века. Најстарији поуздани подаци о цркви потичу из турских дефтера из 1549. и 1566-1567. године. Једнобродна (?) црква приближне величине 15,00 x 35,00 м имала је обимне зидове од камена и спољашње потпорне стубове.⁴⁹⁶ Црква у Арачи не може се својом основом у облику тробродне базилике довести у везу са старијим

⁴⁸⁹ Ostojić, *Benediktinci*, sv. III, 40-41.

⁴⁹⁰ Исто, 41-42.

⁴⁹¹ Исто, 42-43.

⁴⁹² Исто, 43.

⁴⁹³ Исто, 45.

⁴⁹⁴ Исто, 45.

⁴⁹⁵ S. Nagy, *н.д.*, 166; J. Магловски, *Белошева опатија архиђакона Стефана – рефугијум Домбо и Баноштор*, Византијски свет на Балкану I, Београд 2012, 85.

⁴⁹⁶ В. Матић, *Карловачке цркве*, Београд 2003, 117-120.

сакралним здањем у Хопову, али је укључена у преглед бенедиктинских споменика у јужној Угарској јер су њени материјални остаци доказ присуства бенедиктинаца на овом простору. Бенедиктински монаси долазе у Угарску углавном из Италије, односно из Ломбардије, са којом су Угари, покоривши већи део Далмације дошли у нејнепосреднији додир. Истовремено долазе и утицаји средњоевропске романике из Немачке, најчешће из Баварске, такође посредством монашких редова.⁴⁹⁷ Црква у Арачи је на западној страни имала трем са луковима. Таква отворена предворја, уобичајена су у бенедиктинској архитектури и имају их цркве овог монашког реда у јужној Италији.⁴⁹⁸ С. Стражмештеров је претпоставио постојање оваквог трема на западној страни старије хоповске цркве.⁴⁹⁹

О архитектури бенедиктинских сакралних здања изнета су мишљења која се међусобно прожимају и допуњују. С једне стране сачињена је типологија која их разврстава у три групе, почевши од једнобродних здања, дугих десетак метара, са једним олтаром; преко опатија у близини градова, са црквама дугим двадесетак метара; до већих опатија са тробродним храмовима, које су почевши од XI века градили владари и властела по селима у близини кнежевских резиденција и летњиковаца.⁵⁰⁰ С друге стране истакнуто је да бенедиктинци немају свој посебан тип цркве, већ да су одређена архитектонска решења традицијом постала њихова. Ова тврдња пре свега се односи на тип тробродне базилике који бенедиктинци доносе у наше крајеве.⁵⁰¹ Верујемо да су на градитељско решење старијег храма у Хопову утицали споменици бенедиктинске архитектуре у Угарској као и домаћа градитељска традиција. У прилог томе говоре сачувани споменици у приморју који су се некада налазили у саставу српске државе, а чија веза са бенедиктинским споменицима Италије је неспорна, о чему сведочи црква Св. Марије на Мљету.⁵⁰² С тим у вези сматрамо да се реконструкција старије хоповске цркве коју предлаже В. Матић може прихватити. Коначну потврду могла би да дају истраживања у

⁴⁹⁷ М. Чанак Медић, *Средњовековна црква у Арачи, увод са историографијом*, ЗЛУМС 10, (1974), 24.

⁴⁹⁸ В. Кораћ, *Градитељска школа Поморја*, Београд 1965, 26; М. Чанак Медић, *Средњовековна црква у Арачи, увод са историографијом*, ЗЛУМС 10, (1974), 27.

⁴⁹⁹ Стражмештеров, *Откриће цркве*, 46.

⁵⁰⁰ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, sv. I : opći povijesno-kulturni osvrt*, Split 1963, 171-173.

⁵⁰¹ В. Кораћ, *Црква Св. Марије на Мљету*, Зборник Филозофског факултета у Београду, 8/1, (1963), 222.

⁵⁰² Исто, 213-224.

оквиру којих би се установило на каквим ослонцима је почивала купола чије осликавање се помиње 1541. године. Овоме треба додати и да су трагови архитектонских елемената који су носили куполу уништени при изградњи цркве из 1576. године уколико се узме у обзир да је тачна претпоставка о томе да је за изградњу нове цркве кориштен ломљени камен који потиче од раније грађевине.⁵⁰³

Лака надстрешница, или трем је устаљени елемент архитектуре сакралних грађевина у временима после пада Византије. Можда је био начињен од дрвета, па као и већина првобитних тремова није сачуван. Оваква конструкција постоји у неким групама манастира или је обновљена према првобитном решењу.⁵⁰⁴ Дрвене тремове имале су цркве манастира Фенека и Гргетега, а ветоватно и Крушедола.⁵⁰⁵

У сачуваним споменицима сакралног градитељства на простору Угарске не постоји одговарајућа паралела за просторни план старијег хоповског храма.⁵⁰⁶

3.3 Католикон

Католикон манастира Хопова посвећен св. Николи представља једну од највећих, а по својој архитектонској вредности најзначајнију грађевину своје епохе. У архитектонском погледу њену целину чине два различита дела: црква у ужем значењу речи, развијене и сложене просторне структуре, и велика припрата на западној страни, једноставног простора правоугаоне основе.⁵⁰⁷ Основа у облику уписаног крста са куполом на средини комбинована је са триконхосом. На источној страни стоји развијени троделни олтарски простор, а између куполног и олтарског дела додат је један сасвим узак травеј, тако да се олтарски простор у архитектонском и структуралном смислу издваја као целина за себе.⁵⁰⁸ Осим средишње апсиде, он има посебне просторе ђаконикона и проскомидије изнад којих су смештене скривнице. Централна апсида је петострана док су бочне

⁵⁰³ Д. Нонин, *н.д.*, 140.

⁵⁰⁴ Пејић С., *Манастир Пустинја*, Београд 2002, 46-47.

⁵⁰⁵ Матић, *Архитектура*, 62-63.

⁵⁰⁶ L. Gál, *L'architecture religieuse en Hongrie du XIe au XIIIe siècles*, Paris 1929; G. Kriszt, *Középkori templomanink (Medieval churches in Hungary)*, Budapest 1990.

⁵⁰⁷ М. Шупут, *Споменици српског црквеног градитељства XVI- XVII век*, Београд 1991, 266.

⁵⁰⁸ Исто, 267.

тростране. Све три су изнутра полукружне.⁵⁰⁹ Пет хоповских апсида је споља различито по облику и висини. Певничке апсиде су исте висине као и наос и имају по пет страна. Исто толико страна има и средња, олтарска апсида, али је она нижа од наоса. Од ње су ниже и две мале олтарске апсиде које су тростране. Зидари су се показали као изузетни мајстори у расподели маса.⁵¹⁰

Саграђена је на истом месту на ком се налазила старија црква. Као и старије сакрално здање оријентисана је према истоку, али са извесним померањем ка југу, што се може довести у везу са датумом почетка грађевинских радова.⁵¹¹ Опис цркве из времена велике визитације 1753. године објавио је Д. Руварац: „Созидана и устроена от камена и од части цигле, јест изнутра с олтарем и папертују долга 13 клофтера, широка у пјевници 6½ кл., прочитаја ширина 4½ кл. Такожде и паперта. Висока изнутра 6 кл. Патосата циглом великом, на среди коло от цигле и камене устроено. ... Труло стоит на 4 столпа на нем пенжера 12, с стаклами.⁵¹² Церков споља висока 5 клофтера, побјелена и с цифрами украшена, покривена плехом до паперти. ... Около трула 12 столпов камених, труло на четири кубета устроено и плехом покривено. Верхо јего јабука бакарна, позлашчена, више јеја крст жељезан моловат. Црковному покрову и трулскому, ктитор бист блаженочивши Г. Никифор Стефановић, епископ шлавонски, котори на сеј покров иждил 500 дуката. Пред препратоју почет торон зидатсја на ново.⁵¹³

На сеј цркви врата су двоја, једина от сјевера, другајже на паперти от запада ново ниње устроена.

Во олтарје честнаја трапеза, на једином столпје созидата, верху плоча камена самотвора, повјетствуецја да јест освјашчена, но не знаемо ким, ниже имјејут какво знамение да јест освјашчена.

На неј нижи покров, од платна бјела, везен свиленим гранами, покров от платна посреди чипка бјела и около.

⁵⁰⁹ М. Милошевић, О. Милановић, *н.д.*, 249; М. Шупут, *Српска архитектура у доба турске власти 1459 – 1690*, Београд 1984, 56.

⁵¹⁰ М. Кашанин, *н.д.*, 445.

⁵¹¹ М. Тадић, Г. Гаврић, *Оријентација средњовековних српских цркава моравске школе*, Гласник српског географског друштва 92 (2012), 185-202.

⁵¹² *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 17, (1903), 532.

⁵¹³ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 18, (1903), 559.

Престол вес кругом обвиен плаветном дамашком бјеле гране червена синжева; антиминос освјашчен свјатопочившим Арх. И Митр. Викентиєм Поповиће 1722; јастучић червене дамашке испод јевангелија; јастук по зелену атлазу златом и свилом везен; 3 свјешченика жути од туча, кивот за свјатаја от плеха половат; крст мали Јерусалимски ветх; аер от свиле червеникасте гдје што златом везен; проскомидија на свод у дувару, на неј покров пол свиле ветх дебео; умивалница у дувару усјечена; пексимарница на десној страни подобна проскомидији.⁵¹⁴

Димензије храма наведене у опису из 1753. године одговарају данашњем стању. Дужина цркве са олтарским простором и припратом износи 13 клофтера, односно хвата што је једнако дужини од око 24,70 метара. Ширина у певничким просторима је 6,5 клофтера односно око 12,35 метара. У наосу и припрати ширина је 4,5 клофтера што износи око 8,55 метара. Висина храма у унутрашњости, до поткуполног лука је 6 клофтера односно око 11,40 метара, а висина са спољашње стране пет клофтера што је око 9,55 метара.⁵¹⁵

Олтарски простор према наосу обележавају лукови који су изграђени између бочних зидова и стубаца постављених тачно у осовини источног пара поткуполних стубаца, као и великог лука којим су ти ступци међусобно повезани. Бочна одељења олтарског простора проскомидија и ђаконикон обележена су полукружним нишама у источном зиду цркве. У северном зиду проскомидије и јужном зиду ђаконикона усечене су по две правоугаоне нише. Нише попут ове у ђаконикону Хопова, намењене припремању жара за тамјан, појављују се у свим црквама фрушкогорских манастира, а у извештају визитационе комисије митрополита Ненадовића називају се пексимарнице.⁵¹⁶ Часна трпеза је у извештају из 1753. године описана као постројење сазидано на једном ступцу и покривено каменом плочом.⁵¹⁷ Приликом конзерваторских радова 1951. године у олтарском делу цркве откривен је оригинални престо димензија 60 x 1,20 x 65 цм. Бочне стране престола биле су украшене једноставним орнаментом беле

⁵¹⁴ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уvaraц], СС 17, (1903), 532.

⁵¹⁵ Матић, *Архитектура*, 114, напомена 92.

⁵¹⁶ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уvaraц], СС 17, (1903), 532; Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 215, напомена 80, говорећи о ниши крушедолског ђаконикона наводи: „пексиматница при дувару усјечена“.

⁵¹⁷ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уvaraц], СС 17, (1903), 532.

драперије са наборима који су наглашени црном и жутом бојом.⁵¹⁸ Часна трпеза која се данас налази у олтарском простору четвороугаоног је облика, покривена плочом. Начињена је од мермера, а стране стуба су украшене флоралним и геометријским мотивима. На унутрашњој страни олтарске апсиде изграђено је пет симетрично распоређених, полукружних ниша,⁵¹⁹ које чине горње место са четири сапрестоља. Визитациона комисија је у опису храма 1753. године забележила: „5 *седалишч архиерејских усјечених у дувару*“.⁵²⁰

У правцу запад-исток, као и у правцу север-југ, уз поткуполне лукове прислоњена су чела полуобличастих сводова, па је тако у горњој конструкцији остварена стереометријски идеална схема уписаног крста. Бочне конхе су непосредно пуним отворима прикључене простору наоса. Исти је пречник куполе, бочних конхи и главне олтарске апсиде. Све три велике конхе су међусобно сличне такође по спољним странама, петостране су.

Олтарске и бочне апсиде засведене су полукалотама. Изнад осталих делова црквеног простора конструисани су сводови.⁵²¹

За чување драгоцености манастири су имали посебан просторије које се у изворима помињу као „скривнице“ или „потајнице“.⁵²² У цркви Новог Хопова, такве две „потајнице“ биле су озидане над олтаром, са сваке стране по једна,⁵²³ односно над ниским сводом протеизиса и ђаконикона. На скривницама су зазидани отвори некадашњих прозора који су се налазили изнад свода протеизиса и ђаконикона. У вези са хипотезом да је Хопово резиденција београдско-сремских митрополита сматрало се да су им ове одаје служиле за чување драгоцености.⁵²⁴ Слична решења нису непозната српској архитектури средњег века.⁵²⁵

⁵¹⁸ М. Милошевић, О. Милановић, *н.д.*, 256.

⁵¹⁹ М. Шупут, *Споменици српског црквеног градитељства XVI- XVII век*, Београд 1991, 268-269.

⁵²⁰ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 17, (1903), 532.

⁵²¹ М. Шупут, *Споменици српског црквеног градитељства XVI- XVII век*, Београд 1991, 267-268.

⁵²² У ранохришћанској архитектури функцију такве оставе имао је ђаконикон због чега се називао скевофилакион. Као издвојена просторија гради се у рашким храмовима XIII века, са изузетком Градца, в.: М. Шупут, *О простору и његовој функцији у црквеној архитектури из времена светог Саве*, Свети Сава у српској историји и традицији; Београд 1998, 198.

⁵²³ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 17, (1903), 532; Грујић, *Духовни живот*, 405-406.

⁵²⁴ М. Бајаловић-Бирташевић, *н.д.*, 7.

⁵²⁵ У католикону Дечана ђаконикон је био подељен на два спрата лаком дрвеном међуспратном констуркцијом, која је 1938. године замењена армирано бетонском в.: Ђ. Бошковић, *Манастир Дечани I*, Београд 1941, 24; М. Чанак-Медић, *Манастир Дечани : саборна црква : архитектура*, Београд 2007, 35-36, наводи да су два дела ђаконикона према предању имала различите посвете:

Решење блиско хоповском има црква манастира Папраће у којој ђаконкон и протеизис имају лажни – маскирани улаз у скривницу.⁵²⁶ Конструисање скривница над бочним деловима олтара сматра се „*најдуховитијим*“ потезом непознатог неимара, јер су „*савршено неприметне и увек их заборављају и они који за њих знају*“.⁵²⁷ Хоповска скривница – потајница је доказ да се просторије намењене чувању драгоцености појављују у фрушкогорским манастирима већ у време њиховог оснивања. Скривницу је имао и манастир Крушедол. Није познато где се налазила стара, а нова је саграђена у време обнове манастирског здања, на спрату, уз јужну страну мале цркве владике Максима. У изворима из XVIII века назива се „*комора*“ и истиче се да је намењена чувању најважнијих драгоцености, док се током прве половине XIX века помиње као „*хранилница*“ или „*библиотека*“.⁵²⁸ Манастир Раковац је имао две потајнице које су се налазиле испод звоника, док се у цркви манастира Шишовца налазила под подом цркве.⁵²⁹

Куполу, изнутра кружну, а споља дванаестострану, саграђену на пандантифима, носе четири ступца квадратног пресека, међу којима су разапети полукружни лукови као непосредан ослонац тамбура.⁵³⁰ Постављена на коцкасто постоље она доминира спољном архитектуром, занимљива као конструктивно решење, а пре свега као део цркве чијој је архитектонској обради посвећена велика пажња. Најзанимљивији детаљ хоповске дванаестостране куполе су њене колонете одмакнуте од тамбура и постављене на коцкасто постоље као носачи крова куполе. Њихов декоративни ефекат много је изразитији: стубићи су кружног пресека, витки, на средини проширени једном формом кугле, а завршавају се неком врстом стилизованих, вишестраних капитела. Постављени су на дванаест углова тамбура, тако да уоквирују прозоре куполе, односно изгледају

приземље је било посвећено Вавдењу, а спрат Покрову Богородице. Слично су били решени и ђаконикони у Старом Нагоричину, и манастиру Св. Николе Дабарског, по чему је закључено да су јужна одељења олтарских простора у Богородичиној цркви у Кучевишту, Св. Арханђелима у Призрену, Богородичиној цркви манастира Матејче и Пиве, замишљена и изведена да би примила манастирску ризницу, в.: Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, Београд 1993, 44, напомена 5; М. Шупут, *О простору и његовој функцији у црквеној архитектури из времена светог Саве*, Свети Сава у српској историји и традицији, Београд 1998, 199.

⁵²⁶ М. Бајаловић-Бирташевић, *н.д.*, 7.

⁵²⁷ П. Момировић, *О архитектури цркве манастира Ново Хопово*, ЗССК 22-23, (1972-1973), 119.

⁵²⁸ Тимотијевић, *Крушедол*, Књ. 1, 182.

⁵²⁹ Љ. Стошић, *Архитектура*, Српска уметност 1690-1740, Београд 2006, 62-63.

⁵³⁰ М. Шупут, *Споменици српског црквеног градитељства XVI- XVII век*, Београд 1991, 267-268.

као његови оквири. Том утиску доприноси то што кугле које на средини пресецају колонете, стоје приближно у висини почетка полукружних лукова прозора, па делују као да су им ослонци. Коцкасто постоље кубета украшено је фризом аркада.⁵³¹ На свакој страни тамбура изведен је лучно завршен прозорски отвор уоквирен каменом у који је уклесана двостепена трака. Око широког каменог руба тече плиткорелефни полуобличасти оквир, тако да је око сваког прозора образована аркада.⁵³² Тамбур куполе је ужи од постоља и уоквирен слободно постављеним колонетама, које стоје тачно према ивицама које спајају старне тамбура. Колонете са углова тамбура извучене су у простор, па се тако добио лажни украсни трем око куполе. Колонете имају неку врсту кубичних капитела, а по средини су ојачане каменим прстеновима.⁵³³ Његова оригиналност је више у декоративном ефекту него у конструкцији. Ово је прво кубе ове врсте у нашој архитектури, створено под утицајем средње и западне Европе. Горњи део обимних зидова, подељених хоризонталним венцем, украшен је слепим аркадама и слепим прозорима у облику доста дубоких ниша, а сличним слепим аркадама украшен је и тамбур кубета.⁵³⁴ Кубе са стубовима уоколо чије порекло према Ј. Севдићу треба тражити у малоазијској архитектури,⁵³⁵ постоји и на цркви Св. Николе у Иригу и на цркви манастира Прибине главе, и цркви у Сремској Каменици. Но, ниједна од наведених цркава и поред верног подражавања и преношења декоративних елемената није надмашила склада и ритам хоповске цркве. Николајевска црква у Иригу примила је само елементе спољне декорације, и то прилично невешто, док се обликом основе битно разликује, док је црква манастира Прибина Глава примила све елементе хоповске цркве, па чак и основу са извесним изменама, што је приписано жељи за оригиналношћу.⁵³⁶ Дванаестострани тамбур куполе није непознат старој српској архитектури,

⁵³¹ М. Шупут, *Српска архитектура у доба турске власти 1459 – 1690*, Београд 1984, 56.

⁵³² М. Шупут, *Споменици српског црквеног градитељства XVI- XVII век*, Београд 1991, 271.

⁵³³ Исто, 271.

⁵³⁴ М. Кашанин, *н.д.*, 445; М. Милошевић, О. Милановић, *н.д.*, 252;

⁵³⁵ Ј. Севдић, *Извештај о раду Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе АП Војводине за 1955, 1956 и 1957 годину*, ЗССК 9, (1958), 158.

⁵³⁶ М. Милошевић, О. Милановић, *н.д.*, 252-253.

појављује се већ на Богородичиној цркви у Студеници⁵³⁷, такође и на хиландарском католикону.⁵³⁸

На западни травеј наоса надовезује се припрата једноставне, скоро квадратне основе. Њен веома прегледан простор засведен је полубличастим сводом, а зидови су ојачани низом лукова на конзолама. Горњу конструкцију цркве чине куполе, лукови и сводови.⁵³⁹ Према траговима на северној фасади некада је осим улаза са западне стране, постојао и улаз са северне. По оштећенима живописа закључено је да је западни улаз прошириван, као и да је северни улаз зазидан пре живописања припрате 1654. године.⁵⁴⁰ Пролаз између припрате и наоса проширен је у XVIII веку, када су у цркви изведени радови у вези са барокним схватањем ентеријера, што потврђује оштећење живописа.⁵⁴¹

Градитељи хоповске цркве показали су вештину и у обликовању и распоређивању маса које се ритмично смењују: на високе, лаке и витке полигоналне бочне конхе наставља се кубична маса постоља из којег израста лака и транспарентна купола. Поступно степеновање маса у висину нарочито је изражено у источном делу грађевине. Олтарске апсиде нису ни једнаке висине ни истог облика. Средња, нижа од наоса, виша је од бочних.⁵⁴²

Профилисани хоризонтални венац дели фасаде грађевине на две неједнако обрађене површине. Горњи део је архитектонски богато обликован део и урађен са великом педантношћу. Доња површина фасаде је неукрашена. На њој се налазе само отвори портала и прозора.⁵⁴³ Низови аркада постављени су у горњој зони фасада изнад кордонског венца и на свим странама кубичног постоља куполе. Плитке аркаде изведене су од опеке на зидовима од притесаног камена. Ослоњене су на плитке равне пиластре који се завршавају капителима у облику венца. Приближно су истог распона и постављене су у правилном ритму и симетричном распореду. Колонете аркада на спољним странама конхи налазе се на местима на

⁵³⁷ В. Кораћ, *Градитељство и скулптура*, у: Г. Бабић, В. Кораћ, С. Ћирковић, Студеница, Београд 1986, 26.

⁵³⁸ Ђ. Бошковић, *Манастир Хиландар - саборна црква : архитектура*, Београд 1991, 26.

⁵³⁹ М. Милошевић, О. Милановић, *н.д.*, 249; М. Шупут, *Српска архитектура у доба турске власти 1459 – 1690*, Београд 1984, 56.

⁵⁴⁰ М. Милошевић, О. Милановић, *н.д.*, 249-252.

⁵⁴¹ Исто, 252.

⁵⁴² М. Шупут, *Српска архитектура у доба турске власти 1459 – 1690*, Београд 1984, 56.

⁵⁴³ М. Милошевић, О. Милановић, *н.д.*, 252.

којима се спајају две површине.⁵⁴⁴ Украс горњих зона зидова чине фризови аркада од опеке који се ослањају на камене пиластриће стилизованих база и капитела. Под овим аркадама, у источном и бочним зидовима, смештени су прозорски отвори.⁵⁴⁵

У извештају визитационе комисије из 1753. године забележено је : „на олтару 3 пенжера велика с катрама и са стаклама, 3 паки мала пенжера без катри са стаклама, у пјевницах 2 пенжера велика с катрама и стаклама, 16 малих с стаклама без катри, 2 пак пенжера среди цркве мала, с стаклама без катри. На притовору 2 пенжера велика новопробиена с катрама и стаклама“.⁵⁴⁶ Прозори горње зоне и зоне испод кордонског венца различито су решени. У вишим зонама симетрично су распоређени и мањих су димензија. По два се налазе са сваке стране припрате, а по један на бочним, равним зидовима наоса. Када се посматра њихов однос према луковима који их уоквирују, јасно се уочава да из неког разлога начело симетрије ипак није доследно спроведено. Најзападнији прозорски отвор налази се у средини између пиластара који носе аркадни фриз, други отвор је у односу на пиластре између којих се налази, померен више ка истоку, док је отвор на северном зиду наоса, у односу на пиластре, померен ка западу. Правоугаони прозорски отвор има раван оквир и полукружну нишу изнад водоравне греде. Оквир нише носе венчићи, а око ње је украсни лук од опеке.⁵⁴⁷ На апсидама, прозори су распоређени у две зоне. Један, правоугаоног облика, постављен је под средишњом аркадом, док су друга два лучно завршена, постављена нешто ниже испод источне и западне аркаде. По један уски издужени отвор налази се на бочним зидовима проскомидије и ђаконикона.

У доњој зони цркве, испод кордонског венца, симетрично је распоређено седам прозора. По један је постављен на фасадама припрате, такође и на свакој од три конхе, с тим што се по један налази на апсидама проскомидије и ђаконикона. Лучно су завршени. Лукове над отворима проскомидије и ђаконикона формира благо повијени венац радијално распоређених опека. Профилација камених оквира је тростепена. Оквири лукова леже на двојним венчићима чији доњи део

⁵⁴⁴ М. Шупут, *Споменици српског црквеног градитељства XVI- XVII век*, Београд 1991, 270.

⁵⁴⁵ М. Шупут, *Српска архитектура у доба турске власти 1459 – 1690*, Београд 1984, 56.

⁵⁴⁶ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 17, (1903), 532.

⁵⁴⁷ М. Шупут, *Споменици српског црквеног градитељства XVI- XVII век*, Београд 1991, 270-271.

чини трохилус, а горњи торус. Венчићи су слични оним који носе пиластре на које се ослањају аркаде горњег дела фасаде и коцкастог постоља.⁵⁴⁸ Одступања у односу на опис из 1753. године је у броју малих прозорских отвора на певничким апсидама. Наиме, у извештају се наводи да их има шеснаест, а заправо их има шест. Ово би се једино могло протумачити као омашка, с обзиром да не постоје оштећења живописа која би указала на постојање толиког броја отвора. Осим тога било је готово немогуће распоредити толики број отвора на фасадама певница. У зони изнад кордонског венца олтарске апсиде такође су смештена три мала прозорска отвора. Мали хоповски прозори обликовани у три форме, осим различитих урезаних „розета“ имали су бојени орнамент у облику гранчице бора, или рибље кости, данас једва приметан на прозору источне апсиде. Шиљати лук којим се завршава мали прозор олтарског дела храма истог је облика као и прозори на кули краља Матије Корвина у Пешти, прозори на готичкој капели у Шиклушу, као и на неким профаним грађевинама у Немачкој.⁵⁴⁹ Трагови бојеног орнамента у виду лозице виде се и на оквиру малог прозора у највишој зони јужне бочне конхе. На особен начин решени су „најмањи“ отвори који се налазе у горњој зони олтарске и певничких конхи. Од друга два отвора која се такође налазе изнад кордонског венца разликују се обликом и постављањем у вишу зону. Са унутрашње стране завршени су преломљеним луком. Слични облици појављују се већ на првим споменицима моравске Србије, Раваници и Лазарици, и говоре о снажном утицају готике. За разлику од преломљеног лука на хоповским монофорама, на моравским споменицима лук образују траке које се повезују алком, да би се из ње развила два стилизована цвета. Пример је раваничка трифора. Готичке бифоре са преломљеним луком јављају се и на Ресави, а подстицај или узор за њих налази се у домаћој традицији. Готске бифоре су изграђене на Дечанима, а постојале су и на призренским Арханђелима, који су били узор кнез Лазару за његове задужбине, Раваницу и Лазарицу. Ширење и трајање описаног облика лука у моравској архитектури спада у природу моравског украса у целини, при чему порекло поврнутог лука представља само

⁵⁴⁸ Исто, 271.

⁵⁴⁹ О. Милановић-Јовић, *Прилози проучавању културног наслеђа уметности предтурског и турског периода у Војводини*, ЗЛУМС 23 (1987), 183-191.

додирну тачаку са једним од елемената позноготског стила.⁵⁵⁰ Да су ктитор и непознати мајстор били упознати са обликом отвора и њиховим архитектонским украсом изведеним у камену или имитираном бојом у архитектури претходног раздобља, показују управо „најмање“ хоповске монофоре на којима се појављује плиткорелефни или бојени орнамент сродан оном који је негован у моравској уметности. Првобитни мали прозорски отвори завршени су преломљеним луковима и украшени декоративним елементима који су приписани исламском утицају.⁵⁵¹ О овим „декоративним елементима“ постоји и другачије тумачење. Истраживање симбола градитељског позива на средњовековним споменицима показало је да би они могли представљати еснафски знак. Једноставан преплет урезан у тесаник на соклу апсиде у Ресави, као и шестокрака звезда са једног венца из цркве Св. Арханђела код Призрена⁵⁵² су мотиви скоро идентични онима који су урезани у прозоре северног зида олтарског простора и горње зоне северне конхе цркве у Хопову. Истоветни мотиви појављују се и у архитектонском украсу храмова моравске Србије. Плиткорелефни украс са каменог оквира уског отвора на северној фасади, који се састоји од стилизованих цветова или звезда распоређених у три реда, појављује се на фрагменту архитравне греде цркве манастира Павловца,⁵⁵³ а у сложенијем и пластичнијем виду чини украс розете са западне фасаде хиландарске припрате. За детаљнију анализу неопходна би било постојање корпуса моравске орнаментике, али скроман архитектонски украс хоповске цркве свакако показује угледање на моравске уметничке обрасце. Слични орнаменти урезани су над северним порталом цркве у Сремској Каменици, над прозорима цркве манастира Јаска и Ковиља, а такође и над улазом капије у порту цркве у Черевиху.⁵⁵⁴ Слични орнаменти јављају и у исламској

⁵⁵⁰ В. Кораћ, *Камене фасаде Ресаве*, у: Манастир Ресава – историја уметности : Дани српског духовног преображења 2, Деспотовац 1995, 103-104, напомена 11, скреће пажњу да ширење и трајање поменутог лука у моравској архитектури спада у природу моравског украса.

⁵⁵¹ П. Момировић, *О архитектури цркве манастира Ново Хопово*, ЗЗСК 22-23, (1972-1973), 119.

⁵⁵² С. Ненадовић, *Симболи градитељског позива на споменицима Србије*, ЗЗСК 22-23, (1972-1973), 33-35. У случају Ресаве преплет је допуњен са обе стране по једним квадратом и правоугаоником који се могу посматрати и као посебни симболи.

⁵⁵³ Фотографија објављена у.: Н. Катанић, *Декоративна камена пластика моравске школе*, Београд 1988, 229, сл.22.

⁵⁵⁴ О. Милановић-Јовић, *О градитељској делатности мајстора XVIII века Теодора Косте и Николе Крапића*, ЗЛУМС 19 (1983), 220-221, наводи да се слични орнаменти који би могли бити белези и знаци мајстора, срећу у католичким црквама прве половине XVIII века у Лешћем Врилу у Лици и да су протумачени: „као мотив који од давнина припада соларно-лунарним знацима“.

уметности. Наводимо пример са фасаде Хаџи Арап џамије у Анкари из XIV/XV века. Најлогичнији закључак био би да се радио о универзалним мотивима који су на хоповске прозоре стигли под утицајем моравске традиције.

У време радова на изградњи новог звоника који су започети 1750. извршена је радикална рестаурација цркве која је битно изменила њену силуету.⁵⁵⁵ Врата припрате, према звонику, су проширена и уоквирена тесаним каменом; а врата са северне стране су зазидана. Мали прозори на цркви су зазидани, а испод њих отворени су већи. И црква је тада поплочана. Споља, испод крова, мајстор је на цркви извео рељефне шаре у барокном стилу.⁵⁵⁶ Светло је важно средство барокног формирања простора. Управо зато се у барокизираним црквама јавља тенденција да се пробијањем нових, већих прозора осветли тамни унутрашњи простор средњовековних здања. То су ипак само спорадични продори схватања по којима је на барокни начин требало да се осветли унутрашњост храма. Праве функционалне потребе да до тога дође, пре свега ради дејства светла на сликарство, у српској архитектури XVIII нису постојале.⁵⁵⁷

Асиметрија се јавља у хоризонтали кордонског венца. На јужној страни венац губи праволинијски ток и под правим углом уоквирује прозорски отвор на јужној страни припрате. На северној страни кордонски венац тече праволинијски дуж припрате, да би се код шестог пиластера савио под правим углом, а потом наставио праволинијски ток.

Доњи део фасаде који нема никаквих архитектонских орнамената, осим камених профила око прозора и врата, зидан је од ломљеног и притесаног камена са местимичним убацивањем опеке, док је други део изнад кордонског венца израђен у прилично отесаним квадерима.⁵⁵⁸

У јужну фасаду храма узидане су четири надгробне плоче: Адама Монастерлије (из 1770. године), архимандрита Севастијана Илића који је

⁵⁵⁵ О. Милановић-Јовић, П. Момировић, *н.д.*, 49.

⁵⁵⁶ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 112-113, напомена 7.

⁵⁵⁷ Д. Медаковић, *Барокна архитектура у Подунављу*, у: *Путеви српског барока*, Београд 1971, 189.

⁵⁵⁸ М. Милошевић, *Радови на конзервацији цркве манастира Ново Хопово*, Рад војвођанских музеја 1, (1952), 238.

преминуо 1827. године, игумана хоповског Иринеја Радића који је преминуо 1848. године, и житеља иришког Дамјана Рогулића који је преминуо 1827. године.⁵⁵⁹

Северна врата наоса су заидана 1753. године, а одидана током истраживачко конзерваторских радова 1958. г. Исте 1753. отворена су нова врата на јужном зиду наоса.⁵⁶⁰ Западни портал је једноставне структуре. Довратници су украшени флоралним мотивима у виду полурозете. Исти мотив појављује се и на архиволти у чијем средишту је „капител“ са исклесаним крстом увиреним гранчицама са листовима. У лунети се налази ктиторски натпис. Јужни портал је једноставног четвороугаоног облика са двостепеном профилацијом и венчићима који носе архиволте. У лунети је насликан патрон храма св. Никола. Северни портал чине широки камени довратници и надвратник без украса. Завршен је каменом архиволтом уквиреном радијално постављеним опекама. У лунети је насликана Богородица.

Изглед и промене на цркви могу се пратити преко графичких листова, цртежа и архивских фотографија. На бакрорезу из 1751. године црква с кубетом, приидани звоник са западне стране и зграде конака учртани су вероватно без претходно начињене скице.⁵⁶¹ Фасаде цркве хоризонтално су подељене кордонским венцем, а у зони изнад и испод кордонског венца приказани су једноставни квадратни прозори. Јужна певничка конха није представљена. Бакрорезац је на графичком листу из 1756. године начинио један од највернијих приказа архитектуре у српској графици тога времена.⁵⁶² У то време црква је делимично барокизирана и преправљена што потврђује измењена фасада и високе украсне капе изнад кубета и прииданог звоника.⁵⁶³ На јужној страни виде се проширени прозори, касније избијен једнокрилни улазни отвор и декоративна пластика у малтеру испод кордонског венца. На цртежу Хаџи Рувим Нешковића из око 1781-1781. године са посебном пажњом је приказана јужна фасада цркве, са порталом изнад кога је у ниши приказан патрон храма св.

⁵⁵⁹ Снимци надгробних плоча објављени су у: Матић, *Манастир Старо и Ново Хопово*.

⁵⁶⁰ М. Балаћ, *Радови у манастиру Новом Хопову 1958 године*, ГЗПСКВ 2, (1958), 251.

⁵⁶¹ В. Матић, *Манастири карловачке митрополије и њихов изглед на гравирама*, у: Српска графика XVIII века, Београд 1986, 126.

⁵⁶² Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Београд 2006, 225.

⁵⁶³ Матић, *Манастир Старо и Ново Хопово*.

Никола.⁵⁶⁴ На литографији Михаила Троха насталој између 1837 и 1841. године црква је заклоњена конацима, види се само барокна капа над кубетом.⁵⁶⁵ Исти детаљ види се на ведути манастира Хопова сликара Новака Радонића из 1857. године, као и на два снимка из фототеке културне баштине Министарства културе Хрватске из XIX века.⁵⁶⁶ Кубе са капом на више јабука види се на фотографији из историјске збирке Архива САНУ.⁵⁶⁷

Према опису из 1753. црква је била „*патовата циглом великом, на среди коло от цигле и камене устроено*“.⁵⁶⁸ Током 1958. извршени су сондажни радови у припрати и наосу са циљем истраживања и евентуалног проналажења првобитног пода. Тада је установљено да је црква имала три пода. Први под, чији остаци су откривени у простору северне апсиде био је од црвених опека, полираних са горње стране, величине 44 x 29 x 6 цм,⁵⁶⁹ али није проверавано да ли су оне имале некакав знак, нити када су могле бити израђене.⁵⁷⁰

У конзерваторском извештају изнет је закључак да је прво косо полагање пода, са незнатним уздизањем од припрате према олтару, извршено пре канонске визитације 1753. године. Други под је био поплочан каменим квадратима величине 41 x 41 и дебљине 2 до 4 цм. Био је виши од првог нивоа за 9 цм код југозападног ступца и 20 цм код североисточног ступца. У наосу је други под постављен дијагонално, док је у припрати изведен дијагонално само у средини, а око зидова је начињен оквир од црвене опеке из првог пода која је слагана у два реда. Из наоса се тада улазило у припрату преко једног степеника. Под олтарских апсида био је такође за један степеник виши, протезао се испред проскомидије,

⁵⁶⁴ Б. Вујовић, *Неколико непознатих записа и цртежа Хаџи Рувима*, Свеске ДИУС 7-8, Београд 1979, 12-13; Б. Вујовић, *Утицај српског бакрореза XVIII века на развој ликовне културе у Србији у XVIII и првој половини XIX века*, Српска графика XVIII века, Београд 1986, 247-248. У порти је нацртан монах који удара по клепалу. Исти детаљ изведен је и на бакрорезу са ведутом Хопова из 1756. године.

⁵⁶⁵ В. Матић, *Литографије фрушкогорских манастира*, Београд – Крагујевац 1986, 3-8, 46; Матић, *Манастир Старо и Ново Хоново*.

⁵⁶⁶ www.kultura.hr/hr/zbirke/fototeka-kulturne-bastine/fruskogorski-manstiri, 21.11.2011, инвентарски број: 6690, негатив VII-154, инвентарски број: 6692, негатив VII-155.

⁵⁶⁷ Архив САНУ, историјска збирка, сигн: 7053/11.

⁵⁶⁸ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год.*, приопштио Д. Р[уварац], СС (1903), 532. М. Балаћ, *Радови у манастиру Новом Хопову 1958 године*, ГЗПСКВ 2, (1958), 252, наводи да „коло“ у средини наоса као ни његови отисци, нису пронађени у малтеру првог пода.

⁵⁶⁹ М. Балаћ, *н.д.*, 251.

⁵⁷⁰ Д. Нонин, *н.д.*, 140.

олтара и ђаконикона од северног до јужног зида и био је обложен даскама.⁵⁷¹ Трећи под је постављен у време уграђивања Крачуновог иконостаса 1768-1770. Камене плоче дугог пода су скинуте, а преко малтерне подлоге насут је песак. И у припрати су извађени опека и камен другог пода. Потом је извршено насипање песком по коме су око зидова положене опеке, а у средини камене плоче, које ни овде ни у наосу нису слагане дијагонално.⁵⁷²

После разарања цркве у Другом светском рату камене плоче су однесене. Сачувале су се само у припрати и то оштећене услед минирања звоника. Конзерваторско-рестаураторским радовима плочник је обновљен у складу са првобитном архитектонском замисли.⁵⁷³

3.3.1 Седиште епископије или митрополије

Појава синтронона у олтарском простору храма протумачена је специфичним статусом манастира. Претпоставило се да је једно место служило за митрополита, а четири за његове подвласне епископе,⁵⁷⁴ те да је Хопово сремска резиденција београдских митрополита или чак као и Крушедол седиште београдско-сремске митрополије.⁵⁷⁵ Синтронони се појављују и у манастирским црквама обновљене Пећке патријаршије које нису имале статус епископског средишта.⁵⁷⁶ Преглед храмова у којима се појављује овакво постројење показује да се оно налази на широком подручју обухваћеном обновљеном пећком патријаршијом, како у епископским седиштима тако и у оним храмовима који то поуздано нису били. Осим функционално оправданог постављања у црквама које су биле седишта архиепископије синтронос се појављује у храмовима који ни у време подизања нити касније нису били епископска седишта, попут Богородичине цркве у Студеници, Придворице, цркве Успења у Морачи. У хиландарском

⁵⁷¹ М. Балаћ, *н.д.*, 253.

⁵⁷² Исто, 255, сл. 7 показује основу цркве са првим, другим и трећим подом и зиданим степеником.

⁵⁷³ Исто, 255. О разлозима овакве обнове види у поглављу: конзервација.

⁵⁷⁴ Грујић, *Духовни живот*, 390; М. Бајаловић-Бирташевић, *Манастир Ново Хопово у Фрушкој Гори*; Зборник Матице српске, Серија друштвених наука, књ. 5, (1953), 7.

⁵⁷⁵ Грујић, *Духовни живот*, 390; М. Бајаловић-Бирташевић, *Манастир Ново Хопово у Фрушкој Гори*; Зборник Матице српске, Серија друштвених наука, књ. 5, (1953), 7; Б. Ђурђев, А. Лебл; *Срем, Бачка и Банат*, у: *Историја народа Југославије : од почетака XVI до краја XVIII века*, Београд 1960, 190; С. Радојчић, *Српска уметност*, у: *Историја народа Југославије : од почетака XVI до краја XVIII века*, Београд 1960, 540; Матић, *Архитектура*, 112; Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 215.

⁵⁷⁶ Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 33, напомена 101.

католикону дуж унутарњег обима олтарске апсиде и суседних бочних зидова конструисана су камена седишта за монахе који учествују у служби. У осовини апсиде испод источне трифоре израђено је у новије доба у дрвету, нешто уздигнутије седиште за највише црквене великодостојнике, коме се приступа са два заобљена озидана степеника покривена плочама од камена. Међу црквама Моравске Србије синтронон се појављује у ентеријеру олтарског простора цркве Благовештења у Горњаку, Љубостињи, Наупари, Новој Павлици, Сисојевцу, Манасији и можда Руденици. Цркве подизане непосредно после губљења државне самосталности немају камену клупу у олтару. Оне се појављују од друге половине XVI века у црквама: Дражин До и Жаково код Требиња, Дубочица, Завала, Никољац, Пива, Благовештење кабларско, Ковиље, Пустиња, Дубница код Нове Вароши, Ћелије, Мили, Увац, Велимирови двори код Кључа и Св. Никола у Градишту. Осим на простору обновљене Пећке патријаршије, где је банк зидан скоро по правилу, налази се и у неким црквама суседних области, попут Св. Николе у Журчу. Зидан је у манастирским црквама Румуније и Грчке. Сматра се особеношћу руских цркава Ростовске митрополије у XVII веку. Закључено је да појава синтронона у апсидама цркава из времена туркократије није у вези са рангом цркве.⁵⁷⁷ Нишу над синтроном имају: Никољац, Пива, Св. Тројица Овчарска, Благовештење Кабларско, црква Св. Николе у Ковиљу, Увац, Дубница код Нове Вароши и Ћелије. Ниско озидана дубока ниша у средишту конхе олтара, без банка, појављује се у Возући, Озрену, Жежевици, Раковцу, Сланкамену, Кувеждину, Рмњу, Сретењу овчарском, Поблаћу и Стјенику. По три нише у конхи олтара имају Крушедол, Никоље кабларско и Ораховица, док је пет ниша постављено у Св. Тројици пљеваљској, Новом Хопову⁵⁷⁸ и Папраћи.⁵⁷⁹ При томе треба имати у виду да су Крушедол⁵⁸⁰ и Ораховица⁵⁸¹ били епископска седишта.

⁵⁷⁷ Ђ. Бошковић, М. Ковачевић, *Манастир Хиландар – Саборна црква : архитектура*, Београд 1992, 36; С. Пејић, *Манастир Пустиња*, Београд 2002, 58-59; М. Радујко, *Камено престоље и фриз фреско-икона у олтару жичке цркве Вазнесења Христовог*, Зограф 29, (2002-2003), 94-95; М. Радујко, *Катедрална намена и ентеријер Ђурђевих ступова : доње место и сапрестоље*, Ђурђеви ступови и Будимљанска епархија : зборник радова, Беране – Београд 2011, 133-134.

⁵⁷⁸ С. Пејић, *Манастир Пустиња*, Београд 2002, 61.

⁵⁷⁹ М. Шупут, *Споменици српског црквеног градитељства XVI – XVII век*, Београд 1991, 188. доноси основу храма на којој се види пет ниша усечених у олтарској апсиди.

⁵⁸⁰ Тимотијевић, *Крушедол*, Књ. 1, 213-215, зидање нише горњег места и постављање два сапрестоља доводи у везу са преправкама олтарског простора 1742. године.

⁵⁸¹ М. Шупут, *Споменици српског црквеног градитељства XVI – XVII век*, Београд 1991, 182-183.

Место источно од светог престола на узвишеном месту од два или три степеника налази се горњи престо (катедра, тронос). С обе стране горњег престола у катедралним црквама налазе се споредни престоли или сапрестоља. На овом престолу седи епископ када служи свету литургију за време читања апостола, оличавајући „Тело Христово“, док на споредним престолима седе свештеници који служе заједно са епископом, представљајући апостоле или свете јерархе који се сликају изнад престола како служе свету литургију.⁵⁸² Према Светом Максиму Исповеднику улазак архијереја у олтар и његов улазак на горње место симболизују вазнесење Христово на небеса и његово враћање на наднебесни престо. Као симбол обједињења небеског и земаљског, горње место је наглашено зидним сликама особених иконографских садржаја, док су облици нише или катедре подложни променама и мање важни.⁵⁸³

Како је о Хопову као митрополијском седишту или седишту односно резиденцији београдско сремских епископа изнето мишљење засновано на постојању синтронона у олтарском простору храма као и помену четворице „хоповских“ епископа у историјским изворима, било је неопходно истраживање извора и литературе који се односе како на помене „хоповских“ епископа тако и на седишта митрополија као и на саме епископе и митрополите, односно црквене поглаваре Срба у Срему, у периоду касног средњег века као и у новом веку, како би се утврдило да ли постоји било који поуздан податак који би потврдио ову тезу.

У XVII веку помињу се четири „хоповска“ епископа, али се ни за једног од њих не каже да је био викарни епископ. У једној књизи која се данас налази у Хиландару забележено је да је 1641. године преминуо добри поп Филотеј и да је сахрањен: „**преди светою црковь код владике Ивсифа**“.⁵⁸⁴ Исте 1641. године

⁵⁸² Л. Мирковић, *Православна литургија I*, Београд 1982, 104; D. Pallas, *L'édifice culturel chrétien et la liturgie dans l'Illyricum oriental*, Rapports présentés au Xe Congrès international d'archéologie chrétienne, Thessalonique 1980, 538-544, напомене 259, 261; Ј. Радовановић, *Јединство небеске и земаљске цркве у српском сликарству средњег века или ликови живих људи на фрескама и иконама средњег века*, ЗЛУМС 20, (1984), 49-50; М. Радујко, *Камено престоље и фриз фреско-икона у олтару жичке цркве Вазнесења Христовог*, Зограф 29, (2002-2003), 93, 104; М. Д. Радујко, *Епископски престо у Србији средњег века*, Београд 2007, 70-85, (непубликована докторска дисертација, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, РД 19563)

⁵⁸³ С. Пејић, *Морачки „епископски престо“*, Манастир Морача, Београд 2006, 136-138.

⁵⁸⁴ *ССЗН IV*, 6784, 6795; Грујић, *Духовни живот* 391; С. [Вуковић] епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд – Подгорица – Крагујевац 1996, 253.

био је у Русији као изасланик манастира Хопова митрополит Неофит. За њега се каже да је напустио своју епархију и дошао у Хопово јер су Турци дознали да је покрстио једног мухамеданца па су га прогнали и узели му све што је имао. У списима се на помиње назив његове епархије. Пошто је на саслушању у Путивиљу забележено да је из српске земље, града Сегедина, претпоставља се да је његова епархија била Бачка.⁵⁸⁵ Уколико се прихвати податак да је Неофит био заправо епископ бачки, а не хоповски, могуће је да је истоветан са Неофитом који се помиње као хоповски игуман 1640,⁵⁸⁶ односно 1654. године.⁵⁸⁷ Као манастирски епископ забележен је 1647. године Михаил. Из епископске синђелије коју је издао пећки патријарх Пајсије 2. априла 1647. године, и којом се он легитимисао у Русији, сазнаје се да је Михаил као хоповски јеромонах рукоположен за вретаниског или марчанског епископа у области Ровишта. Власти које су тада радиле на унији са римском црквом нису хтеле да га приме, па је он наставио да живи у свом манастиру Хопову.⁵⁸⁸ Као четврти епископ у Хопову забележен је 1688. године Лонгин Рајић,⁵⁸⁹ и то након што је Срем ослобођен од Турака, али ни он се нигде не помиње раније као викарни епископ.⁵⁹⁰ Њега је за сремско-славонског унијатског владику поставио цар Леополд I иако је још 1683. године за тог владику постављен Стеван Метохијац чији избор је и потврђен 1695. године.⁵⁹¹ Само четири забележена имена „хоповских“ епископа, од којих је за два утврђено да заправо и нису били хоповски, не може се узети као довољан разлог да се прихвати теза о Хопову као епископском или викарном епископском седишту.

⁵⁸⁵ *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, 201; Грујић, *Духовни живот* 391-392; С. [Вуковић] епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд – Подгорица – Крагујевац 1996, 350.

⁵⁸⁶ Радичь, *Повѣстѣ*, 39; *ССЗН IV*, 6794, доноси запис из једне књиге у којој се Неофит помиње као игуман.

⁵⁸⁷ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уvaraц], *СС 17*, (1903), 532; В. Р. Петковић, *н.д.*, 343, бележи да је исте 1654. игуман био и Висарион.

⁵⁸⁸ *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, 201-204, доноси препис докумената из руских архива, као и своје коментаре. Један од докумената је препис синђелије о посвећењу коју је наведени Михаил предао као легитимацију при уласку у Москву. У молби за милостињу као игуман је наведен јеромонах Неофит. У коментару је забележено да је „владика“ још два пута понављао писмене молбе за помоћ; Грујић, *Духовни живот* 392; В. Р. Петковић, *н.д.*, 343; С. [Вуковић] епископ шумадијски, *н.д.* 326.

⁵⁸⁹ В. Р. Петковић, *н.д.*, 343.

⁵⁹⁰ Грујић, *Духовни живот*, 392.

⁵⁹¹ Р. Веселиновић, *Како је постала српска Карловачка архиепископија и митрополија*, *Богословље* 1 (1936), 83-84.

У Београду је већ 1284. године столовао православни епископ, о чему говори писмо које је папа Никола IV упутио легату Егубину 1290. године у коме се помиње епископска црква, чији је поглавар био „шизматик“. Крајем XIII и током прве две деценије XIV века на простору Посавља и Подунавља познате су две епархије, као и њихови епископи: мачвански Јован и браничевски Мојсије који се помињу у Бањској повељи. Како се у овом документу из 1316-1317. године не помиње београдски епископ претпостављено је да је он у повељи именован као мачвански, према главној области своје дијецезе.⁵⁹² Први помен о постојању српске православне епископске, односно митрополијске цркве у Београду, даје архиепископ Данило II у опису посете краљице Симониде Београду 1315. године. Овај извор се узима као поуздано сведочанство о саборној цркви, седишту београдске епархије.⁵⁹³ После поновног успостављања угарске власти у Београду 1319. године обновљена је организација римске цркве. Под влашћу деспота Стефана Лазаревића 1403. или 1404. године Београд постаје средиште државе. У периоду између 1404. и 1427. године постаје седиште митрополита, егзарха свих српских земаља. Успостављање митрополије засновано је на традицијама старе београдске митрополије.⁵⁹⁴ Од тада митрополити носе назив – београдски. Први познати митрополит Исидор помиње се 1415-1417. године, потом и 1423. године. Следећи познати београдски митрополит је Григорије који се у документима помиње 1440-1441. године. До краја XV века познати су још митрополити Јоаникије који се помињу у документу из 1479. године, и Филотеј који је био митрополит 1481. године.⁵⁹⁵ Из прве деценије XVI века познат је београдски митрополит Тимотеј који је 1509. године упутио једно писмо руском великом кнезу Василију.⁵⁹⁶ Након смрти деспота Стефана 1427. године, град је предат угарском краљу Жигмунду, а београдска митрополија је све до турског освајања града опстајала, али у отеженим условима.⁵⁹⁷ Непосредна ратна опасност, посебно по доласку на власт султана Селима I - 1512. године, узета је као аргумент за

⁵⁹² М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд [1985], 152-153; М. Поповић, В. Бикић, *Комплекс средњовековне митрополије у Београду : истраживања у Доњем граду Београдске тврђаве*, Београд 2004, 11-12.

⁵⁹³ М. Јанковић, *н.д.*, 189; М. Поповић, В. Бикић, *н.д.*, 12.

⁵⁹⁴ М. Поповић, В. Бикић, *н.д.*, 12, 214.

⁵⁹⁵ М. Јанковић, *н.д.*, 153.

⁵⁹⁶ М. Поповић, В. Бикић, *н.д.*, 13.

⁵⁹⁷ Исто, 14.

разлоге премештања седишта митрополије из Београда у Крушедол. На челу београдске митрополије тада се налазио владика Максим Бранковић, који је постао митрополит у периоду између краја 1509. године када је митрополит био Теофан, и 11. августа 1513. године када се Максим први пут помиње као београдски митрополит. Њега је за свештенослужитеља рукоположио софијски митрополит Јован Калевит, а митрополијско достојанство примио је у Влашкој од бившег цариградског патријарха Нифона. За Максимов долазак на чело београдске митрополије, према тумачењима 17. канона Халкедонског и 38. канона Трулског сабора није била нужна сагласност охридског архиепископа јер се митрополија налазила у Угарском краљевству. Подршку за пренос митрополијског седишта владика Максим је морао да добије од угарског краља Владислава II Јагелонца и његових великаша, београдских банова.⁵⁹⁸ Падом Београда 1521. године и турским освајањем Срема, након неуспелог отпора смедеревског митрополита Павла, београдска митрополија је дошла под надлежност охридске архиепископије У записнику сабора Охридске архиепископије из 1532. године потписан је и београдски митрополит Роман. Он није столовао у Београду јер митрополијска црква Успења Богородице након турског освајања града није била у функцији хришћанског храма, али нема поузданих података ни да се његова резиденција налазила у Крушедолу који је тридесетих година XVI века био везан за Јенопољску епархију која није била под јурисдикцијом Охридске архиепископије. Да је Крушедол био митрополијско седиште током првих деценија након турског освајања Срема закључено је на основу неколико извора. Један од њих је тематски програм зидног сликарства припрате 1543. године који укључује представе Васељенских сабора, карактеристичне за тематику припрата архијерејских седишта у средњем веку. У запису о осликавању осталог дела храма које је започето 1545. године, а завршено трудом игумана Панкртија помиње се београдски митрополит Лонгин. На његово присуство у Крушедолу упућује митра из манастирске ризнице коју му је даровала удовица деспота Стефана Бериславића, Екатерина, 1547. године. Крушедол се помиње као митрополија у *Служби деспоту Јовану Бранковићу* која је спевана седамдесетих година XVI века, као и у *Заједничкој служби светим*

⁵⁹⁸ Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 20-21.

деспотима Бранковићима која је настала током друге половине или на самом крају истог века.⁵⁹⁹ Теза по којој су након обнављања Пећке патријаршије 1557. године и стабилизације црквеног живота у областима северно од Саве и Дунава београдско-сремски митрополити столовали у Београду, као и да су Крушедол, а потом крајем XVI века Хопово били викарна седишта сремских области,⁶⁰⁰ није поткрепљена историјским изворима. Београдско-сремски митрополит Лука напустио је њен трон 1599. године и отишао у Волин.⁶⁰¹ Од 1608. до 1611. године београдско-сремски митрополит био је Јоаким. У његово време 1608. године осликан је хоповски храм.⁶⁰² Београдско-сремски митрополит Авесалом је 1631. године био у пратњи пећког патријарха Пајсија током визитације фрушкогорских манастира,⁶⁰³ а у његово доба 1632. године у Хопову је преписан један минеј.⁶⁰⁴ Наредни познати београдско-сремски митрополит је крушедолски пострижник Иларион који се први пут помиње као митрополит 1644. године. Са трона се вероватно повукао и склонио у Крушедол за време аустријско-турског рата 1662-1664. године, јер су прилике у Београду тада биле изузетно тешке.⁶⁰⁵ У изворима и литератури не наводи се у којој београдској цркви је столовао. Име митрополита Јефрема забележено 1663. године на петохлебници манастира Хопова.⁶⁰⁶

Избегли српски патријарх Арсеније III је на основу привилегија од 21. августа 1690. године почео да организује српску православну цркву у хабзбуршкој монархији. Међу епископима које је потврдио, односно изабрао, био је и Стеван Метохијац епископ горњо-карловачки. Цар Леополд I је привилегијом од 4. марта 1695. године потврдио његов избор за епископа горњо-карловачког, зринопољског („за сремског и београдског“). У запису у коме се говори о

⁵⁹⁹ Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 23-24. Да тема Васељенских сабора: „није била резервисана само за катедрална седишта, иако је у њима била готово неизоставна“ в.: В. Милановић, *О првобитном програму зидног сликарства у припрати Богородичине цркве у Морачи*, Манастир Морача, Београд 2006, 162-164.

⁶⁰⁰ Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 33.

⁶⁰¹ Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 34.

⁶⁰² Митрополит Јоаким се помиње 1607. године на натпису његове митре из крушедолске ризнице, а 1609. године потписао се на синђелији упућеној: „православним у области западних страна, тј. у Вретанији“. За време његовог архипастировања преписан је у Хопову један минеј. В. *ССЗН* III, 4985; *ССЗН* I, 993; С. [Вуковић] епископ шумадијски, *н.д.*, 228.

⁶⁰³ *ССЗН* I, 1234; С. [Вуковић] епископ шумадијски, *н.д.*, 7; Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 35.

⁶⁰⁴ *ССЗН* III, 4986; С. [Вуковић] епископ шумадијски, *н.д.*, 7.

⁶⁰⁵ Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 36-37.

⁶⁰⁶ *ССЗН* I, 1593; *Стари српски записи и натписи из Војводине* I, 30.

рукоположењу Софронија Подгоричанина за епископа славонског помиње се као „митрополит сремски“⁶⁰⁷ Ради што ефикасније борбе са унијом патријарх га је око 1702. године поставио за свог помоћника с правом наследника, односно за сремског викара који је добио назив митрополита и који је резидовао у Раваници. Разлог томе је био тај што је цар 30. марта 1688. године поставио за сремско-славонског унијатског епископа Лонгина Рајића иако је Стеван Метохијац још пре 1683. био постављен за тог владику. На народно црквеном сабору одржаном 12. децембра 1706. у Крушедолу признат је за пуноправног митрополита и архиепископа аустроугарских Срба.⁶⁰⁸ Наредни сабор одржан је 1708. такође у Крушедолу. Стеван Метохијац се тада повукао у корист Исаије Ђаковића који је по избору за првог митрополита нове Крушедолске митрополије положио заклетву верности и послушности Пећкој патријаршији. Исаија Ђаковић је постао врховни митрополит српски што значи да је под собом имао као митрополит-архиепископ стварну власт поглавара помесне цркве.⁶⁰⁹ Митрополит није резидирао у Крушедолу, него у Гргетегу који му је на уживање дао цар Леополд I у августу 1691. године.⁶¹⁰ И 1710. године 23. априла народно-црквени сабор је одржан у манастиру Крушедолу када је за митрополита изабран Софроније Подгоричанин, дотадашњи епископ пакрачки. Већ следећи сабор одржан је на Ђурђевдан 1713. године у Сремским Карловцима, када је за митрополита изабран Вићентије Поповић Хаџи-Лавић. Због паљења Крушедола од стране Турака седиште митрополије је 1716. године пренето у Сремске Карловце од када преовлађује назив Карловачка а не Крушедолска митрополија. Резиденција је још раније тамо пренета јер су митрополит Исаија Ђаковић као и нешто раније епископ Стеван Метохијац боравили више тамо него у Крушедолу који је био

⁶⁰⁷ [Д. Руварац], *Где је била резиденција Архиепископа – Митрополита од смрти Арсенија Црнојевића до 1713?*, АЗИСПКМ 1 (1911), 122, наводи да је С. Метохијац, бившег митрополита нишког и белоцркванског, патријарх Арсеније Црнојевић поставио за епископа београдског и сремског, али да га је цар Леополд I потврдио за епископа горњокарловачког и зринопольског; Р. Веселиновић, *Како је постала српска Карловачка архиепископија и митрополија*, Богословље 4 (1935), 413-414; Р. Веселиновић, *Како је постала српска Карловачка архиепископија и митрополија*, Богословље 1 (1936), 83-84, 86.

⁶⁰⁸ Р. Веселиновић, *Како је постала српска Карловачка архиепископија и митрополија*, Богословље 4 (1935), 415, 418; Р. Веселиновић, *Како је постала српска Карловачка архиепископија и митрополија*, Богословље 1 (1936), 83-84.

⁶⁰⁹ Р. Веселиновић, *Како је постала српска Карловачка архиепископија и митрополија*, Богословље 4 (1935), 421, 423, 428.

⁶¹⁰ [Д. Руварац], *Где је била резиденција Архиепископа – Митрополита од смрти Арсенија Црнојевића до 1713?*, АЗИСПКМ 1 (1911), 123; Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 44.

само „правна и титуларна резиденција“.⁶¹¹ Карловачким миром 1699. године Срем је подељен на Доњи који је остао под турском влашћу и био под јурисдикцијом београдског епископа-митрополита и Горњи, који је припао Хабзбуршкој монархији и био под јурисдикцијом карловачког митрополита. Миром у Пожаревцу 1718. године београдски митрополит Мојсије Петровић је потврђен за архиепископа и у Срему због чега је дошло до спора са карловачким митрополитом Вићентијем Поповићем који је решен дипломом цара Карла VI од 19. јула 1719. године којом је цео Срем стављен под духовну власт карловачког митрополита. Покушај спајања две митрополија завршен је у марту 1731. када је арадски епископ Вићентије Јовановић изабран за архиепископа и митрополита карловачког, београдског и новоосвојених земаља. Он је био први и једнини званично признати београдско-карловачки митрополит. Након аустријско-турских ратова који су завршени Београдским миром 1739. године велики део Београдске митрополије је потпао под турску власт и враћен под јурисдикцију Пећке патријаршије, а 1741. године за карловачког митрополита је потврђен патријарх Арсеније IV.⁶¹² У књизи протокола из патријаршијске библиотеке „Erbischofliche Confirmations Diplomata“ у којој су пописани патријарси и митрополити од Арсенија Црнојевића до митрополита Јована Ђорђевића не помињу се њихове резиденције.⁶¹³

Из сажетог прегледа црквених поглавара Срба у Срему и њихових седишта и резиденција, као и већ изложене грађе о такозваним „хоповским“ епископима⁶¹⁴ може се закључити да су из редова хоповског братства биране владике, као и да су у Хопову боравиле владике неколиких епархија, али није пронађен ниједан поуздан извор који би ишао у прилог хипотези да је Хопово било седиште или викарно седиште епископије или митрополије. Могуће је да се заправо ради о архијерејима који су у Хопову живели као умировљени, или су морали избећи из

⁶¹¹ [Д. Руварац], *Где је била резиденција Архиепископа – Митрополита од смрти Арсенија Црнојевића до 1713?*, АЗИСПКМ 1 (1911), 124-125; Р. Веселиновић, *Како је постала српска Карловачка архиепископија и митрополија*, Богословље 1 (1936), 88, 90.

⁶¹² И. Точанац, *Београдска и Карловачка митрополија : процес уједињења (1722-1731)*, Историјски часопис 50 (2007), 204-205, 214, напомена 9.

⁶¹³ [Д. Руварац], *Где је била резиденција Архиепископа – Митрополита од смрти Арсенија Црнојевића до 1713?*, АЗИСПКМ 1 (1911), 123.

⁶¹⁴ В.: поглавље: Историја.

својих епархија. Ниједан извор не упућује на то да се са сигурношћу закључи да се ради о викарним епископима београдских митрополита са титулом хоповски.⁶¹⁵

3.3.2 *Симболична и меморијска структура католикона*

Сакрални простор храма у време изградње храма није био свечано решен. Церемонијална сценска торжественост је остварена постепено током XVIII века када је храм саображен према схватањима богослужбених реформи карловачких митрополита. У време генералне визитације 1753. године у цркви се још увек налазио стари намештај. Стари иконостас са око 40 икона, замењен је новим 1769. године, изведеним по нацрту дрворесца Томаса Фиртлера, док је иконе насликао Теодор Крачун до 1776. године. Фиртлер је тада извео и нови архијерејски трон и мали кивот, а у октобру 1770. године и двадесет два седала у певницама.⁶¹⁶ Позадину сценске кулисе доступне оку верника чинио је иконостас испред кога су постављени тетраподи са иконама, певнички пултови са седалима, архијерејски трон и тронове са моштима. Једна од карактеристика барокног схватања храма и сакралног простора његов еунутрашњости било је репрезентативно постављање реликвија и њихово истицање у први план. Олтар и припрата изгледали су, као и у Крушедолу, много скромније него предолтарје и поткуполни простор наоса.⁶¹⁷

У средини наоса, на доле испод куполе, у време изградње храма налазило се: „*коло от цигле и камена устроено*“,⁶¹⁸ односно камена розета, вероватно уклоњена приликом новог патосања у XVIII веку. Уздигнути амвони нису подизани у српским средњовековним црквама као ни у доба обновљене Пећке патријаршије. Постављују се у XVIII веку под утицајем руским утицајем. Двостепени округли амвон, какав се види на фотографији из XIX века,⁶¹⁹ постављен је после 1753. године. Овај амвон страдао је вероватно у Другом

⁶¹⁵ С. [Вуковић] епископ шумадијски, *н.д.*, 350.

⁶¹⁶ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753. год*, приопштио Д. Р[уварац], Сремски Карловци 1903; 243-244; Б. Тодић, *Необјављени податак о дрворезбару хоповских иконостаса*, Радови о српској уметности и уметницима XVIII : по архивским и другим подацима, Нови Сад 2010, 346, разјашњава и неспоразум око раније атрибуције по којој су „иконостас“ извели дрворезбари Паул и Антон Резнер, в. : Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 111, напомена 5.

⁶¹⁷ М. Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 2, Нови Сад – Београд, 2008, 10-11.

⁶¹⁸ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 17, (1903), 532.

⁶¹⁹ Министарство културе Републике Хрватске, Загреб, Фототека споменичке баштине (www.kultura.hr/hr/zbirke/fototeka-kulturne-bastine/fruskogorski-manstiri, 21.11.2011, инвентарски број: 6692, негатив VII-155.)

светском рату, а на његово место је, у послератној обнови, постављен једностепени дрвени. У Хопову су се као и у наосу Крушедола сусреле две традиције, старија по којој је амвон извођен у виду камене розете постављене у нивоу пода, и новија, према којој се амвон израђује у облику кружног постамента издигнутог са неколико степеника. Према богословском тумачењу симболизовао је плочу Христовог гроба.⁶²⁰

Међу светилкама које су се налазиле у храму посебно место је заузимао полијелеј, постављен изнад амвона у поткуполном простору. Визитациона комисија наводи да је: „*Темпло различима цвјети и лозами украшено*“.⁶²¹ Под појмом „цвет“ подразумевали су се метални лустери израђивани у холандским и немачким радионицама. Средином XVIII века налазили су се у већини фрушкогорских манастира, а сачуван је само у Хопову.⁶²² Три тучана свећњака су се налазила у олтару, на часној трпези,⁶²³ а два дрвена и осамнаест кандила, са ланцима и венцима позлаћеним, у припрати.⁶²⁴ Према Симеону Солунском светилке су симболизовале просветљење Светим духом.⁶²⁵

Визитациона комисија је забележила да се 1753. године у певницама налазе нови пултови: „*скамие пилторске моровате и позлашчене*“, као и стари архијерејски трон.⁶²⁶ Стари певнички пултови били су вероватно високи октогонални столови са држачима за књиге и сенилима за свеће, какви су се налазили црквама обновљене Пећке патријаршије и потом Карловачке митрополије. У првој половини XVIII века, са изменом црквеног појања, овакав тип певничких пултова се повлачи из употреба, а постављају се издужени правоугаони пултови израђивани по угледу на барокне канторије католичких цркава. Поред Хопова, такви певнички пултови налазили су се у Раковцу, Шишатовцу и Крушедолу.⁶²⁷

Дуж зидова су биле распоређена монашка седала – стасидиони. У извештају визитационе комисије наводи се да их је у певницама било

⁶²⁰ М. Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 2, Нови Сад – Београд, 2008, 16-19.

⁶²¹ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 17, (1903), 532.

⁶²² М. Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 2, Нови Сад – Београд, 2008, 21.

⁶²³ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 17, (1903), 532.

⁶²⁴ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 18, (1903), 559.

⁶²⁵ М. Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 2, Нови Сад – Београд, 2008, 20.

⁶²⁶ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 18, (1903), 559.

⁶²⁷ М. Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 2, Нови Сад – Београд, 2008, 34.

тридесетседам, а у припрати четрдесет.⁶²⁸ На исти начин опремени су наос и припрата и других фрушкогорских манастира. У припрати се, као и у Раковцу, Дивши, Јаску и Крушедолу, налазила мермерна крстионица „покривена“, мада је само хоповска била израђена од мермера.⁶²⁹

Предолтарски простор је према историјским и ликовним изворима, као и новијим истраживањима, имао реликвијарну меморијску намену. Меморијални карактер је можда имао и предолтарски простор старијег храма. Поодавно је установљено да су мошти св. Теодора Тирона стигле у Хопово између 1520. и 1530. године.⁶³⁰ На задњем листу рукописног Панегирика који се некада налазио у Хопову, записано је: *„СОВЕРШИСЕ СІА БОЖЕСТВЕННА КНИГА ПАНАГИРІКЪ ПРИ ИГЪМЕНЪ ТЕОФАНЪ Л.1555. ВО МАНАСТЫРИ ГЛАГОЛЕМОМЪ ХОПОВО, ВО ХРАМЪ СВАТАГЪ И ДИВНАГЪ АРХІЕРЕА НИКОЛЫ, ВЪ НЕМЖЕ ПОЧИВАЮТЪ МОЩИ СВАТАГЪ ВЕЛИКОМЪЧЕНИКА ТЕОДЪРА ТУРЪНА“*.⁶³¹ У Повести о Теодору Тирону коју је према И. Радићу написао хоповски јеромонах Спиридон Јовановић 1780. године описан је дочек светитељевих мошти приликом њиховог преноса из Ходоша у Хопово: *„Гди ѿ Братіе Хоповске радостнѡ пріимлѣни, а ковчегъ са св. тѣломъ съ пѣснопѣніемъ и літіомъ ѹ церковь ѹнесенъ предъ престолнымъ Икѡнама положенъ бѣде, гди выше година ѹ мирѡ и покою ссветѡ почиваше.“*⁶³² Како је овај спис заснован на усменом предању не можемо га узети у обзир као поуздан историјски извор када се ради о старијем сакралном здању.

Из извештаја визитационе комисије сачињеног 1753. године, као и фотографија насталих у другој половини XIX века види се да се трон за кивот са моштима св. Теодора Тирона налазио у предолтарском простору. Конструкција је заправо била постављена испред југоисточног ступца.⁶³³ На том месту налазио се све до минирања цркве 1943. године. У Новом Хопову су као и у другим фрушкогорским манастирима кивоти са реликвијама углавном били изложени

⁶²⁸ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 18, (1903), 559.

⁶²⁹ Исто, 559.

⁶³⁰ Грујић, *Духовни живот*, 410-411.

⁶³¹ Радић, *Повѣстъ*, 36; ССЗН I, 584, с тим што се овде наводи да је игуман Стефан.

⁶³² Радић, *Повѣстъ*, 31.

⁶³³ М. Тимотијевић, *Трон за кивот са моштима светог Теодора Тирона у манастиру Ново Хопово – порекло облика и значење*, ГЗПСКВ 20, (1999), 134; www.kultura.hr/hr/zbirke/fototeka-kulturne-bastine/fruskogorski-manstiri, 21.11.2011, инвентарски број: 6690, негатив VII-154, инвентарски број: 6692, негатив VII-155.

испред иконостаса, најчешће испред престоних икона Христа и Богородице. Такав образац излагања реликвија познат је у Врднику, Бешенову, Привиној Глави, Крушедолу, Великој Ремети и Раковцу.⁶³⁴ Кивот са моштима кнеза Лазара у Врднику, био је постављен са десне стране цркве испред иконостаса. Два кивота са моштима непознатих светитеља налазила су се са десне и леве стране цркве испред привремено направљене олтарске преграде. Кивот са моштима светог Максима и свете Ангелине Бранковић и руком светог Стефана Бранковића налазио се са десне стране цркве у предолтарском простору испред источног пара стубаца. У Великој Ремети кивот са моштима налазио се са леве стране иконостаса, док се у Раковцу конструкција на којој је био кивот налазила са десне стране испред иконостаса.⁶³⁵ Овакав начин презентовања реликвија одраз је поштовања старе праксе однеговане у наслеђу православне цркве. У манастирским црквама Карловачке митрополије, доследно традицији однегованој у Пећкој патријаршији, за кивот са моштима светитеља не подижу се капеле, нити посебни молитвени простори унутар главног храма, него се оне постављају испред иконостаса. За њихово излагање подижу се репрезентативне конструкције које предолтарски простор претварају у раскошну сценску кулису.⁶³⁶ Појавни образац барокног трона за излагање светих моштију дефинисан је тек након појаве трона за мошти светог Теодора Тирона у Новом Хопову 1747. године и након израде трона за свете мошти сремских деспота Бранковића у манастиру Крушедолу 1759. године.⁶³⁷ Сачувани извори показују да су у српској средини већ крајем XII и почетком XIII века смисао и функција реликвија били добро познати, премда се преломна етапа у развоју култа реликвија догодила у Жичи. Свечани камени намештај пред олтарском преградом вероватно је служио за излагање реликвија. Биле су то конструкције у виду дубоких проскинитара и надвишене

⁶³⁴ Б. Кулић, *Тронови за свете мошти у Фрушкогорским манастирима средином XVIII века*, ЗМСЛУ 32-33, (2003), 172-179; М. Тимотијевић, *Мошти светих деспота Бранковића и меморијска структура сакралног простора главног крушедолског храма*, Тронови цркве манастира Крушедола, Нови Сад 2009, 23.

⁶³⁵ Б. Кулић, *Тронови за свете мошти у Фрушкогорским манастирима средином XVIII века*, ЗМСЛУ 32-33, (2003), 172-179.

⁶³⁶ М. Тимотијевић, *Трон за кивот са моштима светог Теодора Тирона у манастиру Ново Хопово – порекло облика и значење*, ГЗПСКВ 20, (1999), 137.

⁶³⁷ Б. Кулић, *Тронови за свете мошти у Фрушкогорским манастирима средином XVIII века*, ЗМСЛУ 32-33, (2003), 172.

балдахином.⁶³⁸ Почасно место, „десно од светих двери“ имао је кивот са моштима св. Луке када је 1453. пренет у катедралну цркву Смедеревске митрополије и владарски гробни храм.⁶³⁹

Барокни трон са кивотом за мошти светог Теодора Тирона постављен је 1747. године у предолтарски простор храма који је у то време изгледао веома скромно. У цркви се још увек налазио стари иконостас, а уз јужни зид предолтарског простора стајао је стари архијерејски трон. У певницама су се налазила стара седала. Једино су певнички пултоси били нови.⁶⁴⁰ Конструкција је постављена испред југоисточног стуба који је носио куполу. Израдом новом иконостаса 1769. године,⁶⁴¹ а потом и Богородичиног трона, који је постављен испред североисточног ступца, хоповски предолтарски простор је крајем седамдесетих година XVIII века уобличен у барокном духу. Испред Богородичиног трона се, као и у Јаску, налазио мали кивот са честицама моштију и осталим реликвијама које је манастир поседовао.⁶⁴² У то време црква је наново патосана. Из наоса се тада улазило у припрату преко једног степеника. Под олтарских апсида био је такође за један степенник виши.⁶⁴³ Наглашавање предолтарја нивелацијом пода изведено је и у другим манастирским црквама

⁶³⁸ Д. Поповић, *Sacrae reliquiae Спасове цркве у Жичи*, у: Под окриљем светости : култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији, Београд 2006, 209-230; Иста, *Реликвије и политика: српски приступ*, у: Под окриљем светости : култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији, Београд 2006, 257.

⁶³⁹ Иста, *Мошти светог Луке – српска епизода*, у: Под окриљем светости : култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији, Београд 2006, 307.

⁶⁴⁰ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уvaraц], Сремски Карловци 1903, 243-244, 246; М. Тимотијевић, *Трон за кивот са моштима светог Теодора Тирона у манастиру Ново Хопово – порекло облика и значење*, ГЗПСКВ 20, (1999), 134. Нове певничке пултосе „скамие“ средином XVIII века добиле су цркве манастира карловачке митрополије, в.: М. Тимотијевић, *Улога музике у уобличавању црквеног ентеријера у XVIII и првој половини XIX века*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику 15 (1994), 50-51.

⁶⁴¹ *Внутр назначена Василием Недељковићем игуменом Хоповским*, СС 11, (1903), 302; Б. Тодић, *Необјављени податак о дрворезбару хоповских иконостаса*, Радови о српској уметности и уметницима XVIII : по архивским и другим подацима, Нови Сад 2010, 346.

⁶⁴² М. Тимотијевић, *Трон за кивот са моштима светог Теодора Тирона у манастиру Ново Хопово – порекло облика и значење*, ГЗПСКВ 20, (1999), 134.

⁶⁴³ М. Балаћ, *н.д.*, 253; М. Тимотијевић, *Улога музике у уобличавању црквеног ентеријера у XVIII и првој половини XIX века*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику 15 (1994), 54; Б. Тодић, *Необјављени податак о дрворезбару хоповских иконостаса*, Радови о српској уметности и уметницима XVIII : по архивским и другим подацима, Нови Сад 2010, 347, доноси податак из *Књиге приложника манастира Хопова* (ПБ, бр 363, л. 40,65) да је 1770. године Јован Симић из Шаренграда „за патос црковни“ приложио три стотине белих каменних плоча.

Карловачке митрополије: Крушедолу⁶⁴⁴ и Шишатовцу⁶⁴⁵. Предолтарје хоповског храма је сходно барокним схватањима, уобличено као *teatrum sacrum*. Иконостас, раније схваћен као граница између олтара и неба, постао је средишња сценска кулиса проширеног литургијског простора и алегоријска слика прочеља Небеског Јерусалима. Предолтарски простор и троновии са моштима у симболичном смислу су постали предворје неба, односно Небеског Јерусалима.⁶⁴⁶ Фронтално прочеље сценског подијума ширило се и на бочне певнице чији мобилијар су чинила стара седала и нови певнички пултови.⁶⁴⁷ Изглед предолтарског простора види се на архивским фотографијама из XIX и почетка XX века.⁶⁴⁸

Меморијска структура предолтарског простора изгубљена је у току Другог светског рата. Кивот и трон за мошти Теодора Тирона су 1943. године уништени, а мошти однете из манастира. Страдао је и Богородичин трон, као и певнички пултови. У конзерваторско рестаураторским радовима изведеним у другој половини XX века црква је патосана опекама које су припадале првом плочнику, а нивелација пода није поновљена. Када су мошти светог Теодора Тирона 1984. године враћене у манастир, кивот је, одлуком епископа, постављен у северној певници. Новоформирани меморијски простор није решен у складу са средњовековном традицијом излагања реликвија, а одступа и од барокне концепције која је уобличена у хоповском храму у другој половини XVIII века.

3.3.3 Материјал, техника и начин зидања

Када је током конзерваторских радова 1951. године скинут малтер могао се утврдити начин зидања и материјал од кога је црква грађена. Доњи део фасаде,

⁶⁴⁴ М. Тимотијевић, *Мошти светих деспота Бранковића и меморијска структура сакралног простора главног крушедолског храма*, Тророви цркве манастира Крушедола, Нови Сад 2009, 34-35.

⁶⁴⁵ М. Петровић, *Истраживање манастира Шишатовца*, ГЗПСКВ 16 (1990), 13.

⁶⁴⁶ М. Тимотијевић, *Мошти светих деспота Бранковића и меморијска структура сакралног простора главног крушедолског храма*, Тророви цркве манастира Крушедола, Нови Сад 2009, 32-35.

⁶⁴⁷ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год.*, приопштио Д. Р[уvaraц], Сремски Карловци 1903, 246. За изглед средњовековних и барокних певничких седала и клупа в.: М. Тимотијевић, *Улога музике у уобличавању црквеног ентеријера у XVIII и првој половини XIX века*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику 15 (1994),49-54.

⁶⁴⁸ Фотографије су објављене у: А. Манојловић, *н.д.*, 52; Б. Кулић, Н. Срећков, *Манастири Фрушке Горе*, Нови Сад, 1994, 123; М. Тимотијевић, *Трон за кивот са моштима светог Теодора Тирона у манастиру Ново Хопово – порекло облика и значење*, ГЗПСКВ 20, (1999), 128. Доступне су и на сајту Фототеке споменичке баштине Министарства културе Хрватске, Загреб (инв. бр. 6692).

који нема архитектонских орнамената осим камених профила око прозора и врата, зидан је ломљеним и притесаним каменом са местимичним убацивањем опека, док је други део изнад кордонског венца зидан прилично правилним отесаним кбадерима.⁶⁴⁹ За везивање камена употребљен је у горњем делу готово чисти креч са малом примесом ситног песка, док је у доњем малтер мешан и са ситнијим шљунком.⁶⁵⁰

Као градиво је употребљен и антички материјал римског порекла, вероватно из Сирмијума – који се у натпису помиње. За један кратки, масивни зид, откривен уз североисточну страну спољњег апсидалног дела храма примећено је да је „римски зид“, како је забележено у Записнику стручне комисије за праћење радова на манастиру Хопову.⁶⁵¹ На северни зид уграђена је плоча димензија 0,64 x 0,62 са латинским натписом.⁶⁵²

Пре скоро две деценије у оквиру пројекта којим координира Међуодељенски одбор за мултидисциплинарно истраживање споменика средњовековне културе започето је проучавање опека фрушкогорских манастира. Циљ истраживања је био да се прошире сазнања о технологији добијања опека у XVI веку.⁶⁵³ Технологија производње опеке манастира Ново Хопово обухватала је: припрему керамичке масе, обликовање сирове опеке, сушење сирове опеке и печење опеке. Припрема керамичке масе у средњем веку вршила се мешањем глине и песка са водом, помоћу мотике, а често и мешањем ногама у циљу добијања пластичног теста погодног за обликовање. Обликовање се вршило ручно, најчешће коришћењем дрвеног калупа. Сушене су слагањем косо једне на другу у више редова, при чему се остављало довољно слободног простора између две суседне опеке, да би се омогућило слободно струјање ваздуха између њих,

⁶⁴⁹ М. Милошевић, *Радови на конзервацији цркве манастира Ново Хопово*, Рад војвођанских музеја, 1, Нови Сад 1952, 239; М. В. Власова [... и др.], *н.д.*, Београд 1998, 5.

⁶⁵⁰ Д. Нонин, *н.д.*, 140.

⁶⁵¹ О. Милановић Јовић, *Уводна реч*, Фрушкогорски манастири, Нови Сад 1990, 14.

⁶⁵² Плоча је узидана у северни зид припрате испод једне од аркада. Д. Нонин, *н.д.*, 140-141, сл. 1, доноси цртеж натписа; док М. Мirković, *Sirmium – its History from the I century A. D. To 582 A. D.*, Sirmium I, Beograd 1971, 81, даје реконструкцију натписа: D(is) m(anibus) I M. Ulp(io) Tito I Sirmi I (centurioni) leg(ionis) II Adi(iutricis) p(iae) f(idelis) leg(ionis) I Ad(iutricis) I leg(ionis) XIII G(eminae) leg(ionis) II Adi(iutricis) [...]. Бележи и да је плоча узидана у источну фасаду са спољне старне у висини крова, док О. Милановић Јовић, *Уводна реч*, Фрушкогорски манастири, Нови Сад 1990, 14, наводи да је ова плоча узидана у северни зид цркве.

⁶⁵³ Д. Давидов [и др.], *Опеке српских фрушкогорских манастира : састав и структура опека манастира Бешеново и Кувездин*, Београд 1993; М. В. Власова [и др.], *н.д.*, Београд 1998.

како би се постигло равномерно сушење. Печење опека вршило се тако што се од осушених опека градила пећ, у којој је било обезбеђено, остављањем канала између опека, равномерно грејање свих опека врелим гасовима. За печење је најчешће коришћено дрво, а понекад угаљ.⁶⁵⁴ Основне сировине које се користе за производњу керамике су полиминералне, а код опека манастира Ново Хопово чине их: каолинит, микролин, албит, калцијум-карбонат, магнезијум-карбонат и кварц. Најзаступљенији минерал у узорку је кварц, а у мањим количинама присутни су фелдспат, калцит и минерал из групе лискуна (К-хидратисани алумосиликат). Утврђено је и присуство анортита и хеденбергита као и мање количине мулита.⁶⁵⁵ Током температурне обраде на ваздуху боја хоповских опека креће се од светлоциглсте до браон. Термичким третирањем глине долази до промена структуре глинеог материјала као и преуређења фазе која садржи гвожђе, што доводи до знатних промена резонансних спектра.⁶⁵⁶

У општем погледу на архитектуру фрушкогорских манастира изречено је да су као грађевински материјал за цркве употребљавани камен и опека. Показало се пак да су средњовековне цркве Шишатовца, Кувеждина, Раковца, Јазка, Мале Ремете, Гргетега, Врдника и Беочина зидане само од камена, док су друге грађене само од опеке као Бешеново и Привина Глава. Трећој групи припадале би цркве за чију изградњу је употребљен мешовити материјал као код Петковице, Крушедола и Новог Хопова.⁶⁵⁷ Слична појава уочена је и у архитектури Моравске Србије. Констатовано је да је то била превасходно архитектура стварана у камену, а да су само поједини њени представници „никако не случајно и најрепрезентативнији“ били подигнути уз употребу опеке на фасадама. Наиме, мешовито грађење је примењено једино на две најугледније Лазареве задужбине, Велућу и Каленићу.⁶⁵⁸ Употреба опеке захтевала је веће економско улагање, виши степен технологије грађења, који је укључивао израду посебних калупа разних облика и познавање рада пећи за печење на високим температурама, као и присуство мајстора који су

⁶⁵⁴ М. В. Власова [и др], *н.д.*, 27.

⁶⁵⁵ Исто, 8-15.

⁶⁵⁶ Исто, 15-17.

⁶⁵⁷ Матић, *Архитектура*, 67, 91, 143, 147, 172, 189, 195, 210.

⁶⁵⁸ И. Стевовић, *Каленић : Богородичина црква у архитектури позновизантијског света*, Београд 2006, 49.

знали да мешовито градиво слажу у правилним редовима.⁶⁵⁹ Не располажемо писаном грађом која би потврдила да су Хоповци у XVI веку били власници циглане, али материјални докази иду у прилог томе. Уз то није без значаја поменути да су половином XVIII века били власници циглане и кречане, као и да су уз надокнаду најмање два пута омогућавали Ирижанима да „пеку циглу“ за нову цркву.⁶⁶⁰

3.3.4 Порекло градитељског решења

Типолошки посматрано архитектура хоповског храма придружује се својом основом скупини фрушкогорских цркава подигнутих угледањем на архитектуру моравске Србије.⁶⁶¹ У областима северно од Саве и Дунава настојало се на продужавању живота у Деспотовини и то у обичајима, црквеном и културном животу и уметничком раду. Архитектура моравске Србије је настала нагло и носила је у себи снагу новине, а кратко је трајала. Зато се сматра природним што се њен утицај наставио у наредним деценијама у средини која је веровала да је ново политичко стање привремено. Потпунија слика о монументалној архитектури може се стећи преко манастирских цркава: Крушедола, Раковца, Бездина, Ходоша, Петковице и Хопова. Настале у XVI веку, међусобно различите, у међувремену преправљане, све у основној концепцији садрже просторна решења моравске архитектуре, што говори о продужавању традиције.⁶⁶²

⁶⁵⁹ Исто, 51.

⁶⁶⁰ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 175, напомена 12.

⁶⁶¹ М. Валтровић, *Поглед на стару српску црквену архитектуру*, у: Валтровић и Милутиновић : документи. II, Теренска грађа 1872-1907, Београд 2007, 201; М. Кашанин, В. Петровић, *н.д.*, 15, 18, 23-25, 33-36; М. Кашанин, *н.д.*, 441-454; М. Бајаловић-Бирташевић, *н.д.*, 6-7; С. Радојчић, *Српска уметност*, у: Историја народа Југославије : од почетака XVI до краја XVIII века, Београд 1960, 540; В. Ј. Ђурић, *Милешева и дрински тип цркве*, Рашка баштина I, Краљево 1975, 23-26; Ђ. Бошковић, *Архитектура средњег века*, Београд 1976, 306; А. Дероко, *Монументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији*, Београд 1976³, 245; Матић, *Архитектура*, 15-16, 39, 49; В. Кораћ, *Стара црква у Сланкамену и њено место у развоју српске архитектуре касног средњег века*, у: Између Византије и запада : одабране студије о архитектури, Београд 1987, 236-239; М. Шупут, *Српско црквено градитељство од 1459. до 1557. године – континуитет или обнова?*, ЗЛУМС 27-28 (1991-1992), 240; Д. Давидов, *Повесница њихова била је славна*, у: Светила Фрушке Горе, Београд – Нови Сад, 2006, 10. На везу са средњовековним наслеђем указао је и А. Манојловић, *Српски манастири у Фрушкој Гори*, Сремски Карловци 1937, 11.

⁶⁶² В. Кораћ, *Стара црква у Сланкамену и њено место у развоју српске архитектуре касног средњег века*, у: Између Византије и запада : одабране студије о архитектури, Београд 1987, 236.

У прегледу српске уметности из времена турске власти архитектура црква из XVI и XVII века доведена је у везу са моравском школом која се „*знатно угледала на светогорске узоре*“. Као главни представници издвојене су цркве манастира Папраће, Јаска и Хопова. Оно што их повезују са светогорском архитектуром јесте да су то: „*зграде са три апсиде, главном олтарском и две певничке, простране и високе, са смело подигнутим централним кубетом*“. ⁶⁶³ Појава триконхоса у овом периоду изван граница Подунавља, Поморавља, у Босни и Славонији, доведена је у везу са снажним утицајем из Срема, а његова појава у Метохији и Македонији у везу са активном улогом Свете Горе. ⁶⁶⁴

Трагање за пореклом триконхоса моравске Србије упутило је на Свету Гору као исходиште, али и на цркве Солуна и Сера. ⁶⁶⁵ С тим у вези потребно је скренути пажњу на дефиницију и порекло „атонског“ типа цркве. А. Танцис под овим појмом подразумева цркву уписаног крста увећану двома бочним апсидама, а њено порекло доводи у везу са изменама које су, како се из писаних извора сазнаје, претрпела два најважнија светилишта Богородице у Цариграду: Влахернско и Халкопратијско. Бочни анекси додати овим црквама могли су бити извор за укључивање бочних апсида у најстарије атонске католиконе: Велику Лавру, Ватопед, Ивирон, такође и Протатон. ⁶⁶⁶ С. Мамалукос под „светогорским“ типом цркве подразумева „цркву уписаног крста са четири слободна подупирача и бочним конхама, без обзира на структуру западног постројења“, а њено порекло приписује Цариграду или подручју под непосредним утицајем византијске престонице. ⁶⁶⁷

Као грађевина уписаног крста са куполом, комбинованог са триконхосом и великом припратом, Хопово се у типолошком смислу прикључује скупини неколико старијих фрушкогорских триконхосних црква које имају сличну схему простора: сланкаменској, крушедолској и раковачкој. Разлике ипак указују да ниједан од фрушкогорских манастира није могао бити узор за решење које је

⁶⁶³ С. Радојчић, *н.д.*, 540.

⁶⁶⁴ В. Ј. Ђурић, *Милешева и дрински тип цркве*, Рашка баштина 1, Краљево 1975, 25.

⁶⁶⁵ В. Ј. Ђурић, *Настанак градитељског стила моравске школе*, ЗЛУМС 1 (1965), 37, напомена 8, са старијом литературом; V. Korać, *Les fondations serbes au Mont Athos et les origins athonites de l'architecture serbe*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών : Διεθνές συμπόσιο : Το Άγιον Όρος χθές - σήμερα - αύριο, Θεσσαλονίκη 1996, 153.

⁶⁶⁶ А. Tantsis, *The so-called „Athonite“ type of church*, Зограф 34 (2010), 3-6, 11, сл.: 1-4.

⁶⁶⁷ S. Mamaloukos, *A contribution to the study of the „Athonite“ church type of the Byzantine architecture*, Зограф 35 (2011), 40-47.

остварено у Новом Хопову. Поручилац је очигледно решио да се врати непосредно правим изворима. Грађење Новог Хопова било је нека врста ренесансе оне архитектуре која је доживела свој процват у архитектури Моравске Србије. Сложена основа цркве упутила је на велике светогорске католиконе као могући узор. У историјском и у духовном смислу то је било могуће. Хиландар је у временима о којима је реч био важно духовно средиште српског народа, а и цела Света Гора је живела активним духовним животом.⁶⁶⁸ Од времена великог жупана Стефана Немање и његовог сина монаха Саве, генерацијама, најугледније личности српског црквеног и световног живота неговале су брижљив однос према Атосу. У српској средини Света Гора је остала уважавано седиште и средиште духовног живота до данас. Сведоци таквог односа према Светој Гори видљиви су у временима турске власти, у кретању монаха и ходочасника, у материјалним прилозима и градитељским делима. Велика манастирска црква у Папраћи саграђена је по схеми водећих светогорских католикона, а највероватније по узору на хиландарски католикон.⁶⁶⁹

Прва научна истраживања хоповске архитектуре показала су да решење наоса и олтарског дела хоповске цркве највише подсећа на Раваницу, Манасију и Папраћу.⁶⁷⁰ Уз то указано је на удаљавање од светогорских узора у пројектовању моравских триконхоса. Показало се да просторни волумен грађевина које изразито теже вертикализму није карактеристика светогорских храмова па ни цркве краља Милутина у Хиландару. Главни простор наоса решаван је у правоугаоној схеми, као што је случај код грађевина на подручју Косова и Метохије или у Македонији, док је одговарајући простор на Атосу сведен на квадрат по узору на цариградска решења. Уз то, за разлику од смирене архитектуре конзервативне монашке средине, споменици Поморавља теже изражајности и скулптовању маса у простору, које су усмерене ка главном

⁶⁶⁸ М. Шупут, *Споменици српског црквеног градитељства XVI- XVII век*, Београд 1991, 271.

⁶⁶⁹ М. Шупут, *Српска архитектура у доба турске власти 1459 - 1690*, Београд 1984, 80; М. Шупут, *Споменици српског црквеног градитељства XVI – XVII век*, Београд 1991, 191-192; V. Korać, *Les fondations serbes au Mont Athos et les origins athonites de l'architecture serbe*, Εταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν : Διεθνές συμπόσιο : Το Άγιον Όρος χθές - σήμερα - αύριο, Θεσσαλονίκη 1996, 145, 155.

⁶⁷⁰ М. Милошевић, О. Милановић, *н.д.*, 249.

завршном акценту – куполи.⁶⁷¹ Ниједан светогорски храм нема план издуженог уписаног крста са олтарским простором смештеним под источне делове наоса.⁶⁷² Светогорски тип грађевине усвојен је у Поморављу у вези са изменама у литургијском ритуалу, али је тај модел попримио и извесна наслеђена искуства.⁶⁷³ Решења основе са издуженим уписаним крстом уоквиреним у правоугаоник код којих су травеји под подужним крацима издуженији од бочних травеја трансепта карактеристика су регионалне провинцијске грчке „школе“, одакле су пренета и на македонско тло. Тип издуженог уписаног крста нашао је велику примену у сакралној архитектури из времена краља Милутина и његових наследника. Облици уписаног крста на косовскометохијском и македонском просотру већином припадају издуженом крсту типа грчке провинцијске школе византијске архитектуре, с тим што је олтарски простор понекад одвојен још једним паром стубаца између којих су постављене олтарске преграде. На пресеку кракова крста увек се уздиже велико централно кубе, док неки храмови на угаоним деловима добијају четири мање куполе. Средишњи простор уписаног крста на грађевинама прве половине XIV века усвојен је као средишњи простор моравске цркве. У атоским триконхосима средишњи простор уписаног крста не пружа никакве аналогije за одговарајући простор грађевина развијеног триконхоса у Поморављу.⁶⁷⁴

Оно што се са сигурношћу може рећи јесте да се у основи хоповске цркве види велико угледање на Хиландар и Раваницу од којих је преузета основа са развијеним наосом, трочланим олтарским простором, петостраном олтарском и бочним апсидама, тространим апсидама проскомидије и ђаконикона. По узору на хиландарски католикон је и дванаестострани тамбур куполе, какав је имала и

⁶⁷¹ В. Кораћ, *Извори моравске архитектуре*, у: *Између Византије и запада : одабране студије о архитектури*, Београд 1987, 133-136; Б. Вуловић, *Учешиће Хиландара и српске традиције у формирању моравског стила*, у: *Моравска школа и њено доба*, Београд 1972, 174.

⁶⁷² Б. Вуловић, *Раваница : њено место и њена улога у сакралној архитектури Поморавља*, *Саопштења* 7 (1966), 47.

⁶⁷³ Б. Вуловић, *Учешиће Хиландара и српске традиције у формирању моравског стила*, у: *Моравска школа и њено доба*, Београд 1972, 174.

⁶⁷⁴ Б. Вуловић, *Раваница : њено место и њена улога у сакралној архитектури Поморавља*, *Саопштења* 7 (1966), 43-47; О Раваници као прототипу нове архитектуре в.: В. Кораћ, *Извори моравске архитектуре*, у: *Између Византије и запада : одабране студије о архитектури*, Београд 1987, 133-136.

црква Св. арханђела призренских⁶⁷⁵. Низови слепих аркада ослоњених на пиластре појављују се на фасадама храмова моравске Србије. Наводимо пример старе цркве на смедеревском гробљу⁶⁷⁶ и Враћевшнице⁶⁷⁷, али су примењивани и у српској архитектури XIV века. Вишестране апсиде, систем слепих аркада, тамбур куполе са више од осам страна, кордонски венац - облици су којим се Хопово угледањем на Раваницу приближава цариградској архитектури.⁶⁷⁸

Веза српске средњовековне архитектуре са Влашком је неспорна,⁶⁷⁹ али ниједан сачувани споменик на наведеном простору не показују сродност са облицима хоповске цркве. Узимајући у обзир истоветност градитељских решења заснованих на остварењима моравске архитектуре, а која се јављају у Подунављу и Влашкој, изнета је и претпоставка да мајстори који раде на грађевинама у Влашкој учествују и у градитељским радовима у Подунављу. По другом тумачењу огроман је српски културни и уметнички утицај у XVI веку на Влашку, а градитељи влашких цркава у том периоду су јужносрбијански печалбари, који су немајући довољно посла у земљи којом су владали Турци, у групама емигрирали на погоднија места.⁶⁸⁰

⁶⁷⁵ В. Кораћ, *Свети арханђели, Душанов царски маузолеј*, Глас САНУ 134, одељење друштвених наука књ. 10, Београд 1998, 195.

⁶⁷⁶ В. Ристић, *Моравска архитектура*, Крушевац 1996, 231; М. Цуњак, Б. Цветковић, *Црква Успења Пресвете Богородице у Смедереву*, Смедерево 1997, 28-29. Аркаде бочних конхи су ослоњене на колонете, док се аркаде на осталим деловима фасаде ослањају на пиластре.

⁶⁷⁷ В. Ристић, *Моравска архитектура*, Крушевац 1996, 214; Д. М. Прерадовић, *Манастир Враћевшница, историја и архитектура*, Београд 2007, (непубликовани магистарски рад, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ РМ 4134), 72.

⁶⁷⁸ В. Кораћ, *Извори моравске архитектуре*, у: *Између Византије и запада : одабране студије о архитектури*, Београд 1987, 136; На примеру вишестраних апсида и осмостраних тамбури купола може се пратити процес преношења решења моравске Србије на простор западне Србије, в.: М. Шупут, *Српско црквено градитељство од 1459. до 1557. године – континуитет или обнова?*, ЗЛУМС 27-28 (1991-1992), 250.

⁶⁷⁹ В. Ристић, *Моравска архитектура*, Крушевац 1996, 205, напомена 3, (са старијом литературом) наводи да се заслугом попа Никодима Грчића, а можда и уз учешће српских градитеља, у време влашког војводе Мирче, по обрасцу Лазарице, гради црква у Козији, а потом и њој блиске грађевине у Тисмани и Водици, као и да се на подлози моравске архитектуре из времена кнеза Лазара развија влашко и молдавско градитељство, све до XVIII века.

⁶⁸⁰ Е. Lăzărescu, М-А. Musicescu, *Arhitectura*, in: *Istoria Artelor plastice în România*, București 1968, 146-162, 236-262. М. Шупут, *Споменици српског црквеног градитељства XVI – XVII век*, Београд 1991, 271-271, наводи могућу везу са влашком архитектуром, али сматра да не постоји ослонац за доношење поузданог закључка по том питању. В. Кораћ, М. Шупут, *Архитектура византијског света*, Београд 2005, 395, наводи се да је Ново Хопово у облицима: „вероватно изведено под утицајем влашке архитектуре. То су дванестострана купола и систем густо постављених пиластера на фасадама, повезаних украсним луковима“. За тумачења о односу српске и влашке архитектуре в.: М. Шупут, *Српска архитектура у доба турске власти 1459 - 1690*, Београд 1984, 95-96; Ђ. Бошковић, *N. Ghika Budești: „Evolutia arhitecturii în Muntenia“* и „*Evolutia arhitecturii*

Да је неимар био упознат са делима рашког градитељства говори облик и обрада прозора.⁶⁸¹ Најближе паралеле налазе се на цркви Св. Ахилија у Ариљу. Венчићи који носе аркаде прозора више зоне северне и јужне фасаде постављени су изнад архитравне греде, што их приближава не само ариљској цркви, већ и структури портала чија израда је била надахнута романичком архитектуром Котора или дубровачког подручја.⁶⁸²

Протомајстор је створио најмонументалнији храм на прекосавском и подунавском подручју, које се тада налазило под влашћу Турске. Као градиво употребљен је неплеменити камен из фрушкогорских каменолома. Комбиновањем камена сиромашног у боји и фактури са опеком, остварена је полихромија фасада. Постављањем низа аркада и аркадица остварена је игра светлости и сенке. Смислом за размере и облике остварено је степеновање маса које се завршава оригиналним кубетом са колонетама постављеним у слободан простор. Унутрашњост је разуђена низовима полукружних и преломљених лукова, као и снажним конзолама.⁶⁸³

Низови украсних аркада на кубичном постољу појављују се на црквама манастира Возућа и Месића.⁶⁸⁴ За куполу са системом слободних колонета око тамбура не постоје аналогије те се може сматрати оригиналним решењем.⁶⁸⁵

Неизбежно је поставити питања порекла неимара ове импозантне грађевине. О мајсторима – градитељима који су у време турске власти подизали како мале тако и велике храмове попут цркве манастира Хопова, не зна се скоро ништа. Понекад се на основу неког детаља могло претпостави да је међу њима било Примораца, док се на основу примењених архитектонских, а посебно декоративних решења долазило до закључка да су радили и за исламске и за

inMuntenia și in Oltenia“, Старинар 7, (1932), 132. Из XV века на простору Влашке није сачуван ниједан споменик што додатно отежава закључивање.

⁶⁸¹ В. Ј. Ђурић, *Милешева и дрински тип цркве*, Рашка баштина 1, Краљево 1975, 24, напомена 64, упућује на сличност портала црква манастира Ново Хопово, Јазак и Привина Глава са оним на Троноши, Овчарској Св. тројици, Ломници, Параћи и Озрену.

⁶⁸² М. Чанак-Медић, *Свети Ахилије у Ариљу : историја, архитектура и просторни склоп манастира*, Београд 2002, 220-232.

⁶⁸³ П. Момировић, *О архитектури цркве манастира Ново Хопово*, ЗССК 22-23, (1972-1973), 119.

⁶⁸⁴ М. Шупут, *Споменици српског црквеног градитељства XVI – XVII век*, Београд 1991, 48, 143-144,

⁶⁸⁵ Матић, *Архитектура*, 67, где се наводи да је такво решење преузето приликом изградње Николајевске цркве у иригу 1732.1734. године, Привине Главе 1741. године, и Савине 1777. године.

хришћанске наручиоце.⁶⁸⁶ Репрезентативне грађевине – попут хоповске цркве – свакако су дела градитеља већег искуства и бољег образовања. Иако није могуће утврдити куда су се кретале групе мајстора које су радиле на подручју обновљене Пећке патријаршије, уочено је да се многе појаве у архитектури овог периода могу разумети једино као исход рада одређених градитеља или мајсторских група. У млетачкој Далмацији и Дубровнику настају архитектонска дела високих вредности истовремено када се на подручју Турске империје стварају значајна градитељска дела. Најразложнијим се чинило везати српску архитектуру из времена турске власти, за делатност приморских мајстора, пре свега Дубровчана. Та архитектура зидана је у камену, а у појединим детаљима преноси нешто из оновремених обичаја у ренесансној архитектури Далмације, или по нешто што је остало из готичке, па чак и романичке градитељске традиције. Без поузданих, пре свега материјалних и писаних извора, тешко је дати коначан одговор на ово питање. Грађевинско знање неимара хоповске цркве је широко, а искуство у конструисању и сажимању разнородних елемената велико. Он познаје византијске узоре, српску моравску концепцију, а конструисање слободних колонета на тамбуру упућује да је упознат и са архитектуром западне Европе. Протомајстор, нашег порекла, је показао ширину образовања које је укључивало познавање дела архитектуре широке области између Цариграда, Приморја и северних области до изнад Будима.⁶⁸⁷

Новија истраживања упућују на локалне мајсторе који подижу цркве фрушкогорских манастира, примењујући геометријски метод у формирању планова. Показало се да су га Срби примењивали у периоду после Косовске битке, а и касније у време турске власти. Ширина храма према унутрашњој дужини цркве стоји у односу 1 : 3 код неколицине моравских црква, а из времена турске

⁶⁸⁶ С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557 – 1614*, 51.

⁶⁸⁷ П. Момировић, *О архитектури цркве манастира Ново Хопово*, ЗЗСК 22-23, (1972-1973), 119-120, сматра да је неимар учествовао у изградњи исламских грађевина за турске поручиоце, као и да је градио хришћанске храмове. Неспорно је да је градитељ био упознат са делима исламске архитектуре али сматрамо да у архитектури Хопова и њеном архитектонском украсу нема исламског утицаја, као и да помињани облици и „декоративни орнаменти“ припадају другој уметничкој провинијенцији; М. Шупут, *Српска архитектура у доба турске власти 1459 - 1690*, Београд 1984, 96, 98, сматра: „да је утицај исламске архитектуре на српско монументално градитељство под турском влашћу незнатан“, као и да извесни елементи исламске архитектуре попут отвора и украса не значе и присуство исламских неимара.

власти такав однос имају: Св. Никола у Сланкамену, Петковица, Возућа, Озрен, Св. Тројица Кабларска, Мајсторовина, Велика Ремета и Ново Хопово.⁶⁸⁸

Изградња цркве представљала је својеврсну стваралачку обнову при чему Хопово по иновативности превазилази друге споменике изграђене на Фрушкој Гори и постаје градитељски узор изван Подунавља. Просторним планом и архитектонским облицима показује у којој мери дугује традицији, посебно хиландарском католикону и Раваници. На примеру Хопова може се проучавати полет сакралног неимарства на простору Фрушке Горе који је обележен стварањем нових решења али заснованих на дубокој оданости српској средњовековној градитељској традицији.⁶⁸⁹

3.3.5 Утицаји хоповског католикона на познија градитељска остварења

Црква Новог Хопова извршила је снажан утицај на каснију архитектуру фрушкогорског, а и ширег подручја. Она је готово као узор послужила приликом изградње цркава у Иригу, Прибиној Глави, Нерадину, Јаску, Сремској Каменици, Малој Ремети и Старом Хопову.⁶⁹⁰ Такође је могуће претпоставити да је њена архитектура имала утицаја и на старије црквено градитељство у северним крајевима. О томе сведочи црква манастира Ораховице у Славонији. Она је грађена, највероватније у првим годинама последње деценије XVI века, а довршена 1594. године, када је и живописана.⁶⁹¹ Као уписани крст са куполом и триконхосом, ораховачка црква се прикључује неколиким другим триконхосима XVI века, саграђеним у крајевима северно од Саве и Дунава. Анализа необичних појединости у плану храма показује да је узор било Ново Хопово, и то не само у детаљима на фасадама, већ и укупној архитектонској замисли. Особен детаљ Хопова, уски травеј испред олтарског простора, претворен је у Ораховици у простор испред апсиде који је обележен горњом конструкцијом. Однос две цркве најприближније је дефинисан коментаром: „*да би се црква у Ораховици могла*

⁶⁸⁸ М. Петровић, *Црква манастира Раковца – пропорције у плану основе*, ГЗПСКВ 20, (1999), 84-85.

⁶⁸⁹ М. Шупут, *Српско црквено градитељство од 1459. до 1557. године – континуитет или обнова?*, ЗЛУМС 27-28 (1991-1992), 254.

⁶⁹⁰ М. Кашанин, *н.д.*, 445; М. Милошевић, *Радови на конзервацији цркве манастира Ново Хопово*, Рад војвођанских музеја, књ. 1, Нови Сад 1952, 238; Ј. Севдић, *н.д.*, 158; О. Милановић-Јовић, П. Момировић, *н.д.*, 54.

⁶⁹¹ М. Шупут, *Српска архитектура у доба турске власти 1459 – 1690*, Београд 1984, 56.

посматрати као делимично измењена и осетно смањена реплика хоповског храма Св. Николе⁶⁹².

3.4 Звоник и параклис св. Стефана

Позиција звоника у оквиру манастирског комплекса захтевала је да се он обради у издвојеном поглављу.

У северном,⁶⁹³ односно северозападном⁶⁹⁴ углу келијског здања налазио се до 1751. године мали звоник,⁶⁹⁵ са сатом, вероватно и са звонима.⁶⁹⁶ Тада је пакрачки епископ Софроније Јовановић, бивши игуман хоповски: „*учинио задужбину и дао трошак*“ да се стари торањ поруши и сагради нови, уз припрату храма. Градитељ је био петроварадински „*маормајстор*“ Новак Венцл.⁶⁹⁷ Уговор са Венцлом начињен је 24. јула 1750. године,⁶⁹⁸ када је и започета изградња звоника.⁶⁹⁹ Након што се са зидањем стигло до трећег спрата епископу Софронију и Хаџи-Захарији Миливојевићу изгледао је сувише мали и узак. Мајстор је морао да га сруши и да зида нови. У извештају генералне визитације из 1753. године помиње се почетак поновне изградње звоника пред припратом.⁷⁰⁰ Након смрти градитеља, братство манастира је посао поверило Николаусу Фацелу, другом мужу Новакове удовице.⁷⁰¹ Радови на изградњи звоника трајали су од 1753. до 1758. године.⁷⁰² На западној страни, испред звоника, изграђени су уски ходници – „*проходи*“, један изнад другог тако да је доњи ходник био повезан са црквом кроз

⁶⁹² М. Шупут, *Споменици српског црквеног градитељства XVI – XVII век*, Београд 1991, 186.

⁶⁹³ Радичь, *Повѣсть*, 15.

⁶⁹⁴ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 112.

⁶⁹⁵ Радичь, *Повѣсть*, 15-16.

⁶⁹⁶ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 112, напомена 6.

⁶⁹⁷ И. Радичь, *Повѣсть*, 15-16; Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 112, напомена 6.

⁶⁹⁸ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 112, напомена 6.

⁶⁹⁹ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год.*, приопштио Д. Р[уварац], СС 18 (1903), 560; *Внутр назначена Василием Недељковићем игуменом Хоповским*, СС 11 (1903), 302.

⁷⁰⁰ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год.*, приопштио Д. Р[уварац], СС 18 (1903), 560. *Внутр назначена Василием Недељковићем игуменом Хоповским*, СС 11 (1903), 302.

⁷⁰¹ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 112, напомена 7, наводи да је манастир за рушење торања платио „*Цинцаром*“ 46 форинти, „а што ће Немци торањ шире надзидати обећао архимандрит 20 акова вина“. Николаусу Фацелу обећано је уз већ договорених 2000 форинти још 170, а у натури хлеба, соли и нешто брашна.

⁷⁰² В. Матић, *Капеле фрушкогорских манастира*, Нови Сад 1989, 67.

приземље звоника, док је горњи „проход“ имао директну везу са капелом на првом спрату.⁷⁰³

Звоник је грађен од опеке и камена.⁷⁰⁴ Висина зиданог дела звоника износила је око 33,15 м, а декоративне капе око 24,7 м, што је укупно око 57,85 м. Висока барокна капа над звоником страдала је у олуји 1817. године. Нова барокна капа у облику четворостране пирамиде са покривачем од шиндре потрајала је до почетка XX века,⁷⁰⁵ када је замењена сличном опшивеном лимом. У Другом светском рату звоник је миниран и срушен до висине капеле на првом спрату. У првим послератним обновама уклоњени су надземни остаци звоника. Нови звоник, подигнут је осамдесетих година двадесетог века уз приземно-спратни „проход“ на западној страни,⁷⁰⁶ који је спајао јужно и северно крило конака. Темељни зидови звоника из деветнаестог века сачувани су под земљом, а њихов облик обележен је у постојећој опшивци – тротоару испред цркве на западној страни.⁷⁰⁷

Мала капела на првом спрату звоника потиче из 1758. године. Уређену и опремљену капелу звоника посвећену Св. Стефану освештао је 1760. године митрополит Павле Ненадовић.⁷⁰⁸ Према опису манастира из 1771. године, у капели архиђакона Стефана чуване су тада мошти св. Теодора Тирона.⁷⁰⁹ У Другом светском рату капела је страдала заједно са звоником.⁷¹⁰ На основу сачуваних података В. Матић је покушао да изврши реконструкцију капеле. Закључио је да је капела на првом спрату звоника имала корисну површину од 22,00 m². Приступни пут до капеле водио је преко уског ходника на западној страни, којим су уједно биле спојене и зграде манастирског конака на јужној и северној страни. Имала је два већа полукружно завршена прозора на бочним странама и улазни отвор на западној страни, олтарску нишу усечену у обимни зид

⁷⁰³ Исто, 67.

⁷⁰⁴ *Опис фрушкогорских манастира од 1771. године*, [приопштио] Д. Р[уварац], АЗИСПКМ 2 (1913), 103.

⁷⁰⁵ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 112-113, напомена 7.

⁷⁰⁶ Н. Николић, *Манастир Ново Хопово*, Ириг 2006, 14; Матић, *Манастир Старо и Ново Хопово*.

⁷⁰⁷ В. Матић, *Капеле фрушкогорских манастира*, Нови Сад 1989, 68, напомена 9.

⁷⁰⁸ Радичь, *Повѣсть*, 16, 41; Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 190, наводи да је капела освешћена 16. априла 1760, а да је митрополиту за то плаћено 170 форинти и 15 н.

⁷⁰⁹ *Опис фрушкогорских манастира од 1771. године*, АЗИСПКМ 2 (1913), 103.

⁷¹⁰ В. Матић, *Капеле фрушкогорских манастира*, Нови Сад 1989, 68; В. Матић, *Манастир Старо и Ново Хопово*.

звоника, две мање нише у функцији проскомидије и ђаконикона. Могуће је да је слично приземној зони крстасти свод био формиран над масивним ступцима звоника.⁷¹¹ Вероватно је ограниченост простора условила да се нише проскомидије и ђаконикона поставе на северној и јужној страни зида. Тако су ова одељења решена и у звоначким параклисима неколицине манастира карловачке митрополије: Велика Ремета, Шишатовач, Нови Јазак и Бођани.⁷¹² Нема података о томе да ли је капела била осликана, нити како је била опремљена.

Капеле образоване у звонику током XVIII века имао је низ фрушкогорских манастира: Мала Ремета, Раковац, Шишатовач, Нови Јазак, Дивша, Гргетег и Бешеново. В. Матић претпоставља да корене појаве капела фрушкогорских манастира треба тражити првенствено на Светој Гори, а посебно у архитектури Хиландара, мислећи пре свега на параклисе који су изведени у коначима, пирговима и скитовима.⁷¹³ Управо у архитектури Хиландара може се наћи аналогија за хоповску звоначку капелу. Наиме, на трећем спрату звонаре смештен је параклис посвећен св. Јовану Рилском. Овај параклис је свакако настао пре 1757. године када га је обновио хаџи Влчо из села Банско у Бугарској. До те године био је посвећен архиђакону Стефану што се види на бакрорезу који је тада настао.⁷¹⁴ Хоповска капела настала је дакле смо годину дана после хиландарске. С обзиром на непрестане контакте које су Хоповци одржавали са Хиландаром није немогуће да је капела Св. Стефана оформљена управо угледањем на хиландарску звоначку капелу, као и да има истог патрона. Сличне капеле постојале су и у звонницама неколицине манастирских цркава карловачке митрополије. У опису цркве у Ораховици из 1758. године помиње се капела посвећена архиђакону Стефану, изведена у звонари од дрвета саграђеној над припратом цркве.⁷¹⁵ У цркви манастира Бршљанца из 1746. налазила се капела у звонику који је изграђен 1753. године.⁷¹⁶ Звоничка капела посвећена св. Николи налазила се према опису

⁷¹¹ В. Матић, *Капеле фрушкогорских манастира*, Нови Сад 1989, 66, 67: цртежи са положајем капеле у звонику и основа звоничке капеле, 68.

⁷¹² Хипотетичку реконструкцију ових параклиса извршио је В. Матић, *Капеле фрушкогорских манастира*, Нови Сад 1989, 14, табла са цртежима.

⁷¹³ В. Матић, *Капеле фрушкогорских манастира*, Нови Сад 1989, 8.

⁷¹⁴ С. Ненадовић, *Хиландар – грађење и грађевине*, Београд 1996, 149, сл. 212, 214; С. Ненадовић, *Параклиси*, у: Манастир Хиландар (приредио Г. Суботић), Београд 1998, 170.

⁷¹⁵ В. Матић, *Капеле фрушкогорских манастира*, Нови Сад 1989, 9.

⁷¹⁶ Исто, 9.

из 1771. године у манастиру Златици у Банату.⁷¹⁷ Капела манастира Дреновца настала пре 1771. године највероватније се налазила на спрату изнад северног угаоног простора звоника призиданог уз цркву.⁷¹⁸

Капеле фрушкогорских манастира сазидане истовремено или касније формиране на спратовима призиданих звоника имају извесне заједничке карактеристике: оријентацију исток-запад, њихове олтарске апсиде су у облику полукружних ниша усечених у обимни зид на источној страни, две сличне нише проскомидије и ђаконикона, два или три прозорска отвора и један улазни, засведене су бачвастим или крстастим сводовима, а њихова корисна површина износи око 15 m².⁷¹⁹ И њихова судбина у двадесетом веку је слична. Поред хоповске у другом светском рату срушене су и капеле манастира: Раковац, Дивша и Бешеново.⁷²⁰

Високи вишеспратни торњеви граде се од 1718. године, тако што се дограђују уз слободну западну страну православних храмова, или се узиђују у предприпрату. Тако је остварена функционална двојност одељења на улазу у цркву, које је и приземна зона звоника, али уједно и засведени трем. Таквим решењем је један од полукружних отвора звоника постао портал. Истовремено је уклоњен првобитни портал на западној страни храма. Овакве доградње и преправке реализоване су тек у другој половини XVIII века. Параклиси се формирају у звонцима Славоније од 1715. године, док се у Срему први пут јављају 1733. године у Великој Ремети. Сматрају се позним изданком сличних постројења у сакралној архитектури Приморја и рашког градитељства. Решења њихових основа, концепција унутрашњег простора, начин зидања и декорација, међусобно се не разликују.⁷²¹ Податак о почецима изградње звоника уз цркве на подручју карловачке митрополије заслужује извесне корекције. Наиме, након аустријско-турских ратова који су завршени миром у Пожаревцу 1718. године формиране су две црквене области: Карловачка митрополија на челу са Вићентијем Поповићем и Београдска митрополија на челу са Мојсијем

⁷¹⁷ Исто, 10.

⁷¹⁸ Исто, 10.

⁷¹⁹ Исто, 15.

⁷²⁰ Исто, 15.

⁷²¹ Љ. Стошић, *Архитектура*, Српска уметност 1690-1740, Београд 2006, 56, наводи примере из Велике Ремете, где је до ове измене дошло после 1753. и Раковца где је то учињено након 1768.

Петровићем. Митрополити доносе низ одлука у вези са образовањем парохијског свештенства, али и одлуку да свака црква мора имати звона, татора и све друге ствари потребне за богослужење.⁷²² Први зидани звоник на подручју Фрушке горе саграђен у Крушедолу 1726. године, али је на простору Карловачке митрополије зидани звоник већ 1707. године имао манастир Ковиљ.⁷²³

Научном истраживању кула звоника озбиљно се приступило последњих деценија двадесетог века. Тада су објављени резултати истраживања: С. Ненадовића⁷²⁴, О. Кандић⁷²⁵, В. Матића⁷²⁶, Ј. Нешковића⁷²⁷, М. Чанак Медић⁷²⁸. За наше истраживање незаобилазан је и прилог Р. Радића о забрани употребе звона у времена туркократије на Балкану.⁷²⁹

У наведеним радовима разматрана је појава, порекло и функција кула звоника у српској средњовековној архитектури. Извршено је и њихово груписање у три целине с обзиром на положај у односу на цркву са којом су чиниле органску целину. Прву групу чине споменици са два звоника који су симетрично постављени на западној страни цркве, другу они са једним звоником на прочељу, док трећој скупини припадају звоници саграђени над припратом.⁷³⁰ Један звоник на прочељу цркве, је тип звоника који није био широко распрострањен у средишњим областима српске средњовековне државе. У Жичи се први пут јавља у трећој деценији XIII века, а крајем истог столећа саграђен је у Сопоћанима. Оба звоника приздана су уз старије цркве. На периферији државе, у Поморју, саздана је почетком XIII века црква Св. Марије у Стону са пространим ексонартексом и звоником. Ови звоници су имали по три спрата, а у Жичи се на

⁷²² Д. Петровић, *Карловачка митрополија*, Срем кроз векове : слојеви културе Фрушке Горе и Срема, Београд – Беоцин 2007, 158-159.

⁷²³ Тимотијевић, *Крушедол*, Књ. 1, 183-184.

⁷²⁴ С. Ненадовић, *Богородица Љевишка : њен постанак и њено место у архитектури Милутиновог времена*, Београд 1963, 135-146, где се говори о звоник саграђеним над ексонартексом храма.

⁷²⁵ О. М. Кандић, *Куле-звоници уз српске цркве XII-XIV века*, ЗЛУМС 14 (1978), 3-75.

⁷²⁶ В. Матић, *Звоник манастира Велике Ремете и његови ктитори*, ЗЛУМС 14 (1978), 299-323.

⁷²⁷ Ј. Нешковић, *Ђурђеви Ступови у Старом Расу*, Краљево 1984, 168-174.

⁷²⁸ М. Чанак Медић, *Двојне куле на прочељу црква Немањиног доба*, Међународни научни скуп Стефан Немања – Симеон Мироточиви – историја и предање, Септембар 1996, Београд 2000, 180-197.

⁷²⁹ Р. Радић, *Хиландарска звона су утихнула 1491. године : прилог историји Свете Горе у XV веку*, Међународни научни скуп Осам векова Хиландара – историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, октобар 1998, Београд 2000, 85-92.

⁷³⁰ О. М. Кандић, *н.д.*, 10, 58.

другом спрату налазила капела.⁷³¹ Један звоник пред црквом особеност је градитељства у Приморју, а Богородичина црква у Стону само је један од примера. Разлози подизања звоника уз цркве нису довољно познати, али је извесно да их нису налагале литургијске потребе. Теза по којој су звоници грађени уз катедралне цркве не може се у потпуности прихватити, јер постоје катедралне цркве које немају звоник, као и оне уз које је звоник саграђен пре успостављања самосталности српске цркве.⁷³² Новија истраживања показала су да двојне куле на прочељу цркава Немањиног доба представљају обележје владарских цркава.⁷³³ Звоници су били ликовно обележје значаја неке цркве. Доприносили су монументалнијем изгледу грађевине, а имали су и практичну намену. Могли су да буду и архитектонски мотив, који је одговарао укусу или потреби поручиоца. Такође и симбол врховне црквене власти или знамење победе и витештва. Поручиоци ових здања и њихови неимари користили су се узорима два развијена уметничка света – Истока и Запада, служећи се њиховим искуствима и прилагођавајући их својим потребама.⁷³⁴ Није познато када је почела употреба звона у хришћанском свету нити када су она добила место у кулама. Литургијска употреба металних предмета чији су звуци оглашавали службу почиње на Западу од V или VII века. У исто време граде се и куле уз цркве, али је спорно да ли су то били звоници.⁷³⁵ Помиње их Гргур Турски 585. године, а њихову примену почетком VII века званично је утемељио папа Сабиније.⁷³⁶ На Истоку звона се јављају пре VI века, а њихова употреба је била различита. До IX века у богослужењу су употребљавана клепала. Млетачки дужд Орсо II послао је у другој половини IX века у Цариград дванаест црквених звона и од тада почиње њихово коришћење на хришћанском истоку. Употреба звона била је толико велика после 1204. године да их писци касновизантијског раздобља

⁷³¹ Исто, 62-63.

⁷³² Исто, 70; М. Чанак Медић, *Двојне куле на прочељу цркава Немањиног доба*, Међународни научни скуп Стефан Немања – Симеон Мироточиви – историја и предање, Септембар 1996, Београд 2000, 181-182.

⁷³³ М. Чанак Медић, *Двојне куле на прочељу цркава Немањиног доба*, Међународни научни скуп Стефан Немања – Симеон Мироточиви – историја и предање, Септембар 1996, Београд 2000, 191-195.

⁷³⁴ О. М. Кандић, *н.д.*, 71.

⁷³⁵ Исто, 4.

⁷³⁶ Р. Радић, *н.д.*, 86.

често помињу.⁷³⁷ У типцима XII века описана су клепала, начин и време њихове употребе, а помињу се и звона. Место за клепала и звона у манастирима било је у некој врсти звоника пред црквом. Типик манастира Богородице Космосотире из 1152. године говори о звонима и клепалима у звонику овог манастира. О пореклу звоника и употреби звона у науци постоје опречна мишљења.⁷³⁸ По мишљењу С. Ненадовића положај и облици једног звоника испред цркве пренети су из Далмације.⁷³⁹

Како су за разлику од хришћана муслимани имали другачији однос према звоњави звона, њихова употреба је након пада византијске престонице и хришћанских држава на Балкану забрањена. Од ове забране Турци су одустали тек 1856. године.⁷⁴⁰ Црква манастира Хопова саграђена је између Мохачке битке 1526. године и Карловачког мира 1699. године, односно у време када су Турци били господари Срема. Логично је закључити због чега хоповска и цркве других фрушкогорских манастира саграђене у овом периоду, нису могле имати звоник. После склапања Карловачког мира Срем је ушао у састав хабзбуршке монархије. Изградња звоника била је могућа тек пошто је простор Срема настањен Србима, ушао у састав државе у којој није постојала забрана употребе звона. Крушедол је добио нови звоник 1726. године, Велика Ремета 1733-1735. године, Раковац 1735. године, Шишатовач 1742. године, Хопово 1751. године, Беочин и Јазак 1753. године.⁷⁴¹ Високи звоник Велике Ремете, заједно са звоником манастира Крушедола, имао је пресудан утицај на настајање грађевина ове врсте у Срему током XVIII и у првој половини XIX века. Чињеница да су реметски звоник

⁷³⁷ Исто, 86.

⁷³⁸ О. М. Кандић, *н.д.*, 5-6.

⁷³⁹ С. Ненадовић, *Богородица Љевишка : њен постанак и њено место у архитектури Милутиновог времена*, Београд 1963, 137 наводи да су овакву диспозицију куле и цркве имали: црква Св. Спаса на врелу Цетине, цркве у селу Жажвићу и Бискупији код Книна, као и црква пречисте Крајинске на Скадарском језеру.

⁷⁴⁰ Т. Р. Ђорђевић, *Звона по нашим црквама за време Турака*, *Zbornik naučnih radova [posvećen] Ferdi Šišiću*, Zagreb 1929, 415-421; Р. Радић, *н.д.*, 86-91, поред осталог доноси података из прве половине XVII века томе да су бронзана и бакарна звона веома ретка у Грчкој, изузев у забаченим варошима, смештеним ван главних саобраћајница, где хришћани нису били у непосреднијем додиру са Турцима. У извештају Пола Рикоа из 1678. године наводи се да је употреба црквених звона била забрањена широм Османског царства, изузимајући Молдавију, Влашку и Свету Гору.

⁷⁴¹ Д. Медаковић, *Барокна архитектура у Подунављу*, Путеви српског барока, Београд 1971, 188; Д. Медаковић, *Архитектура, традиционални облици и нове, барокне тежње*, Српска уметност у XVIII веку, Београд 1980, 174-175. Када се говори о почелима градње звоника фрушкогорских манастира наводи се да је Хопово добило звоник 1751. године, пре чему се прелази преко чињенице да је тада срушен старији звоник, а да је наведене године заправо започета изградња новог звоника.

замислили и извели страни, „немецки“ мајстори, говори о начину на који је нова барокна архитектура, доспевала у ове крајеве.⁷⁴² Немачки мајстори ангажовани су и за изградњу звоника манастира Ново Хопово.⁷⁴³ Положај звоника различито је решаван. Старији звоник Новог Хопова⁷⁴⁴ као и звоници Крушедола,⁷⁴⁵ Бешенова,⁷⁴⁶ био је изграђен у келијском здању и то са западне, односно северне стране. Уз цркву су са западне стране призидани звоници: Велике Ремете,⁷⁴⁷ Кувеждина,⁷⁴⁸ Шишатовца,⁷⁴⁹ Раковца,⁷⁵⁰ Новог Хопова,⁷⁵¹ и Дивше,⁷⁵² док су звонике над припратом добили Петковица⁷⁵³ и Врдник⁷⁵⁴. Наведени фрушкогорски манастири добили су звонике у XVIII веку када се напуштају традиционални облици српске средњовековне архитектуре и прихватају барокне стилске одлике. Отворено је питање да ли појаву звоника у архитектури фрушкогорских манастира треба везати за нове барокне тежње или они представљају повратак традицији. На ту чињеницу скренуо је пажњу Ј. Магловски наводећи да: „појава звоника као једна од карактеристика панонске архитектуре не представља новост до које се дошло посредством чисто средњоевропског утицаја“.⁷⁵⁵ Један број звоника фрушкогорских манастира је призидан уз западну фасаду цркве, а други иако реализован као „закржљлала“ варијанта, саграђен је над припратом храма, што је пракса примењивана у српској средњовековној архитектури. Сличне тенденције постоје и у „барокној“ архитектури Хрватске, Чешке и Русије.⁷⁵⁶

⁷⁴² В. Матић, *Звоник манастира Велике Ремете и његови ктитори*, ЗЛУМС 14, (1978), 299.

⁷⁴³ Матић, *Архитектура*, 114.

⁷⁴⁴ Радич, *Повјестъ*, 15-16.

⁷⁴⁵ Матић, *Архитектура*, 80-81.

⁷⁴⁶ Исто, 140.

⁷⁴⁷ Исто, 152-153.

⁷⁴⁸ Исто, 178, 179.

⁷⁴⁹ Исто, 98.

⁷⁵⁰ Исто, 122.

⁷⁵¹ Исто, 114.

⁷⁵² Исто, 201-203.

⁷⁵³ Исто, 189.

⁷⁵⁴ Исто, 194.

⁷⁵⁵ Ј. Магловски, *Стари звоник манастира Шишатовца*, Манастир Шишатовца : зборник радова, Београд 1989, 233, напомена 1.

⁷⁵⁶ О вези средњовековне традиције и нових тенденција у архитектури в.: Д. Медаковић, *Из историје српске архитектуре XVIII века*, Путеви српског барока, Београд 1971, 255; D. Botica, *Zvonici građeni po uzoru na stari zvonik zagrebačke katedrale*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 25, (2001), 201; J. Saton, *Zapadna arhitektura : pregled od drevne Grčke do današnjih dana*, Beograd

Почетак барокне архитектуре у Подунављу доведен је у везу са барокним преправкама: „и на оним српским манастирима који су зидани у традиционалном стилу. Најчешће се почињало градњом звоника“;⁷⁵⁷ „начин дозиђивања звоника уз припрату једне старе грађевине може се, како изгледа, везивати за појаву на читавом низу фрушкогорских манастира који су током XVIII века баш на овај начин претрпели прве интервенције првих барокних мајстора“.⁷⁵⁸ Историчари архитектуре са изузетком В. Матића нису до сада посветили довољно пажње овом проблему. Сходно томе термин који се најчешће користи у опису торњева са звонима који се подижу у првој половини XVIII века је „висок барокни звоник“.⁷⁵⁹ Уз то звоници саграђени у то време описују се као: „ранобарокни“⁷⁶⁰, док се на пример за звоник старе цркве у Сремским Карловцима само каже да је: „темељан, висок и сазидан на уобичајен начин“.⁷⁶¹ Помиње се и: „торањ са елегантним барокним завршецима“⁷⁶² У том смислу чини се значајним запажање Д. Медаковића о томе да у српској архитектури XVIII века постоји намерно враћање на средњовековне форме и то: „у времену када су наши поручиоци и градитељи били онеспособљени да до краја доследно сачувају и схвате њен првобитни дух и чистоту облика. Обузети већ увелико бароком, они су очима свога времена видели и преносили наше старо уметничко наслеђе“.⁷⁶³ Сходно старој традицији звоници се граде на прочељу цркава или изнад припрате. Термин „високи звоник“ може се односити и на низ звоника који су саграђени уз средњовековне цркве. Кордонски венци као елемент који дели фасаду на зоне био је примењиван и од стране средњовековних градитеља. Оно што би се могло приписати стварном

[s.a.], 195, 198; E. Kluckert, *Baroque Architecture in Germany, Switzerland, Austria and Eastern Europe*, in: *Baroque*, [s.l.] 2007, 268.

⁷⁵⁷ Д. Медаковић, *Дунавски путеви српске културе XVIII века*, Путеви српског барока, Београд 1971, 43; Д. Медаковић, *Барокна архитектура у Подунављу*, Путеви српског барока, Београд 1971, 188; Д. Медаковић, *Архитектура, традиционални облици и нове, барокне тежње*, Српска уметност у XVIII веку, Београд 1980, 174-175.

⁷⁵⁸ Д. Медаковић, *Из историје српске архитектуре XVIII века*, Путеви српског барока, Београд 1971, 254.

⁷⁵⁹ Исто, 254; В. Матић, *Карловачке цркве*, Београд 2003, 11, 73, напомена 12; Д. Давидов, *Реамбулација њихова била је стварна*, у: *Светила Фрушке Горе*, Београд – Нови Сад, 2006, 54, говорећи о доградњама помиње високи „барокни“ звоник.

⁷⁶⁰ В. Матић, *Карловачке цркве*, Београд 2003, 11, звоник Доње цркве у Сремским Карловцима.

⁷⁶¹ Исто, 23.

⁷⁶² Д. Медаковић, *Архитектура, традиционални облици и нове, барокне тежње*, Српска уметност у XVIII веку, Београд 1980, односи се на звонике парохијских цркава.

⁷⁶³ Д. Медаковић, *Из историје српске архитектуре XVIII века*, Путеви српског барока, Београд 1971, 255.

продору барокног стила је пре свега постављање високих барокних капа са више јабука. Но и тај стилски елемент није се одржао дуго. Барокна капа хоповског звоника страдала је већ 1817. године, а у каснијим поправкама није обнављана. Уместо ње звоник је добио пирамидални завршетак.

Према мишљењу Љ. Стошић декоративном украсу фасада звоника придавана је велика пажња, па су према њиховим стилским елементима усклађиване и фасаде црквених грађевина, што се може само у извесној мери прихватити.⁷⁶⁴ Нови звоник је као и стари, био завршен високом декоративном барокном капом „на више јабука“. Овај архитектонски елемент вероватно је настао по узору на луковичасте завршетке купола руских цркава, а симболика је протумачена као стремљење ка небесима, јер попут циновске свеће уздиже молитве верника пут неба – Божијег обитавалишта, односно Небеског Јерусалима.⁷⁶⁵

Изглед старог звоника са звонима, механичким часовником и барокном капом са крстом види се на бакрорезу из 1756. године. На неколицини графичких листова са ведутама фрушкогорских манастира могу се видети звоници са механичким часовницима, али их извори не помињу. У средњовековној Европи била је уобичајена употреба сунчаних, пешчаних и водених сатова – клепсидри. Сунчани сатови су употребљавани само по ведром времену, а клепсидре су представљале реткост и служиле су више као луксузни предмети него као справе за мерење времена. Када се време није могло одредити према положају сунца, одређивано је према горењу луча, свеће или уља у кандилу. Свештеницу су се оријентисали према броју прочитаних страна светих књига или по броју псалама које су успели да отпевају између две небеске појаве. За основну масу становништва главни оријентир у току дана и ноћи био је звук црквених звона. Средњовековни људи нису сазнавали време визуелно већ према звуку звона.⁷⁶⁶ Сунчани сат је сачуван на зидовима Студенице,⁷⁶⁷ а да је овакав начин рачунања времена био у употреби у фрушкогорским манастирима доказује пример из

⁷⁶⁴ Љ. Стошић, *н.д.*, 66. Овакво тумачење може се прихватити само у случају када су звоници грађени истовремено са црквом или када су фасаде црквених грађевина барокниране.

⁷⁶⁵ Исто, 67, напомена 107.

⁷⁶⁶ А. Ј. Гуревич, *Шта је време?*, Категорије средњовековне културе, Нови Сад 1994, 122-123.

⁷⁶⁷ С. Ћирковић, *Часовник*, у: Лексикон српског средњег века, Београд 1999, 812; Г. Тошић, М. Тадић, *Студенички сунчани часовник – прилог проучавању часомјера у средњовековној Србији*, Новопазарски зборник 28, (2004), 29-41.

Крушедола.⁷⁶⁸ Први познати помен механичког часовника налази се у преводу Евергетидског типика намењеног манастирима Хиландару и Студеници, где се међу дужностима подеклезијарха налази брига о часовнику. Да су Срби овладали техником рада механичког часовника сведочи податак из XV века који наводи да је монах Лазар са Свете Горе, родом Србин, великом кнезу наместио часовник који је избијао сате.⁷⁶⁹

Најстарији јавни сат који откуцава сате био је већ 1336. године постављен на самостану Сан Готардо у Милану. Само осам година касније постављен је на торњу дворца Бертинуса у Падови. Помени о постојању сатова потом су све чешћи: 1352. године на катедрали у Стразбуру, 1352. године у Женеви, 1354. године у Фиренци, 1358. године у Болоњи, 1359. године у Сијени, 1362. године у Ферари. Први јавни часовник у Француској је увео Карло V 1370. године, а потом је наредио црквама да и оне поставе јавне часовнике. Истовремено се јављају часовници у Енглеској и Холандији, а у Шпанији се срећу тек 1400. године. У приморским градовима источног Јадрана израђивали су мајстори из Италије, Француске и Немачке.⁷⁷⁰

Механички часовници се појављују у Далмацији почетком XV века и то као јавни сатови на торњевима или кулама у граду. Већ 1390. године се у документима помиње Реља, први познати мајстор који се бави сатовима. Први јавни сат помиње се у Дубровнику на Кнежевом двору почетком XV века, док је посебан торањ за сат изграђен 1444. године. Нови сат за градски торањ израдио је фрањевац Паскоје Булетин 1781, који је вероватно израдио и сат у клаустру Мале браће. Механички сат се налазио и на звонику корчуланске катедрале почетком XV века. На Хвару се сат са кулом и звонима помиње 1466. године. У Трогиру је торањ за сат саграђен над црквом Св. Себастијана између 1477. и 1483. године. Јавни сат у Сплиту био је уграђен у романичку кулу уз Жељезна врата Диоклецијанове палате. У Шибенику јавни сат се налази на pročелу готичке цркве Св. Барбаре из XV века. Которски торањ за сат изграђен је 1602. године на Тргу од оружја. Задар је добио јавни сат 1798. године, а Омиш крајем XVI или

⁷⁶⁸ Тимотијевић, *Крушедол*, Књ. 1, 185-186.

⁷⁶⁹ С. Ђирковић, *Часовник*, у: Лексикон српског средњег века, Београд 1999, 812.

⁷⁷⁰ Ђ. Петровић, *Први јавни сат и први часовничари у Дубровнику у XIV веку*, Зборник музеја примењене уметности 13, Београд 1969, 59.

почетком XVII века. Из докумената је познато да су Дубровчани у XVI веку извозили сатове у Србију и Турску.⁷⁷¹

Док се изглед старијег, порушеног звоника, види на графичком листу из 1756. године изглед новог звоника види де на низу ликовних извора. На Жефаровићевом графичком листу из 1751. године нови, призидани звоник приказан је са југозападне стране као сведено здање са приземљем решеним у виду затвореног трема, три спрата и барокном капом на више јабука завршеном крстом.⁷⁷² На графичком листу из 1756. године, приземље звоника приказана је у виду отвореног трема,⁷⁷³ а тако је приказано и на Валтровићевом цртежу из друге половине XX века⁷⁷⁴. Хаџи Рувимов цртеж из 1781. године приказује изглед звоника са јужне стране, са високом барокном капом и два звона на последњем спрату.⁷⁷⁵ Цртеж Хуга Хецендорфа из 1828. године⁷⁷⁶ и литографија Михаела Троха настала између 1837. и 1841. године⁷⁷⁷ показују промене настале на звоник у после 1817. године. На оба ликовна прилога види се звоник са јужне и делимично са источне стране. На Хецендорфовом цртежу види се само завршни спрат звоника, а на Троховој литографији последња два спрата звоника са пирамидалним завршетком покривеним шиндром.⁷⁷⁸ Уље на платну Новака

⁷⁷¹ N. Božanić-Bezić, *Stari dalmatinski satovi*, *Mogućnosti* 10, Split 1966, 110-112. О првом јавном часовнику у Дубровнику в.: Ђ. Петровић, *н.д.*, 59-67. О изградњи градског сата у Задру в.: М. Stagličić, *Izgradnja gradskog sata u Zadru (1797-1799)*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, razdio društvenih znanosti* (7), Zadar 1977, 139-144, (poseban otisak).

⁷⁷² Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Београд 2006, сл.: 68; В. Матић, *Манастири карловачке митрополије и њихов изглед на гравирама*, у: *Српска графика XVIII века*, Београд 1986, 126, цртеж на страни 128.

⁷⁷³ Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Београд 2006, 225-226, сл. 222.

⁷⁷⁴ *Валтровић и Милутиновић : документи. I, Теренска грађа 1871-1884*, уредник Т. Дамљановић, Београд 2006, 301. Цртеж рађен оловком, димензија 18 x 24 cm, Историјски музеј Србије, Београду, Инв. бр.: 4675.

⁷⁷⁵ Б. Вујовић, *Неколико непознатих записа и цртежа Хаџи Рувима*, *Свеске ДИУС 7-8*, Београд 1979, 13, сл. 1.

⁷⁷⁶ *Класицизам код Срба : каталог цртежа и графике*, [материјал за каталог сакупила и припремила Вања Краут], књ. 8, Београд 1967, 21, репродукција цртежа.

⁷⁷⁷ М. Трох, *Мапа [Мапа графика] : Путешествије кроз Српске Планине : Иждивеніемъ Благодѣтелю и Награждителю Кінстова Ниовой Архієпископскои Милости и Митрополити Карловачкомѣ Господину Стефанъ ѿ Станковичъ / сѣ глубочайшимъ почитаніемъ одъ М. Троха, Літографа Петроварадинскога = Die Mappe der Reise durch die syrmische Schweitz : Gewidmet und dem Unterstützer der Künste Sr. erzbischöflichen Gnaden Metropolitzen zu Carlowitz dem Herrn Stephan von Stankovich / in tiefster Ehrfurcht verehrt vom M. Troch Inhaber der lithographischen Anstalt in Peterwardein, [1837-1841]*, Библиотека Матице српске, Нови Сад, сигнатура: ЛР III 189; В. Матић, *Литографије фрушкогорских манастира*, Београд – Крагујевац 1986, 46.

⁷⁷⁸ *Класицизам код Срба : каталог цртежа и графике*, [материјал за каталог сакупила и припремила Вања Краут], књ. 8, Београд 1967, 21, репродукција цртежа.

Радонића из 1857. године показује исти изглед звоника, али са много више барокних декоративних елемената око прозорских отвора.⁷⁷⁹ Фотографије снимљене у деветој деценији XIX⁷⁸⁰ и првој деценији XX века,⁷⁸¹ као и неколицина разгледница из времена између два светска рата⁷⁸² на којима је звоник снимљен са јужне или источне стране показују да је у овом периоду на звоннику уместо пирамиде покривене шиндром формирана виша четворострана капа опшивена лимом на којој су јабука и крст.⁷⁸³

Нови звоник је изграђен 1998. године,⁷⁸⁴ у западном крилу конака, наспрам улаза у цркву.

3.5 Стамбена и економска зона

Прототип манастирског насеља установљен је у крајем XII века у Студеници Стефана Немање. Без битнијих промена развијало се до XV века. Као природни амбијент биране су добро осунчане заравни, на којима је црква могла да доминира крајоликом. Настојало се да место буде изложено здравим ваздушним струјањима, и да се у његовој непосредној близини налази питка, текућа вода. Било је опасно зидинама, често кружне основе, нарочито својствене српској средини, док касније, под снажним византијским утицајем прелази у полигоналну. Важан елемент просторне организације представљали су улази. Главни, са сликом светитеља заштитника, најчешће је био на западној страни, наспрам црквеног портала. Такав положај је осим практичне непосредне комуникације са црквом,

М. Трох, *Мапа [Мапа графика] : Путешествије кроз Српске Планине : Иждивеніемъ Благодѣтелю и Награждителю Кінстова Ниовой Архієпископскои Милости и Митрополиті Карловачкомі Господину Стефанъ ѿ Станковичъ / съ глубочайшимъ почитаніемъ одъ М. Троха, Літографа Петроварадинскога = Die Mappe der Reise durch die syrmische Schweitz : Gewidmet und dem Unterstützer der Künste Sr. erzbischöflichen Gnaden Metropolitē zu Carlowitz dem Herrn Stephan von Stankovich / in tiefster Ehrfurcht verehrt vom M. Troch Inhaber der lithographischen Anstalt in Peterwardein, [1837-1841], Библиотека Матице српске, Нови Сад, сигнатура: ЛР III 189; В. Матић, *Литографије фрушкогорских манастира*, Београд – Крагујевац 1986, 46.*

⁷⁷⁹ Слика се налази у Владичанском двору у Новом Саду и није доступна за фотографисање. Публикована је у: Д. Медаковић, *Српска уметност у XIX веку*, Београд 1981, сл. 46, као и на разгледници из збирке Народне библиотеке Србије, Београд, сигнатура: Рг 3026/12.

⁷⁸⁰ www.kultura.hr/hr/zbirke/fototeka-kulturne-bastine/fruskogorski-manstiri, 21.11.2011, инвентарски број: 6690, негатив VII-154, инвентарски број: 6692, негатив VII-155; Архив САНУ, историјска збирка, сигн: 7053/кутија XXXV.

⁷⁸¹ Р. Симоновић, *Албум Фрушка Гора*, Београд 2007;

⁷⁸² Народна библиотека Србије, Београд, сигнатура: Рг 3026/1, Рг 3026/4 (издање Тодора К. Мишкичевића из Ирига), Рг 3026/6 (издање Ђорђа Петровића и сина из Ирига).

⁷⁸³ В. Матић, *Литографије фрушкогорских манастира*, Београд – Крагујевац 1986, 46.

⁷⁸⁴ Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/А.

имао и симболичну функцију, обележавао је границу световног и посвећеног простора. Постојао је и споредни улаз, који је водио према манастирској економији.

Манастирско насеље је обухватало три главне наменске целине: култни простор (са црквом, капелама, трпезаријом и некрополом), део за становање и економску зону.⁷⁸⁵

Структура келијског здања Хопова, произашла је слично крушедолској, из два периода, оног из времена оснивања манастира у другој половини XVI века као и оног након турских разарања 1716. године, када је манастир доживео низ обнова и поправки. Садашња структура је заснована на четвороугаоној основи, са црквом у средини. На основу архивске грађе и ликовних сведочанстава може се са више поузданости говорити о изгледу манастирског комплекса тек од половине XVIII века.

3.5.1 Улаз

Главни манастирски улаз је поред функционалног имао и симболично значење. У функционалном смислу представљао је комуникацију на релацији затворени манастирски простор и спољни свет. У симболичном смислу представљао је ритуални чин одвајања профаног и посвећеног простора, односно место преко кога се одвијала комуникација између специјалног и општег простора. Његова симболична а и реална функција огледала се у самом чину увођења верника у ограђени простор, чији је центар светилиште – ограђени храм. Углавном је био непосредно везан за главни улаз у храм, па се налазио на западној страни манастирског комплекса.⁷⁸⁶ Организација келијског здања и главног манастирског улаза код сваког појединачног манастирског комплекса на Фрушкој гори условљена је конфигурацијом терена. Природни улаз у Ново

⁷⁸⁵ С. Поповић, *Крст у кругу*, Београд 1994, 67-96; Д. Поповић, Б. Ђукић, *Живот у монашкој заједници*, у: *Приватни живот у српским земљама средњег века*, Београд 2004, 536-537.

⁷⁸⁶ С. Поповић, *Просторна структура манастира средњовековне Србије*, Саопштења XIII, (1981), 18; С. Поповић, *Крст у кругу : архитектура манастира у средњовековној Србији*, Београд 1994, 80-82.

Хопово, Шишатовач и Кувеждин је на на јужној страни, у Гргетег на источној, у Беочин на северној, а у Раковац на западној.⁷⁸⁷

Дрвена ограда коју повезују зидани стубова и капија са полукружним отвором са јужне стране, приказани на Троховој литографији, касније су уклоњени, што се види на фотографијама из друге половине XIX века. Сличне ограде имали су и други фрушкогорски манастири, али ниједна није сачувана.⁷⁸⁸ Дрвена ограда види се и на фотографији у *Албуму Фрушка Гора* из 1906. године.⁷⁸⁹

3.5.2 Трпезарија

Општа трпезарија се према старим манастирским типцима користила свакодневно, а обично се налазила у западном делу келијског здања, наспрам главног улаза у католикон, мада је у извесним случајевима долазило до одступања од овог правила. Такав положај одговарао је њеном значењу у симболичној топографији, јер се чин обеда сматрао наставком богослужења. У појединим манастирима трпезарија се налазила на северној или јужној страни, односно на северозападној или југозападној страни. До почетка XIV века била је у непосредној вези са манастирским обзиђем, када се једном од две фасаде одваја од обзиђа, да би половином истог века била постављена у слободан простор, попут трпезарија на Атосу, док је крајем XIV и у XV веку такав положај постао константа. Разлози оваквог положаја трпезарије нису довољно проучени, али се претпоставља да се осим утицаја са Атоса могу довести у везу са програмско-литургијским елементима.⁷⁹⁰ Према Студеничком типичу, пошто се служба у цркви заврши, из припрате, на звук трпезаријског била – клепала, монаси излазе из цркве, предвођени јерејем, указују поштовање игуману. Он затим први одлази, а за њим и они који су одређени да седе. Пре него што се седне за сто читају се псалми и мале молитве, а потом игуман и остали заузимају места по одређеном реду. У типичу није наведен распоред седења за столовима. Поређења са

⁷⁸⁷ М. Пецић, *Интегрална заштита простора на примеру комплекса фрушкогорских манастира*; Фрушкогорски манастири, Нови Сад 1990, 260.

⁷⁸⁸ В. Матић, *Литографије фрушкогорских манастира*, Београд – Крагујевац 1986, 7, 46.

⁷⁸⁹ Р. Симоновић, *Албум Фрушка Гора*, Београд 2007, сл. 18.

⁷⁹⁰ С. Поповић, *Просторна структура манастира средњовековне Србије*, Саопштења 13 (1981), 17-18; С. Поповић, *Крст у кругу : архитектура манастира у средњовековној Србији*, Београд 1994, 77-78, 104-107; Тимотијевић, *Крушедолска трпезарија*, 62.

сачуваним типцима из средњег века и чином који се одвијао у трпезарији Велике лавре на Светој Гори у XVIII веку, показују да се обед није битно променио, као ни распоред седења за столом. У Великој лаври половином XVIII века, игуман је седео испред апсиде, сам за столом, а друга два стола, паралелно са његове десне и леве стране, била су предвиђена за игумане и јеромонахе. Остали столови били су размештени у два реда. Прва два у низ столова била су намењена старцима и изабраним монасима, а други по реду у тим низовима за јерођаконе. Остала места су заузимали монаси манастирског братства. Трпезар и кувар су се старали о подели хране, а постојали су и посебни одељци у самој трпезарији где су се чували судови, складиштило и делило вино. Хлеб се такође држао на посебном месту. Целокупна просторија је имала главни улаз наспрам цркве и бочне улазе повезане са манастирским трпезаријама које су опслуживале трпезарију. У типцима византијских манастира који су најближи Студеничком, као што су типик цариградског Евергетидског манастира из XI века и типик манастира Пантократора у Цариграду.⁷⁹¹ Опат Ђовани Бонини 1702. године помиње трпезарије манастира Бешенова, Врдника и Кувеждина говорећи о њима у једнини.⁷⁹² На простору Карловачке митрополије две трпезарије се појављују у потоњим временима, а посебно се граде у фрушкогорским манастирима, зашта је постојало неколико разлога. Први је био – осипање монаштва, што је довело до појаве осопштине, а потом до реорганизације монашког живота и увођења општежића. Смањени број монаха и строга монашка правила, истакла су значај заједничког обедовања и симболичан значај трпезарије. Повлачење монаха у оквиру келијског здања и препуштање обраде манастирског имања прњаворцима, довело је до његове реорганизације. Годишњи календарски циклус подељен на два основна периода: зимски и летњи, довео је до појаве капела које се подижу унутар келијског здања. Оне се у изворима XVIII века често називају зимска црква или зимска капела. У њима се током зиме обавља део богослужбених чинова, који се током летњих месеци обично служио у католикону. Слични разлози довели су до појаве малих, односно зимских трпезарија. Таква структура

⁷⁹¹ С. Поповић, *Крст у кругу : архитектура манастира у средњовековној Србији*, Београд 1994, 104.

⁷⁹² М. Јачов, *Срем на прелому два века (XVII-XVIII)*, Београд 1990, 76,80; Тимотијевић, *Крушедолска трпезарија*, 62.

је постојала у здањима католичких самостана, где се редовно подижу летњи и зимски рефекторији. У другој половини у XVIII века у трпезаријама фрушкогорских манастира није се само обедовало и молило. Ту су одржавани манастирски сабори, братске седнице и други састанци.⁷⁹³

Извори и литература пружају неколико података о сакралној намени хоповске трпезарије. Манастирски типичи дефинишу трпезарију као „*другу цркву*“ у којој треба седети са захвалношћу и побожношћу. Под овим термином помиње се трпезарија у једном циркулару из 1764. године. У члану 10 Вићентијевих монашких правила наређује се да се у трпезарији читају. „*словеса поучителная и житія святихъ*“, а у члану 11 да се сваки дан: „*возноси панагија*“. Према 12 члану, после отпуста на вечерњу и литији, монаси су требали да иду у трпезарију на вечеру, а потом на повечерје. Током генералне визитације установљено је да се у пракси није тако чинило, већ да се прво служило повечерје, а потом ишло на вечеру.⁷⁹⁴ Бригу о трпезарији водио је трапезар, а међу дужностима које су се званично именовале у манастиру његова је била четврта по реду као и трапезара крушедолског манастира. Његове дужности су прописане актом из августа 1734. године.⁷⁹⁵ На схватање трпезарије као друге цркве посебно је утицао чин узношења панагије. Грчки извори од Симеона Солунског до средине XVIII века, показују да молитве изговаране приликом чина узношења панагије у манастирским трпезаријама нису биле уједначене. Чин је подразумевао молитвено узношење артосне честице, другог делића који свештеник исеца из просфоре. Он се у почетку односио искључиво на Свету Тројицу, али се од XV века повезује са Богородицом и уздиже у част и спомен „Владарке наше Богородице и увек деве Марије“. По завршетку чина честица просфоре се делила монасима. Приликом узношења панагије трпезарија је означавала цркву, игумански сто часну трпезу, а подела честица монасима деобу просфоре на богослужењу. Према 11. тачки *Монашких правила* митрополита Вићентија Јовановића панагија се морала узносити свакога дана и то по Московском типичу. Током генералне визитације 1753. године једно од питања упућено монасима било

⁷⁹³ Тимотијевић, *Крушедолска трпезарија*, 62-63.

⁷⁹⁴ Остојић, *Достеј Обрадовић у Хопову*, 160-161, такође и напомена 42 у којој се помиње да се у једном хоповском циркулару из 1764. године за трпезарију каже да је: „*вторая церковь*“.

⁷⁹⁵ *Фрушкогорски манастир 1734. године*, [припоштио] Д. Р[уvaraц], АЗИСПКМ 11, 12 (1912), 168-168.

је везано за чин узношења панагије. Чин је у неким манастирима био напуштен, у другим се панагија уносила недељом, или само на Велике празнике. У фрушкогорским манастирима панагија се уносила и током прве половине XIX века. Према *Часослову* штампаном за потребе Карловачке митрополије у Будиму 1774. чин је требало обављати у манастирима сваког дана, а прописана форма требало је да буде нешто дужа и слободнија на празничне дане. После отпуста са литургије настојатељ излази из храма и креће ка трпезарији, а прати га братија, по двојица у реду, молећи 144. псалм. После псалмодијске молитве, говори се молитва трпезе. Затим се честица просфоре намењена уздицању ставља у припремљен панагијар и поставља на унапред одређено место, По завршетку обеда монаси устају, а послужитељ се приклања, узима панагијар са просфором и изговарајући молитву приноси га настојатељу, или дежурном свештенику. Он молитвено уздиже врховима прстију честицу и приноси је пред икону Свете Тројице, а потом пред икону Богородице. Након тога следи причешћивање целокупне братије која је обедовала и завршна молитва.⁷⁹⁶

Сликани програм манастирских трпезарија на простору Карловачке митрополије, посебно фрушкогорским, није се сводио само на украшавање горњег места. На остале зидове трпезарија постављани су портрети карловачких архиепископа и хабзбуршких императора, који постају основни визуелни инструмент манастирске верско-политичке стратегије. Према одлуци Московског сабора из 1666. године није било дозвољено уношење представа живих нити упокојених световних личности у сакрални простор храма. Тиме је смештање портрета у простор симболичне топографије храма у великој мери унапред утврђено. Они се нису могли уносити у цркве, нити капеле, док за њихово постављање у осталим просторима манастирског здања нису постојала ограничења. Основна дилема односила се на питање статуса манастирске трпезарије, која је као „друга црква“ сажимала у себи сакралну и световну сферу. Уношење портрета у простор трпезарије давало им је одређени степен сакралности смештан негде између иконе и обичне портретске представе. Одабир портрета изложених у великој манастирској трпезарији имао је посебан статус везан не само за симболику овог простора као друге цркве, него и за чин

⁷⁹⁶ Тимотијевић, *Крушедолска трпезарија*, 64-65.

узношења панагије који се ту обављао. Овај чин, штампан у руским издањима Часослова предвиђао је јектеније у којима се помиње владар, али је питање на који начин се он обављао у манастирима Карловачке митрополије. Смештању архијерејских и владарских портрета у простор симболичне топографије манастирског здања није се приступало истоветно, па тако ни процес њихове сакрализације није био идентичан. У Крушедолу се портрети владарског пара помињу први пут у инвентару из 1775. године.⁷⁹⁷ Сликани портрети владарског пара налазили су се 1776. године у Хопову у једној од две одаје које су припадале архимандриту, док се сликани портрет митрополита Ненадовића налазио у игумановој келији. Графички портрети владарског пара налазили су се у великој, односно старој манастирској трпезарији, где се налазио и сликани портрет покојног митрополита Ненадовића, као и портрет покојног епископа пакрачког Софронија Јовановића насликан на платну. У исто време панагија се није налазила у великој старој трпезарији, већ у малој – новој, где се поред икона и религиозних слика налазио и портрет покојног митрополита Ненадовића.⁷⁹⁸ На основу овога закључено је да је процес повезивања верске и политичке сфере унутар манастирских зидина започео у време последњих деценија владавине Марије Терезије, односно у време њеног савладарства са Јозефом II. Илirsка дворска депутација је у 1765. године у време проглашења Јозефа II за савладара Марије Терезије, званично обавезала православну цркву у Хабзбуршкој монархији на њихово помињање на богослужењу. Наредне 1766. године уведена је у фрушкогорске манастире нова заклетва настојатеља у којој су они били дужни да се изричито и по имену зајму на верност, доброту и послушност митрополиту Павлу Ненадовићу као духовном поглавару и царици Марији Терезији, као световном поглавару по милости божијој. То је био почетак сакрализације хабзбуршких владара у православној цркви. Каснији инвентари фрушкогорских манастира показују да се портрети владара постепено уносе у трпезарије, док портрети духовних поглавара бивају изложени, као у Крушедолу, у свечаном салону. Ове промене одразиле су се на статус главне манастирске трпезарије,

⁷⁹⁷ Тимотијевић, *Крушедолска трпезарија*, 69-72.

⁷⁹⁸ *Инвентари манастира Бешеново (1775) и Ново Хопово (1776)*, [приредила] Б.Кулић, ГЗПСКВ 18 (1996), 206.

потискивањем свакодневног обављања чина узношења панагије она постепено губи свој сакрални карактер.⁷⁹⁹

Стара трпезарија се налазила у северном крилу, до кухиње. Имала је основу правоугаоног облика, величине 16,64 x 7,15 м. Била је зидана од камена и без тавана. На основу употребе ломљеног камена закључено је да припада најстаријем делу конака, јер су сви остали конаци: источни, јужни и западни, зидани после 1728. године опеком.⁸⁰⁰ До ње се на западном углу налазила једна келија, такође зидана каменом, без тавана и свода. Испод ње се налазила засведена мјешаоница.⁸⁰¹ Ј. Нешковић и М. Петровић претпостављају да стара трпезарија и келија припадају првобитним, односно најстаријим манастирским зградама, које су биле рушене у аустријско-турским ратовима 1688. и 1716. године.⁸⁰² У инвентару из 1753. године. већ се помиње као „стара трпезарија“, као и да су дократи пред њом новосаграђени, од опеке, и без свода. У инвентару из 1764. године такође се наводи да је стара трпезарија била зидана од камена, али без тавана или свода, али је забележено да дократи испред ње нису завршени, иако је то према Т. Остојићу наређено након генералне визитације 1753. године.⁸⁰³ Новом храстовом шиндром покривена је пре 1753. године заслугом јеромонаха Софронија.⁸⁰⁴ Улазна врата на подужном зиду налазила су се у осовини просторије. Попречним полукружним луковима исте ширине, трпезарија је била подељена на пет делова. Сваки део био је засведен сводом са потисцима у два правца: на подужне зидове и на попречне лукове. Прозори са северне стране били су постављени тачно у осовини сводова. Трпезарија је у целини изграђена уз строго поштовање симетрије. Након страдања у Другом светском рату сачувани су остаци само једног свода уз западни зид, док су сви остали порушени.⁸⁰⁵ Према очуваном запису који се налазио на зидној слици: „*Ста трапеза обновисја настојанијем господина Исака Дошена арх. И нестојателие ман. Хопова 1894 12*

⁷⁹⁹ Тимотијевић, *Крушедолска трпезарија*, 72-74.

⁸⁰⁰ Петровић, *О старијим грађевинама манастира Ново Хоново*, 75.

⁸⁰¹ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 18 (1903), 561; Нешковић, *Конаци*, 31.

⁸⁰² Нешковић, *Конаци*, 31; Петровић, *О старијим грађевинама манастира Ново Хоново*, , 75.

⁸⁰³ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 115, напомена 15.

⁸⁰⁴ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 18 (1903), 561.

⁸⁰⁵ Нешковић, *Конаци*, 31, 37, 40.

септ“.⁸⁰⁶ У време када је Т. Остојић истраживао Хоново стара трпезарија се употребљавала лети, а нова зими, док се у време Доситејевог боравка обедовало у зимској трпезарији.⁸⁰⁷

Инвентар из 1776. године омогућава да се у извесној мери реконструише декорација трпезарије у XVIII веку, а у вези са тим и њена сложена функција. На зидовима велике трпезарије биле насликане слике Крста, Христа, Богородице и Јована Крститеља, смештене на чеони зид горњег места. Сачињавале су деизисну форму, али се у основи, с обзиром на место на коме су насликане, посредно могу везати за тематику деобе просфоре на проскомидији, када се издвајала и честица намењена чину узношења панагије. Поред ових сликарких дела ту се налазиле и слике Крста и Богородице, сликане на платну и уоквирене мраморизованим рамовима, што је посредно могуће довести у везу са чином узношења панагије.⁸⁰⁸ На зидовима се налазило и неколико портрета. Два, штампана на хартији и уоквирена црним рамовима представљала су царско и царско-краљевско апостолско величанство Франц(иск)а I и Марију Терезију. На платну су били насликани пок. Митрополит Павле Ненадовић и пок. Владика пакрачки Софроније Јовановић. Према истом извору на своду су били насликани јеванђелиста Јован и јеванђелиста Матеја. Инвентар из 1776. године пружа и неколико података о мобилијару трпезарије. Намештај су чинила тада постављена уз зид три мала стола од лесковине, на храстовим ногама; један велики троделни сто од меког дрвета, један шанк сто од меког дрвета и петнаест црвених кожних столица. Међу скуповенијом опремом ту је било: десет месинганих светиљки са прибором за чишћење и две цинкане светиљке са прибором за чишћење, два пара сребрних ножева са кашикама, једанаест позлаћених чаша и два позлаћена карафиндла, као и шест пари порцеланских позлаћених шоља за кафу.⁸⁰⁹

Нова, односно зимска трпезарија изграђена је 1726. године „*иждивенијем манастирским*“, налазила се у североисточном углу келијског здања. Овакав

⁸⁰⁶ Д. Нонин, *н.д.*, 142; Нешковић, *Конаци*, 37; Петровић, *О старијим грађевинама манастира Ново Хоново*, 78.

⁸⁰⁷ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хонову*, 115, напомена 15.

⁸⁰⁸ *Инвентари манастира Бешеново (1775) и Ново Хоново (1776)*, [приредила] Б.Кулић, ГЗПСКВ 18 (1996), 206; Тимотијевић, *Крушедолска трпезарија*, 68-69.

⁸⁰⁹ *Инвентари манастира Бешеново (1775) и Ново Хоново (1776)*, [приредила] Б.Кулић, ГЗПСКВ 18 (1996), 206.

положај условио је да је једни истраживачи смештају у северно,⁸¹⁰ а други у источно крило, како је забележено у инвентару из 1753. године.⁸¹¹ Трпезарија је била засведена и поплочана опеком. Испод ње се налазио подрум, а десно и лево од ње налазиле су се кухиња и гостионица.⁸¹² Напред поменути инвентар пружа и низ података о декорацији трпезарије као и о њеном намештају и опреми. На зиду се налазила икона са представом Христа у дрвеном раму од ораховог дрвета искићеног костима, још четири иконе „различне“ и панагијар „с образи празничним“.⁸¹³ Украјински сликар Василије Романовић је 1771. године насликао неколико великих композиција на платну за хоповску трпезарију, од којих су сачуване само две: *Тајна вечера* и *Вечера у дому Симона Фарисеја*.⁸¹⁴ У инвентару из 1776. године ова трпезарија се наводи као зимска. Ту се још поред већ поменутих наводе још три слике на платну: св. Тројства, Мајке Божије и светог града Јерусалима са околним светим манастирима, као и портрет Павла Ненадовића, али без детаља о материјалу на коме је представљен, односно о техници рада. За прва два дела забележено је да су урамљена у мраморизирани рам.⁸¹⁵ Од намештаја, у извештају визитационе комисије из 1753. године помиње се само шест столова и четири клупе „*тишлерске фарбовате*“,⁸¹⁶ док су се 1776. године у трпезарији налазила: два велика стола од липе, два ужа стола од липе, један мали сто од лешковине, један шанк сто за точење, једна клупа и петнаест кожних столица, као и два ормара за столњаке и прибор од којих је један имао стаклена врата.⁸¹⁷ Опрема ентеријера је била врло скромна, али се међу наведеним

⁸¹⁰ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 115.

⁸¹¹ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 18 (1903), 561; Нешковић, *Конаци*, 31.

⁸¹² Нешковић, *Конаци*, 31.

⁸¹³ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 18 (1903), 561.

⁸¹⁴ Л. Шелмић, *Василије Романовић*, у: Мајстори прелазног периода, Нови Сад 1981, 71. Ове слике се чувају у Музеју српске православне цркве у Београду; Б. Тодић, *Василије Романовић у Хопову*, Радови о српској уметности и уметницима XVIII : по архивским и другим подацима, Нови Сад 2010, 173.

⁸¹⁵ *Инвентари манастира Бешеново (1775) и Ново Хопово (1776)*, [приредила] Б.Кулић, ГЗПСКВ 18 (1996), 207.

⁸¹⁶ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС (1903), 561.

⁸¹⁷ *Инвентари манастира Бешеново (1775) и Ново Хопово (1776)*, [приредила] Б.Кулић, ГЗПСКВ 18 (1996), 207.

предметнима помиње и један звечак – знак за трапезара и једно звонце „зовушче на јастије“.⁸¹⁸

Према Василију Недљковићу, који је био игуман Хопова измђу 1772. и 1792. године трпезарија је „изидата“ 1770.⁸¹⁹ Могуће је да су у то време вршене неке поправке ове трпезарије, али је вероватније да се овај податак односи на стару трпезарију. Наиме, Остојић наводи да су нова трпезарија и општа кухиња саграђене 1726. године, а да се до кухиње налазила стара трпезарија. Ова је пак била без тавана и свода. У таквом стању је остала после последњег пожара у турском рату 1716. године, а таква је била и у време боравка Доситеја Обрадовића у Хопову између 1757. и 1760. године.⁸²⁰ Можда су 1770. односно 1769. године само изграђени раније поменути дократи. Наиме недавно објављени подаци из *Књиге приложника манастира Хопова* показују да су се у исто време зидале келије и обнављала трпезарија. Мајстору Георгију Николићу из Карловаца који их је зидао 1769. године манастир је после две године дуговао 150 форинти.⁸²¹

Након страдања у Другом светском рату и конзерваторско-рестаураторских радова који су уследили обновљена је трпезарија у североисточном углу келијског здања.

3.5.3 Конаци

Манастирске конаке је истраживао Ј. Нешковић, а резултати су публиковани 1959. године.⁸²² При подизању манастира искоришћена је једна уска долина која се шири према југу па су тако на једном релативно пространом месту подигнуте зграде цркве и конака. Зграде конака су у свом завршном облику образовале један блок од неправилног правоугаоника у чијој унутрашњости се налазила црква и манастирско двориште. Терен на коме су подигнути конаци има пад од запада према истоку, који је утицао на број спратова појединих страна, решење основе, однос кровова. Композиција манастирских конака резултат је пре

⁸¹⁸ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год.*, приопштио Д. Р[уvaraц], СС 18 (1903), 561; Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 238-239.

⁸¹⁹ *Внутр назнаменана Василием Недељковићем игуменом Хоповским*, СС (1906), 302.

⁸²⁰ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 115.

⁸²¹ Б. Тодић, *Необјављени податак о дрворезбару хоповских иконостаса*, Радови о српској уметности и уметницима XVIII : по архивским и другим подацима, Нови Сад 2010, 347.

⁸²² Нешковић, *Конаци*, 30-41. Циљ истраживања су били предстојећи конзерваторски радови, па је Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе АПВ предузео 1953. године архитектонско снимање конака.

свега парцијалне изградње, при чему хронолошка разлика као и разлика у градитељској техници нису били велики.⁸²³ Основа северног, источног и јужног крила решавана је јединствено. Келије и друге просторије распоређене су са спољне стране, а са унутрашње стране, окренут порти и цркви био је трем „доксат“ који је служио као главна комуникација кроз конаке. Он је повезивао све просторије на једном нивоу.⁸²⁴

Главни прилаз манастиру био је са јужне стране. Ту се налази и главни улаз у манастирско двориште који се затварао „жељезним“ вратима. Директан улаз у конаке био је такође са јужне стране. Приступ у конаке налазио се на још неколико места, али са унутрашње стране, из дворишта. У просторије се улазио са трема који је био у нивоу терена или изнад њега. У другом случају на први ниво се долазило преко посебног степеништа. Неколико степеништа омогућавало је везу између појединих спратова. Једно од њих налазило се одмах уз источну страну главног улаза, и то је једино степениште које је повезивало сва три нивоа.⁸²⁵

Опис конака из 1753. године омогућио је извесну, али не и потпуну идентификацију свих просторија конака. Углавном су то биле келије, а највећи број имало је јужно крило. Решење јужног крила конака је јединствено иако је грађено из два дела. Келије са јужне горње стране саграђене су 1749. године, а са јужне доње стране 1774.⁸²⁶ Саграђене су: „**тpошкoъ ѿ cобpанe милoстѣинѣ**“.⁸²⁷ Келије су се налазиле у два нивоа. Скоро све су биле повезане са по једном мањом просторијом – комором. У келије се улазило директно са трема, а у коморе само из одговарајућих келија. Келије су биле груписане око димњака на тај начин што је један димњак служио за две келије на једном спрату. Отвори за ложишта били су према трему. У распореду, облику и величини појединих јединица није било већих разлика. Келије су правоугаоног облика, постављене по дубини. Димензије су око 4 x 5 м. Дубина комора је иста као код келија, само су коморе уже, око 2 м.

⁸²³ Исто, 32.

⁸²⁴ Исто, 32.

⁸²⁵ Исто, 32.

⁸²⁶ *Внутр назнаменана Василием Недељковићем игуменом Хоповским*, СС 11 (1906), 302.

⁸²⁷ Радичъ, *Повѣсть*, 18.

Неке од келија нису имале коморе.⁸²⁸ Ктитори једноспратног здања из 1733. године које се налазило на југоисточном углу поред гостионице били су јеромонаси хоповски Мојсеј и Мисаил. У овом крилу су се налазиле две келије и две коморе „на штукатор“, подрум и кухиња, а испред њих је био доклат. Новији део из 1750. године простирао се ка југозападу узбрдо. Чинило га је спратно здање чији је доњи део решен сводно, а горњи „на штукатор“. У приземном делу су се налазиле четири келије и две коморе, а на спрату четири келије и четири коморе, а на крају мала кухиња. Келије су биле патосане чамовом даском, а коморе опеком. Врата су на свим келијама била „тишлерска“. На горњем нивоу је била келија манастирског настојатеља. После хаџи-Захријине смрти митрополит је 1757. године наредио да у њој нико не живи, већ да се чува и да у њој борави он или неко од епископа, када дође у манастир и да се зове „архиепископска келија“. Како су биле опремљене келије није познато. Вероватно су биле много примитивније него „архиепископска“ у којој су се 1764. године налазиле: две зелене фуруне, три мала стола „тишлерска“ покривена „алијама“, један орман „тишлерски“ и један мали у дувару, дванаест кожних столица, једно сребрно кандило као и неколико икона.⁸²⁹

Известан број келија налазио се у источном крилу које је у Другом светском рату срушено до темеља, сем једног мањег дела који бочном страном излази на јужну фасаду. У том делу распоред просторија је био исти на сва три нивоа: у приземљу и на спратовима. У самом углу налазила се једна већа просторија величине 5 x 5 м.⁸³⁰

Део келија које су се налазиле уз стари звоник на западној страни срушен је 1750. године када је грађен нови звоник. Уместо срушених келија начињена су два ходника један над другим. Из доњег ходника – проходника, ишло се степеницама испод новог звоника, у припрату.⁸³¹ Западно здање дугачко 50 хвати, сазидано је и даском поривено трудом епископа пакрачког Софронија Јовановића 1751. године. Није имало никаквих соба ни келија. Служило је само да повеже

⁸²⁸ Нешковић, *Конаци*, 32. Једно од сачуваних ложишта, иако ван функције, може се и данас видети на другом спрату северозападног дела келијског здања, поред улаза у обновљену библиотеку.

⁸²⁹ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 116.

⁸³⁰ Нешковић, *Конаци*, 32.

⁸³¹ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 112, напомена 6.

јужно и северно келијско здање: „и да братїа покрывеннѣмъ Ходникомъ ѹдобнѣ могѹтъ и ѹ Церковѣ и ѹ Трапезарїю приходити“.⁸³²

У северозападном углу конака налазила се келија коју је почео да гради јеромонах Софроније. Према предању у тој просторији била је келија Доситеја Обрадовића у време његовог боравка у Хопову.⁸³³ Крајем шесте деценије двадесетог века на том месту је на првом нивоу постојала једна просторија величине 5,74 x 3,67 м. У њу се улазило преко једног предпростора. На спрату се са трема улазило у већу правоугаону просторију величине 5,20 x 8,05 м. Ова просторија је била везана са комором у северозападном углу. Обликом, просторије на спрату одговарају сложеном решењу келија с комором.⁸³⁴

Келије у источном крилу су дограђене или поправљене 1728. године о трошку славонског епископа Никифора Стефановића, пострижника хоповског и некадашњег игумана. Ту су се налазиле две гостинске собе, а између њих три келије и две кухиње.⁸³⁵ Положај гостинских соба је тешко одредити јер је сачуван само мали део уз јужну страну конака. Према опису визитационе комисије из 1753. године оне су се налазиле уз келије, у делу који је страдао у рушењу.⁸³⁶ До гостионице на североисточном углу налазила се трпезарија. Испод гостионице, налазила се „клицарница“, а до ње кухиња са фуруном „од турских каљева“.⁸³⁷

Сви прозори у приземљу били су затворени „катрамаи“ - гвозденим решеткама.⁸³⁸ Са унутрашње стране све просторије су биле обухваћене зиданим тремом ширине 2 до 2,5 м. Основна функција је била повезивање просторија у једном нивоу. Западно крило служило је само за комуницирање. Приземље је било у облику трема из кога се испод звоника улазило у цркву. Изнад трема, на спрату, налазио се дуг ходник са прозорима на унутрашњој страни. Можда је и горњи спрат првобитно био решен у облику отвореног трема са унутрашње стране

⁸³² Радичь, *Повѣсть*, 18.

⁸³³ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 115-116, напомена 16, наводи да се ова келија помиње прво у инвентару из 1753, а потом и из 1764, али као „недоправљена“.

⁸³⁴ Нешковић, *Конаци*, 33-35.

⁸³⁵ *Внутр назначена Василием Недељковићем игуменом Хоповским*, СС 11 (1906), 302; Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 115.

⁸³⁶ Нешковић, *Конаци*, 35.

⁸³⁷ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 115.

⁸³⁸ Исто, 117.

па су касније ти отвори зазидани и замењени правоугаоним прозорима.⁸³⁹ Полукружни луци трема ослоњени су на ступце правоугаоне основе. Ступци су постављени на једнаком растојању од 2,67 m. Почетак лукова на ступцима обележен је венцем од опека, а отвори између стубаца имали су ужи парапетни зид од опека. Трем је био засведен полуобличастим сводом у подужном смеру. Ритам arkada на западној страни био је пресечен вертикалом звоника. Конструктивна повезаност зидова трема и звоника говоре о истовремености њиховог грађења. Звоник је у потпуности срушен, а од западног крила остали су само делови трема уз северно и јужно крило. По читавој дужини јужног крила сачувана су лежишта сводова и лукова што омогућава потпуну реконструкцију величине и броја лучних отвора. Сваком отвору одговарао је по један крстасти свод са надвишеним теменом. Слично решење имао је трем северног крила конака, а према незнатним остацима, на исти начин је био решен и трем највише настрадалог источног крила.

Сви делови конака грађени у првој половини XVIII века зидани су опеком. Једино је на северној страни, која је најстарија, употребљен ломљени камен. У конструкцији су карактеристични разноврсни облици сводова и лукова од опека. Полуобличасти сводови великог распона сачувани су над подрумима северног крила. На исти начин, полуобличастим сводовима, засведене су келије. На трему северног крила јављају се крстасти сводови, а на трему јужног крила конака крстасти сводови са надвишеним теменом. Степеништа су израђена помоћу плитких сегментних сводова у нагибу. Сводна конструкција је захтевала пуне зидове. Конструктивни зидови су спољни и зидови према трему. Зидови на последњем спрату су нешто ужи (тањи) јер су носили дрвену конструкцију и преносили само вертикална оптерећења. Кровна конструкција није сачувана. Према архивским фотографијама кров је био двоводни, доста стрмог нагиба. Тако је образован тавански простор. Конаци су првобитно били покривени храстовом шиндром.

Обрада фасада је једноставна и мирна. Хоризонтално су подељене венцима по спратовима. Венци су једноставног профила. Богатије је обрађен само кровни

⁸³⁹ Нешковић, *Конаци*, 38, напомена 21.

венац са степенастим испуштањем редова опека. Јужна фасада је подељена и хоризонтално мањим ризалитима који имитирају зидање каменом.

Тежња за наглашавањем главног улаза довела је до његовог богатијег решења. Барокне форме су зналачки уклопљене. Источни део конака својим двосливним кровом избија на јужну фасаду у виду троугаоног забата, али су круте линије троугла ублажене барокним волутама и благим формама са симетричним распоредом отвора који су осветљавали тавански простор. Фасаде конака су са унутрашње дворишне стране решаване, углавном, распоредом лукова обухватног трема. И овде је поновљен систем хоризонталних подеоних венаца. И са спољне и са унутрашње стране фасаде конака су биле омалтерисане.⁸⁴⁰

Једно од обележја конака су тремови који се као традиционална рубна комуникација на унутрашњим странама ограђеног простора античког су порекла. Саставни су део најстаријих светогорских конака о чему сведоче конаци манастира Ксенофонта. Облици који се смењују у светогорским конацима, међу њима и хиландарски, пружају више података о несакралној архитектури него сачуване целине у области некадашњег византијског света. Од приземља до највишег спрата исцртавају се тремови испред келија. Низови једнаких аркада у правилном ритму обележје је унутрашњег простора манастира Лавре, Есгигмена, Кутлумуша и Зографа.⁸⁴¹

Четвороугаони облик келијског здања познат је у ранохришћанској архитектури, а потом на простору византијског културног круга.⁸⁴² У архитектури фрушкогорских манастира доведен је у везу са идејом о идеалној монашкој палати. Наметнула га је висока црквена јерархија, односно надређени митрополити.⁸⁴³

Изглед четвоространих конака види се на: цртежу Хуга Хецендорфа из 1828. године, литографији Михаила Троха из 1837-1841. године, уљу на платну Новака Радонића из 1857. године, као и на архивским фотографијама из друге половине XIX и прве деценије XX века.

⁸⁴⁰ Исто, 40.

⁸⁴¹ В. Кораћ, М. Ковачевић, *Манастир Хиландар : конаци и утврђење*, Београд 2004, 14-15.

⁸⁴² А. К. Орλάνδου, *Μοναστηριακή αρχιτεκτονική*, Αθήναι 1958, 13-16; С. Поповић, *Крст у кругу : архитектура манастира у средњовековној Србији*, Београд 1994, 52-54; S. Popović, *Dividing the Indivisible: the Monastery Space – Secular and Sacred*, ЗРВИ 44/1 (2007), 54-60.

⁸⁴³ Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 137-144.

3.5.4 Кухиње

Приликом генералне визитације манастира 1753. године већина хоповских калуђера имала је своја посебна добра, па се и исхрана у то време није одвијала заједнички. Уз поједине келије налазиле су се одвојене кухиње. Највише их је био у источном крилу – четири, а у јужном крилу две.⁸⁴⁴ У северном делу налазила се општа кухиња, чија изградња је довршена 1726. године „иждивенијем манастирским“.⁸⁴⁵ Основа јој је била у облику неправилног правоугаоника са странама око 8 м. У њу се улазило са трема. На северној страни постојао је споредан излаз, вероватно за башту и економске просторије. Имала је два прозора према трему. Током истраживачких радова на зиду ове просторије откривени су трагови фрескомалтера, што је довело до претпоставке да је овај део темеља подигнут на темељима старије грађевине, односно цркве подигнуте пре оне из 1576. године.⁸⁴⁶

Проучавањем бакрореза из 1756. године и ликовних представа манастира из 1837-1841. и 1857. године, као и фотографија из 1885. и 1903. године, и поређењем са ситуацијом на терену манастирских кухиња на Светој Гори у Хиландару и Великој Лаври, у бугарским манастирима Бачково и Рила, као и на територији Србије у Дечанима и Увцу, дошло се до хипотезе о функцији стуба откривеног у подрумским просторијама испод „общче кухиње“. Стара општа кухиња Новог Хопова имала је карактеристичан димњак прецизно приказан на наведеним бакрорезима и фотографијама. Такав димњак је горњи завршни део изнад огњишта и оцаклија средњовековних манастирских кухиња – мутвака. По правилу, овакве старе кухиње су биле засебне зграде у манастирском комплексу, али има каснијих примера из XVII века где су уграђиване у просторе трпезарија и конака, као у Дечанима и Увцу. У њима је велико правоугаоно отворено огњиште до 5 x 5 m и над њим оцаклија, осмострана купола из чијег се суженог дела на врху издиже масиван и широк осмострани димњак са плитким кровом. Стубац у подруму манастира Ново Хопово продире кроз дрвену међуспратну конструкцију у општу кухињу и ту образује исти распоред елемената оцаклије над огњиштем, са нешто другачијим димензијама. Кухиња је неправилног облика, величине 8,20

⁸⁴⁴ Нешковић, *Конаци*, 35-37.

⁸⁴⁵ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 115.

⁸⁴⁶ Нешковић, *Конаци*, 35-37.

x 7,70 m, огњиште у југозападном углу 4,40 x 3,60 m. На фотографијама из 1920. године нема више димњака овог облика изнад опште кухиње. На његовом месту је једноставан димњак уобичајених димензија и један нов, нешто ниже. На основу тога закључено је да су почетком XX века изведени већи грађевински радови у манастиру са битним грађевинским променама. Обнова трпезарије поред ове кухиње изведена је 1894. године. Кухиња са тада већ архаичним отвореним огњиштем морала се мењати и модернизовати. Гломазна оцаклија и димњак, срушени су, а постављен је гвоздени, или можда зидани шпорет, као и нов обичан димњак. Постојање кухиње у најстаријем делу конака, првобитно на дрвеној међуспратној конструкцији, са отвореним огњиштем и оцаклијом, објашњава по М. Петровићу употребу и функцију каменог стуба испод ње. Он је био подигнут да прихвати и носи велико оптерећење зидане оцаклије са масивним димњаком као четврта тачка ослонца у њеној правоугаоној основи. После рушења ове конструкције, саграђен је обичан димњак у преградном зиду кухиње, а део ступца који у подруму није сметао, остао је видљив као неки страни грађевински елемент необјашњиве функције.⁸⁴⁷

3.5.5 Подрумске просторије

Биле су смештене у источном и северном крилу конака. У северном крилу конака сачуване су две, једна под старом трпезаријом, а друга под кухињом. Обликом одговарају просторијама на спрату. Подрум под трпезаријом имао је директан улаз са трема, а обе просторије повезане су међусобно широким луком. Плубличасти свод распона преко 6 м, ишао је у подужном смеру. У подруму под кухињом налази се један масиван правоугаони стубац од камена,⁸⁴⁸ чија намена је изазвала низ недоумица и различитих тумачења везаних за његову намену и првобитну функцију.

Према североисточном углу и даље према источном крилу налазиле су се подрумске просторије које су порушене. Јужно крило није имало подрумске просторије, мада се оне у опису из 1753. године помињу. Према Нешковићу то се вероватно односи на приземне просторије у источном делу које су имале

⁸⁴⁷ Петровић, *О старијим грађевинама манастира Ново Хопово*, 76-77.

⁸⁴⁸ Нешковић, *Конаци*, 37.

стамбени карактер јер по распореду и начину осветљења одговарају келијама које су се налазиле на спрату.⁸⁴⁹

3.5.6. Горница

Између цркве и северног крила конака, где је порта шири него са јужне стране, налазио се чардак – „шалдрван“, са чесмом. Био је сазидан од тесаног камена и покривен храстовом шиндром. У време визитације 1753. године чесма је имала 10 лула из којих тече вода,⁸⁵⁰ само једну деценију касније 1764. године постојале су само четири луле,⁸⁵¹ док се 1847. године помиње само једна бакарна цев из које: „*пратиџ вода свагда лијутѣи*“.⁸⁵² Репрезентативан изглед хоповске чесме са чардаком забележен је на графичком листу непознатог мајстора из 1756. године.⁸⁵³ Овај ликовни извор је незаобилазан у проучавању фрушкогорских горница средином XVIII века, јер поред осталог показује њихову намену. Горнице су биле простори намењени превасходно манастирским гостима. Ту су се они освежавали при уласку у манастир. У горницама су се одвијали разговори између гости и монаха.⁸⁵⁴ Почетком двадесетог века чардак више није постојао, а вода са чесме је била спроведена испод старе трпезарије.⁸⁵⁵

3.5.7 Зимска капела

Саграђена је 1986/1987. године у приземљу јужног крила манастирског конака, са источне стране. Настала је заслугом тадашњег игумана Илариона и залагањем сестринства. У капелу површине око 38 m² улази се са отвореног трема на северној страни. Два прозорска отвора налазе се на јужној страни.⁸⁵⁶ Посвећена је св. Стефану, као и капела која се налазила у звонику који је страдао у Другом

⁸⁴⁹ Исто, 37-38.

⁸⁵⁰ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 18 (1903), 561.

⁸⁵¹ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 117.

⁸⁵² Радичь, *Повѣсть*, 19.

⁸⁵³ Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Београд 2006, 225, 226, 353.

⁸⁵⁴ Тимотијевић, *Крушедол*, Књ. 1, 171.

⁸⁵⁵ *Опис фрушкогорских манастира од 1771. године*, [приопштио] Д. Р[уварац], АЗИСПКМ 2 (1913), 103; Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 117.

⁸⁵⁶ В. Матић, *Капеле фрушкогорских манастира*, Нови Сад 1989; Н. Николић, *Манастир Ново Хопово*, Ириг 2006, 15, наводе да се капела налази на првом спрату јужног крила конака. Ово крило чини приземље и два спрата, а капела се налази у приземљу са десне стране, док се на спратовима налазе монашке келије.

светском рату. Освештао ју је епископ сремски Василије још 1980. године.⁸⁵⁷ Олтарска преграда је постављена 1988. године. Сличне „зимске капеле“, саграђене су после Другог светског рата у зградама конака манастира: Велика Ремета, Нови Јазак, Врдник и Мала Ремета.

3.5.8 Школа

У време турске власти школске зграде или учионице намењене извођењу наставе готово да нису постојале. У манастирима настава је извођена у некој за то одређеној и спремљеној овећој соби, познатој и под називом џагара.⁸⁵⁸

Када је 1890. године основана монашка школа у манастиру Хопово, *Уредбом монашке школе, или семинара за образовање манастирско-монашког свештенства, и Уставом за монашку школу спојену са интернатом за образовање манастирско-монашког свештенства у манастиру Хопову*, било је предвиђено где ће се настава одвијати. У члану 23. поменуте *Уредбе* речено је: „*Манастирска црква, сам манастир и манастирска економија – све су то с педагошког гледишта наставно-васпитна средства, која се згодно и уредно морају употребити да монашка школа своју циљ постигне. Да питомци монашке школе добију право религиозно-морално и црквено-богословско образовање и васпитање, за то је нужна пре свега црква, у коју ће се питомци сваки дан по 2-3 пута на молитву сакупљати, већбати се у цркв. појању и познавању цркв. обреда, привикавати се понашању и држању, како одговара светињи места и духу црквене службе*“.⁸⁵⁹ Назнака о томе да се настава можда одвијала и у простору ван цркве налази се у следећој реченици исте *Уредбе*: „*а питомци и у училишним просторијама*“⁸⁶⁰. Економски предмети су захтевали теоријску и практичну наставу, те је за практичан део наставе предвиђен простор у делу манастирске економије.

⁸⁵⁷ В. Матић, *Капеле фрушкогорских манастира*, Нови Сад 1989, 8.

⁸⁵⁸ Д. Кашић, *Школе и учитељи*, Историја школа и образовања код Срба, Београд 1974, 67.

⁸⁵⁹ С. Ш[акрак]-Н[инић], *Оснивање монашке школе у манастиру Опову*, СС 35 (1893), 550.

⁸⁶⁰ С. Ш[акрак]-Н[инић], *Оснивање монашке школе у манастиру Опову*, СС 35 (1893), 550.

3.5.9. Библиотека

На основу писаних сведочанстава црквене књиге су, заједно са драгоценостима чуване у ризници у самом храму. Нема писаних података о томе да ли су неке друге књиге чуване изван црквене ризнице. Из неких записа из XIV и XVI века дознаје се да су се у кулама манастира у извесном периоду налазиле књиге. Није ипак јасно да ли је у куле смештана манастирска ризница и библиотека само у време опасности или и у свакодневним околностима. Закључено је да су црквене књиге стајале у ризници у цркви, а да су се у неким ванредним ситуацијама, заједно са ризницом износиле и склањале на неко друго место. На Светој Гори су се библиотеке неких манастира налазиле у спратним деловима црквених здања, али су се књиге чувале и у пирговима у манастирским насељима.⁸⁶¹ У већим манастирима књиге се нису налазиле на једном месту. „Централна“ библиотека је појава каснијих времена. Зависно од тога колико је у манастиру било мањих цркава и параклиса толико је било и места на којима су се књиге налазиле. Књиге су преписиване и у манастирским пирговима, а у њима су стварали и средњовековни књижевници, па је то могло бити и место у манастиру где су и чуване.⁸⁶² Већ у преводу Номоканона у време Саве Немањића за библиотеку се користи термин „књигохранилница“. Библиотека српске архиепископије у Жичи налазила се у ризници.⁸⁶³ Стара библиотека манастира Хиландара налазила се у конаку између пирга Светог Саве и звонаре који је изгорео пожару 1722. године, односно у згради с источне стране цркве краља Милутина.⁸⁶⁴ Пре грађења нове библиотеке драгоцености су чуване у цркви краља Милутина, у цркви Св. арханђела, у „старом музеју“ – просторији на спрату изнад трема трпезарије, у скривницама иза „старог музеја“ и у скривници изнад манастирског улаза.⁸⁶⁵ Визитациона комисија је 1753. године забележила да се у цркви манастира Новог Хопова налазе: „Над олтарем две потајнице с деснија и с

⁸⁶¹ А. К. Орλάνδου, *Μοναστηριακή αρχιτεκτονική*, Αθήναι 1958, 108-110; С. Поповић, *Крст у кругу : архитектура манастира у средњовековној Србији*, Београд 1993, 112-113.

⁸⁶² И. Шпадијер, *Читање у средњем веку*, Приватни живот у српским земљама средњег века, Београд 2004, 463.

⁸⁶³ Ђ. С. Радојчић, *Српске библиотеке у средњем веку и у турско доба*, Библиотекар 3, Београд 1954, 137, 142.

⁸⁶⁴ А. Дероко, С. Ненадовић, *Конаци манастира Хиландара*, Споменик САНУ СХХ, Београд 1971, 30; С. Ненадовић, *Хиландарски конаци у јужној мали пре и после пожара 1722. године*, ХЗ 5 (1983), 246-254; В. Кораћ, М. Ковачевић, *Манастир Хиландар : конаци и утврђење*, Београд 2004, 58.

⁸⁶⁵ С. Ненадовић, *Хиландар – грађење и грађевине*, Београд 1997, 275, 395-396.

љевија страна“.⁸⁶⁶ Потреба за оваквим скровиштима била је реална и у време аустријске владавине, јер јавна сигурност у првој половини XVIII века још увек није била стабилна. Није познато где се налазила стара скривница манастира Крушедола, а нова, саграђена у време обнове келијског здања, смештена уз малу цркву владике Максима, била је у употреби све до обнове манастира почетком XX века. У изворима из средине XVIII века назива се „*комора*“ и намењена је чувању најважнијих драгоцености. Током прве половине XIX века обично се назива „*хранилница или библиотека*“, а у неким манастирима среће се и назив „*књигохранилница*“⁸⁶⁷ Термин „*библиотека*“ који означава простор за смештај књига појављује се тридесетих година XVIII века у инвентару београдске митрополијске резиденције. Појам се у то време углавном користио да значи скуп књига, а не посебну просторију за чување књига и читање.⁸⁶⁸ Према инвентару из 1827. године књижевни фонд шишатовачке „*књигохранилнице*“ чинило је нешто више од пет стотина јединица. Само мали део, око двадесетак богослужбених књига - налазило се у цркви, док је већи књига неко време био смештен у манастирском конаку, а потом на хору цркве.⁸⁶⁹ Манастири су чак позајмљивали књиге из својих богатих и разноврсних библиотека.⁸⁷⁰ Запис из 1709. године у једном типичу бележи да је игуман хоповски Никон узео књигу: „*НА ПОСЛАЖЕННЕ ДО НЕКОЕГА ВЕРЕМЕНА*“.⁸⁷¹ Књиге су можда чуване и у монашким келијама као део приватне библиотеке. Према правилима Викентија Јовановића монасима је било забрањено да поседују приватну имовину. Према тридесетој тачки правила, било им је дозвољено да гаје пчеле, а за новац који би добили продајом меда могли су да купе књиге.⁸⁷² Библиотека извесног Арсенија, замонашеног у фрушкогорском манастиру Бешенову 1734. године бројала је

⁸⁶⁶ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уvaraц], Д СС 17 (1903), 532.

⁸⁶⁷ Тимотијевић, *Крушедол*, Књ. 1, 182.

⁸⁶⁸ М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности : приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*, Београд 2006, 329-330.

⁸⁶⁹ Ч. Денић, *Библиотека манастира Шишатовца од Лукијана Мушицког до краја XIX века*, Манастир Шишатовца : зборник радова, Београд 1989, 398.

⁸⁷⁰ М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности : приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*, Београд 2006, 317, наводи као пример да је новосадски свештеник Илија Стојковић почетком четрдесетих година XVIII века позајмљивао књиге из библиотеке манастира Крушедола.

⁸⁷¹ ССЗН II, 2196.

⁸⁷² М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности : приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*, Београд 2006, 323.

тридесет осам штампаних књига које су вероватно прикупљене током његовог школовања и имале су уџбеничку намену. Он их је по замонашењу донео у манастир.⁸⁷³ Да је манастир Јазак 1864. године имао библиотеку илуструје податак у коме Ј. Живановић изјављује: „*те сутра заиштем од игумана кључе од књижнице*“.⁸⁷⁴ Књижница, односно библиотека манастира Фенек као посебна просторија помиње се 1887. године.⁸⁷⁵ У једном новинском напису из 1884. забележено је: „*Сада су Доситејеве келије преобраћене у читаоницу и библиотеку*“.⁸⁷⁶ Хоповска књижница помиње се и 1895. године у тачкама 10, 20 и 25 *Устава за монашку школу спојену са интернатом за образовање манстирско-монашког свештенства у манастиру Хопову*, где се наводе и дужности наставника књижничара: „*1) да стара о свему у заводској књижници; 2) да води тачан списак о заводским књигама као и о школским училима; 3) да извешћује наставничку конференцију о стању књижнице и да доноси чувши мишљење појединих наставника, предлог о књигама и училима, што би их требало набавити*“.⁸⁷⁷ Потврду да је манастир имао библиотеку пружа и Т. Остојић који је забележио да се рукопис *Повести о Теодору Тирону* који је објавио И. Радић налази у хоповској књижници.⁸⁷⁸ Извештај Визитационе комисије која је 11/24. октобра 1911. године боравила у манастиру Хопову наводи да се ризница, библиотека и архива налазе у две собе, у такозваном Доситејевом одељењу.⁸⁷⁹ Податак из 1933. године у коме се помиње хоповска библиотека бележи да се у њој налазило око 2000 књига световног и црквеног карактера.⁸⁸⁰ Оволики број књига свакако је захтевао и одређен простор за њихово чување. Из наведених података може се са извесном дозом опреза ипак закључити да су књиге или бар

⁸⁷³ Исто, 324.

⁸⁷⁴ *Правила за калуђере и свештенике, и регуламент од 2. јануара 1777: књижевно-исторична цтра из прошлог века*, [приопштио] Д. Руварац, Јавор 18 (1887), 279.

⁸⁷⁵ Д. Руварац, *Ко је тај Софроније Стефановић*, Јавор 8 (1887), 120-121.

⁸⁷⁶ *Фрушкогорски манастири, Опово*, Глас истине : лист за духовне беседе, животописе и старине 7, [уређује: Ђ. Рајковић], (1884), 53.

⁸⁷⁷ Г. [Бранковић], *Устав за монашку школу спојену са интернатом за образовање манстирско-монашког свештенства у манастиру Хопову*, СС 1 (1896), 4-6; Иларион, епископ горњокарловачки, *Рад на поновном отварању Монашке Школе у Хопову у 1900 1901. години*, Духовна стража 2 (1929), 118-127.

⁸⁷⁸ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 113, напомена 9.

⁸⁷⁹ *Стање фрушкогорских манастира 1911. године*, [приредио] Д. М. Ковачевић, ГЗПСКВ 22-23 (2008), 150. У истом извештају помињу се и библиотеке манастира: Привина глава, Кувеждин, Шишатовач, Бешеново, Јазак, Врдник, Фенек, Раковац, Беочин, Гргетег, Крушедол и Велика Ремета, које су биле смештене у за ту намену одређеним собама.

⁸⁸⁰ М. Илић-Агапова, *Манастир Хопово и његова околина*, Духовна стража IV, (1933), 227.

оне богослужбене током друге половине XVIII века чуване у скривници која је тако имала функцију библиотеке, док су након инвентарисања 1860. године могле бити смештене у некој од просторија келијског здања. Известан број књига које је магистар користио као уџбеничку литературу за образовање монаха могао је стајати и у трпезарији.⁸⁸¹ Приватне монашке библиотеке налазиле су се вероватно у келијама њихових власника.

Како би у ратним походима турских војних снага сачували бар део ризница, манастирска братства су их у бекству носила са собом. Пошто су прибежиште често налазили у другим манастирима, тако су се у библиотекама једног манастира налазиле књиге некада писане или набављене за други манастир. На основу записа у књигама види се да су у хоповску библиотеку тако стигле књиге које су припадале другим манастирима. Тимотеј је 1590. године преписао панегирик за манастир Озрен.⁸⁸² Свештенопрезвитер Богомдан је 1604. године преписао mineј у близини Шида.⁸⁸³ У октоиху је 1663. године забележено да је књигу откупио хаџи Теодор за Златицу када је пошао на Свету Гору.⁸⁸⁴ Извесни Кипријан је оставио белешку 1686. године у панегирику манастира Раковца.⁸⁸⁵ Грабовачки mineј за август има белешку из 1694. Године.⁸⁸⁶ Стефан, јеромонах ораховачки, откупио је 1716. године једну књигу од кнеза Теодора.⁸⁸⁷ Јеромонах Авакум Радоњић оставио је 1718. године белешку у књизи манастира Гргетега,⁸⁸⁸ а Софроније Лазаревић пострижник манастира Ремете запис 1770. године.⁸⁸⁹

Идеја о обнови хоповске библиотеке постепено је реализована почевши од 1988. године. Циљ је био да се на тај начин обележи 250 година од рођења Доситеја Обрадовића.⁸⁹⁰ Данас је она смештена у западном делу северног крила конака, на другом спрату у такозваној „Доситејевој соби“. Осим малобројних сачуваних старих књига библиотеку данас чине новија издања која стижу као поклон институција и појединачних дародаваца. Књиге су класификоване по УДК

⁸⁸¹ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 137-138.

⁸⁸² *ССЗН I*, 807.

⁸⁸³ *ССЗН I*, 930.

⁸⁸⁴ *ССЗН I*, 1595.

⁸⁸⁵ *ССЗН I*, 1868.

⁸⁸⁶ *ССЗН I*, 1991.

⁸⁸⁷ *ССЗН II*, 2298.

⁸⁸⁸ *ССЗН II*, 2350.

⁸⁸⁹ *ССЗН II*, 3352.

⁸⁹⁰ Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/А: акт од 4. марта 1989.

систему и започето је њихово инвентарисање. Изложба *Библиотеке фрушкогорских манастира* из 2009. године као и тада покренути пројекат *Каталог библиотека фрушкогорских манастира*⁸⁹¹ корак су ка формирању савремених манастирских библиотека чији саставни део чини библиотека манастира Ново Хопово. Нова библиотека има око 2000 књига, а од тога око 50 спада у фонд који савремено библиотекарство означава термином стара и ретка књига.⁸⁹²

3.5.10 Болница

Једини податак о постојању болнице у вези је са оснивањем монашке школе у Хопову у последњој деценији двадесетог века. Дисциплинарним правилима школе предвиђено је да оболели полазници школе у случају нарушеног здравља буду упућени у заводску болницу, где је здравим питомцима забрањено залазити без потребе.⁸⁹³

3.5.11 Некропола

Слободан простор који је непосредно окруживао цркву коришћен је за сахрањивање. То је била и главна манастирска некропола. Археолошка истраживања вршена на простору српских средњовековних манастира дала су исти резултат: у непосредној близини цркве, у слободном појасу који је окружује, налазило се гробље монаха. Тај простор је заправо представљао главну манастирску некрополу.⁸⁹⁴ Место некрополе у манастирском комплексу није типично прецизно одређено. Ипак, не само на основу археолошких ископавања, већ и фрагментарно сачуваних надгробних споменика, зна се да су истакнути чланови братства, попут игумана, могли бити сахрањивани уз спољашњи зид цркве, док су се гробови обичних монаха налазили у простору порте, а такође и

⁸⁹¹ Предвиђено је да у реализацији овог пројекта учествују библиотекари Срема, Библиотеке Матице српске и Народне библиотеке Србије. Пројекат се реализује са благословом Епископа сремског Господина Василија, в: В. Петровић, *Библиотека манастира Велика Ремета : прошлост и садашњост црквеног библиотекарства*, Православље – новине Српске Патријаршије 1099-1100, (2012), 38-40.

⁸⁹² В. Петровић, Ж. Стојановић, В. Ћосић, *Библиотеке фрушкогорских манастира : Српска читаоница у Иригу, октобар 2009*, Рума 2009, 5-7, 10.

⁸⁹³ Г. [Бранковић], *Дисциплинарна прасвила за питомце монашке школе у манастиру Хопову*, Српски Сион VII, (1896), 103.

⁸⁹⁴ С. Поповић, *Крст у кругу : архитектура манастира у средњовековној Србији*, Београд 1994, 75-76.

изван манастирских зидова. Без археолошких истраживања у непосредној околини манастира није могуће тачно утврдити када је настала некрополе, нити се може утврдити њена локација. У Студеници некропола се налази са југоисточне стране манастира, а у Дечанима са југозападне стране.⁸⁹⁵ Иако почеци изградње комплекса манастира Ново Хопово припадају измаку средњег века, овај манастир не представља изузетак, у погледу сахрањивања у порти као и постојања некрополе на брежуљку са југозападне стране. С. Живановић скреће пажњу да је неопходно да се приликом истраживања, археолошких и заштитних радова на манастирским црквама на Фрушкој Гори води рачуна о некрополама и појединачним гробовима, уз њихово антрополошко проучавање. Напоменуо је да Завод за анатомију Института предклиничких дисциплина Медицинског факултета у Новом Саду располаже са Антрополошком лабораторијом и тимом стручњака за ову област.⁸⁹⁶

3.5.12 Економска здања

Источно и северно од манастира налазиле су се економске зграде.⁸⁹⁷

Качара (остава за вино дуга 29 хвата, а 6 хвати широка се налазила источно од манастира.⁸⁹⁸ Саграђена је од тврдог материјала 1763. године.⁸⁹⁹ Била је покривена чамовином⁹⁰⁰ која је 1847. године замењена храстовом шиндром.⁹⁰¹ Нешто више или ниже од качаре налазила се ракиженица, дуга 8½ а широка 4½ хвата, зидана од тврдог материјала – ћемера. У време генералне визитације 1753. године била је покривена храстовом шиндром, а 1784. године ћерамидом.⁹⁰² Коњска штала са шупом, фуга 28 хвати, а широка 4 хвата, била је зидана од

⁸⁹⁵ Исто, 76-77; Д. Поповић, Б. Ђукић, *Живот у манастирској заједници*, у: Приватни живот у српским земљама средњег века, Београд 2004, 539.

⁸⁹⁶ С. Живановић, *Гробови, некрополе и остаци скелете у манастирима и њиховој околини*, Фрушкогорски манастири, Нови Сад 1990, 125-127.

⁸⁹⁷ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 117.

⁸⁹⁸ Радичь, *Повѣстъ*, 18.

⁸⁹⁹ *Внутр назнаменана Василием Недељковићем игуменом Хоповским*, СС 11 (1906), 302.

⁹⁰⁰ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 18 (1903), 562.

⁹⁰¹ Радичь, *Повѣстъ*, 18.

⁹⁰² Радичь, *Повѣстъ*, 18; *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 18 (1903), 562.; *Внутр назнаменана Василием Недељковићем игуменом Хоповским*, СС 11 (1906), 302. наводи да је ракиженица саграђена 1786. године.

камена и покривена чамовом даском.⁹⁰³ Дом (кућа) за манастирске служитеље – мирјане, дуг 8, а широк 3 ½ хвата, зидан од тврдог материјала и покривен даскама, био је смештен са јужне стране манастира.⁹⁰⁴ Штала за рогату стоку зидана каменом и покривена 1753. године чамовом даском, а 1847. године трском, била је 16 хвата дуга, а 3 хвата широка.⁹⁰⁵ Свињац, зидан каменом и даскама покривен 1837. године био је смештен у близини качаре. Његове димензије износиле су: 11 хвата дужина, 5 хвата ширина и 4 стопе висина.⁹⁰⁶ Наслон за овце, димензија: 7 хвата дужине, 3 ½ ширине и 4 хвата висине, саграђен је 1837. године од камена и покривен даскама.⁹⁰⁷ Дом за „овчара“, 7 хвата дугачак и 2½ широк, саграђен је 1824. године од набоја, а подзидан каменом и покривен трском.⁹⁰⁸ Кућа у врту за „вертоградара“ од дрва и плетера, покривена даскама, 3 хвата дугачка и 1 ½ хват широка, направљена је 1825. године.⁹⁰⁹ Са западне стране келијског здања налазио се пчелињак. С једне стране био је зидан каменом, а са друге ослоњен на храстове стубове, дужине 8 хвата и висине 2 хвата.⁹¹⁰ Манастир је имао две воденице поточаре. Једна, саграђена 1821. године, налазила се на путу за Ириг. Била је зидана каменом и опеком и покривена даскама. Њене димензије биле су: дужина 7 хвата, а ширина 3 хвата. Друга, величине 6 x 2 ½ хвата, налазила се при Старом Хопову. Грађена је од тесаног камена и покривена даскама.⁹¹¹

Један чардак, односно чесма са две луле налазила се изван порте,⁹¹² и била је повезана са северним келијским здањем кухињом. Била је подзидана каменом и покривена ћерамидом. Ту су служитељи и делатељи лети обедовали и вечерали.⁹¹³ Друга чесма, са три луле, у близини коњске штале, била је зидана каменом, а

⁹⁰³ Радичь, *Повѣсть*, 18; *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 18 (1903), 562.

⁹⁰⁴ Радичь, *Повѣсть*, 19.

⁹⁰⁵ Исто, 19; *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 18 (1903), 562.

⁹⁰⁶ Радичь, *Повѣсть*, 19.

⁹⁰⁷ Исто, 19-20.

⁹⁰⁸ Исто, 20.

⁹⁰⁹ Исто, 20.

⁹¹⁰ Исто, 20.

⁹¹¹ Исто, 20. На графичком листу из 1756. у близини Старог Хопова приказане су две воденице поточаре, од којих једна покривена ћерамидом, али Радић у монографији из 1847. помиње само једну воденицу на овом месту.

⁹¹² Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 117.

⁹¹³ Радичь, *Повѣсть*, 19.

1847. године поново је покривена шиндром.⁹¹⁴ Чесма је саставни део рајске симболографске топографије манастира. Постојање сличних чесми посведочено је и у другим фрушкогорским манастирима. Стара турска чесма позната је посредно преко једног цртежа.⁹¹⁵

Дом (кућа) при цркви Старог Хопова био је саграђен од камена и опеке и покривен ћерамидом. Имао је 3 одаје (собе) и кухињу.⁹¹⁶ Ту је до 1774. године живео један јеромонах ради обављања богослужења у дане недељне и празничне. Тада су неки манастири редуцирани: „**Височаишомъ Властїю**“, једни су претворени у парохijske цркве, а други су, попут Старог Хопова, постали филијални манастири. У њима је остао по један мирјанин који чува цркву и отвара је посетиоцима. Од када је Старо Хопово постало филијални манастир Новог Хопова, богослужење је обављано неколико пута годишње, а вршио га је јеромонах који је долазио из Новог Хопова.⁹¹⁷

Крчма је сазидана 1846. године од камена и опеке, а покривена шиндром. Била је дуга 10 хвати, а широка 3 хвата. Налазила се на гори, поред тада новог пута, који је преко манастирске шуме и Фрушке Горе, водио из доњег Срема у Варадин и Нови Сад.⁹¹⁸ Исте године поред крчме саграђена је од камена и опеке, покривена црепом, штала са шупом. Била је дуга 10 хвати, а широка 3 хвата.⁹¹⁹ У близини крчме, исте 1846. године саграђена је и ћерамидом покривена нова чесма у гори: „**на ѱтоленїе жедеѝ пѣтешественникѡмъ, и марвѝ нѝѡвои**“.⁹²⁰ Крчма, при истој крчми штала, и у близини крчме нова чесма саграђени су трудом игумана хоповског Иринеја Радића.⁹²¹ Фрушкогорске манастирске крчме о којима се сачувало доста извора из XVIII и XIX, подизане су по угледу на гостињаке средњоевропских самостана. Католички гостињаци, називани и форестерије, имали су двојаку намену. Једни су били намењени смештају ходочасника, а други прихватању осталих гостију, као и световне крчме. Намена гостињака за световне

⁹¹⁴ Исто, 19.

⁹¹⁵ Р. Јеремић, *Здравствена култура Војводине у 18. веку*, Гласник историјског друштва у Новом Саду 13, Нови сад 1940, 269.

⁹¹⁶ *Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год*, приопштио Д. Р[уварац], СС 18 (1903), 563.

⁹¹⁷ Радичь, *Повѣсть*, 12, 20.

⁹¹⁸ Исто, 5, 20-21.

⁹¹⁹ Исто, 6, 21.

⁹²⁰ Исто, 6, 21.

⁹²¹ Исто, 5-6.

крчме поклапала се са спољашњим гостиницама православних манастира, с том разликом што су се гостинице налазиле унутар келијског здања. Између гостињака намењених осталим гостима и крчми фрушкогорских манастира није било велике разлике. Њих су превасходно користили путници, трговци и оближње становништво. По правилу су отворане на главним путевима па се нису увек налазиле у непосредној близини келијског здања, него у прњаворима, или чак на земљишту које није припадало манастиру. У Хопову, Крушедолу, Врднику и Раковцу, уз крчме су биле месаре у којима се оближњем становништву продавало месо. У том погледу оне су биле економски, а не верски чинилац манастирске целине. Државне власти су почетком седамдесетих година XVIII века намеравале да у склопу општих монашких реформи укину манастирске крчме и касапнице. Томе се супротставио Синод, па су оне и даље остале.⁹²²

Југоисточно од манастира налазио се ограђени врт који се види на цртежу Хуга Хецендорфа, и на фотографији из Архива САНУ. Сакрална топографија манастирског комплекса била је одавно утврђена правилима. Простор је имао свој центар – главну цркву и најужи део – келијско здање, а затим се ширио на околину – манастирске баште и имање. Најужа манастирска околина била је саставни део келијског здања, а симболизовала је христијанизовану природу, ограђени врт, рај. Био је то топос већ у средњовековној култури везан за оснивање манастира, а није изгубио значај ни у потоњим временима. Доситејев често навођени опис околине манастира Хопова потврђује да је ова општа идеја била позната у Фрушкој Гори.⁹²³ Обрађивање имања било је саставни део монашког живота. Већ у монашком уставу светог Василија Великог истиче се важност телесног рада, изједначеног са молитвом. Слична схватања износе се у каснијим монашким правилима, а потом и у циркуларима којима се утврђује њихова правоснажност. У циркулару митрополијског синода од 11. јула 1754, којим се потврђује циркулар митрополита Павла Ненадовића о укидању осопштине у фрушкогорским манастирима, истиче се: „*Ашче хочете јасти, нити одјеватисја, занеже вјесте св. апостола Павла: Не дјелајај, да не јаст*“.⁹²⁴ Економија која је окруживала келијско здање није потирала идеју о његовој рајској

⁹²² Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 132.

⁹²³ Исто, 121.

⁹²⁴ Исто, 124.

симболографској топографији. Управо обратно, допуњавала ју је и тумачила историјом пада у грех и искупљења. Указивала је на даљу судбину људског рода, који је по паду прародитеља у грех изгнан из раја и већ од Каина и Авеља осуђен да у зноју лица свог зарађује радом за земаљски опстанак. Манастир није био идеална слика Небеског Јерусалима, будућег града божјег, него одраз његове земаљске реалности. Он је слика божанском милошћу поново задобијеног раја која се не обраћа телесном, него духовном делу бића. У том смислу рад на неговању плодова, оплемењивању природе није телесна казна, него духовно усавршавање. Христијанизовано тумачење обрађеног врта почивало је на идеји јеванђеоског виноградара и вртлара, самог Христа, а већ у средњовековној литератури сагледавано је у аутентичним паровима: рај – пакао, врлина – грех, бог – ђаво. Неговање манастирске баште, сагледавано у таквом морализаторско-дидактичном контексту тумачено је врлином уважавања општежића и помагања другима. У средњем веку и касније, манастирске баште као и остала околина, биле су место медитације, поучног читања симболичне слике света. Тако су виногради и житна поља били опште симболографско место које је указивало на евхаристијску жртву и искупљење, а пчелињаци на саборност цркве и општежитејно устројство монашког живота.⁹²⁵

⁹²⁵ Исто, 205, са старијом литературом.

4. КОНЗЕРВАТОРСКО-РЕСТАУРАТОРСКИ РАДОВИ

У аустријско-турским ратовима крајем XVII и почетком XVIII века цео Срем је био велико бојиште. Манастир и црква више пута су паљени и пљачкани. Турци су приликом повлачења 1688. године спалили цркву и сва манастирска здања, али је она већ наредне године обновљена. Велика страдања задесила су фрушкогорске манастире и 1716. године када су Турци запалили Крушедол и Велику Ремету, а хоповци напустили свој манастир. Није пак нигде забележено да ли су тада и у којој мери страдали црква и здања манастира Хопова, као и да ли су у вези са тим вршене неке поправке. После београдског и пожаревачког мира, када се граница на Сави учврстила, отпочело се обнављањем сремских манастира и њихових цркава.⁹²⁶ Колико год био скроман обим и начин на који су изведени радови на обнови цркве и манастирског комплекса Новог Хопова не може се оспорити чињеница да се радило о конзерваторско-рестораторским радовима. О покривању цркве лимом постоје различити подаци. Према једном, ктиторством епископа Никифора Стефановића 1744. кубе је покривено лимом, као и црква до припрате,⁹²⁷ а према другом са „клонфером“ Јоаном Шилером, „жителјем варадинскога мајура“ склопљен је 22. марта 1759. уговор да цркву покрије лимом.⁹²⁸ Тешко је поверовати да је црква у периоду од петнаест година црква тако страдала да је два пута покривана лимом. Извесне поправке трпезарије извршене су уочи манастирске славе – Св. Теодора Тирона, 1758. године. Тада је намесник послао кола у Варадин да доведу „маора“ Николауса Фацела који је трпезарију „побелио и поправио“, и „кросера“ Николу који је оправио „пенчер“.⁹²⁹ Када је 1817. године капа над звоником, која је већ била дотрајала, страдала у олуји, скинута је, а уместо ње је постављен „прости дашчани кров“.⁹³⁰

Црква је претрпела велика оштећења у Другом светском рату, кад су Немци минирали звоник, који се срушио заједно са сводом припрате. Кровна

⁹²⁶ Радичь, *Повѣстѣ*, 31-32; Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 114-115; О. Милановић-Јовић, П. Момировић, *н.д.*, 49; Б. Кулић, Н. Срећков, *н.д.*, 120.

⁹²⁷ Радичь, *Повѣстѣ*, 17; Б. Кулић, Н. Срећков, *н.д.*, 1994, 120.

⁹²⁸ Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 112-113, наводи да је мајстору за то требало бити плаћено 12 форинти и у „материји“ хлеб, по 2 холбе вина на дан, с тим да му помаже манастирски слуга.

⁹²⁹ Исто, 237.

⁹³⁰ Радичь, *Повѣстѣ*, 16; Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову*, 112-113, напомена 7.

конструкција је нестала у току рата, а пролазници и мештани су разносили материјал из рушевина. Убрзо су уследили истраживачки и конзерваторско рестураторски радови засновани на савременим методолошким начелима. Манастир Ново Хопово стављен је под заштиту закона решењем Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе Народне Републике Србије из Београда 7. децембра 1949. године под бројем 1980.⁹³¹ Већ наредне године урађен је Технички опис предвиђене конзервације која се пре свега односила на рашчишћавање рушевина као и реконструкцију кубета. Започети су радови на подзиђивању и затварању објекта на најугроженијим местима, а Завод за заштиту споменика културе АП Војводине поставио је чувара како би се спречило разношење материјала и даље рушење.

Кратак извештај о конзерваторским радовима које је завод за заштиту споменика културе АП Војводине извршио током 1950. и 1951. године објављен је у *Раду војвођанских музеја*.⁹³² Израда елабората као и предстојећи радови имали су за циљ да се откривене површине заштите од спољњег деловања атмосферских промена као и да се реше статички проблеми изазвани минирањем цркве, а све то: “*водећи рачуна о стабилности, оригиналности и естетици објекта*”⁹³³, а у складу са расположивим грађевинским материјалом. Највећи проблем представљао је западни зид, јер су рушењем звоника настале велике пукотине, а зидно платно се померило ка унутрашњости цркве, при чему је гомила рушевина са спољне стране зида појачала дејство притиска на оштећени зид. Прво се приступило враћању нагнутог зида механичким путем у деловима слепих arkada. На том месту стављене су гвоздене узенгије које су обухватиле пиластре arkada и са спољне стране спојене. Након завршеног стезања пукотине су заливане течним малтером, а потом је подзидан оштећени лук слепе arkada. Када је саниран западни зид извршено је затезање бочних зидова који су се одвојили од западног зида вертикалним пукотинама. Тако је остварена чврста веза сва три зида и дата им статичка вредност за ношење горњих конструкција – лажног свода од дашчаних ремената и лаке кровне конструкције за ношење покривача. Зидање

⁹³¹ Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе, Нови Сад, досије. 103/А: Решење о стављању под заштиту рушевина манастира и делова живописа и четрнаест преосталих икона.

⁹³² М. Милошевић, *н.д.*, 238-239.

⁹³³ Исто, 238.

порушених зидова и архитектонских орнамената на фасади цркве – горњи профиловани венац, оштећене аркаде и пиластри, изведено је првенствено од старог употребљивог оригиналног камена. У недостатку оригиналног материјала, као што је био случај са профилованим венцем, профили су рађени од старих опека и малтерисани. Зидане рупа у апсидама олтарског простора вршено је старим материјалом уз подражавање старог начина зидања, колико је то било могуће. Надпрозорски луци проскомидије и ђаконикона израђени су од старе опеке. Фасада која је раније била омалтерисана, а испод средњег кордонског венца украшена профаним бојеним орнаментима у малтеру, потпуно је очишћена.⁹³⁴

У кампањи из 1951. године израђена је нова кровна конструкција. Врсту материјала условила су финансијска средства. Као кровни покривач за равне кровне површине изнад дела припрате, олтарског простора и тамбура употребљен је салонит, а за обле и сегментне површине бочне и олтарске апсиде и куполу ћерамида. У извештају о изведеним радовима напоменуто је да ови разнородни материјали не одговарају естетским схватањима, али да ће се при повољнијим материјалним условима лако заменити лимом. Уградњом нових прозора и врата у виду пуних дрвених шалукатра постигнуто је обезбеђење цркве.⁹³⁵

Фасаде су након стругања малтера биле крпљене на већим површинама углавном у доњим деловима. Тај посао како је прокоментарисао М. Милошевић, и поред стручних савета и упутстава од стране Завода, није изведен на задовољавајући начин, јер радници нису имали довољно стручне спреме ни савести за ту врсту посла, јер је на тим местима зидано ситним камењем.⁹³⁶

Током конзерваторских радова изведених 1952. зазидани прозорчићи на јужном и северном зиду припрате су отворени.⁹³⁷

По извршеној привременој архитектонској козервацији приступило се 1953. откривању прекреченог живописа и скидању премаза масне боје, која је нанета непосредно пред Први светски рат. Очишћено је око 500 m² живописа у

⁹³⁴ Исто, 239.

⁹³⁵ Исто, 239.

⁹³⁶ Исто, 239. У октобру 1951, стручна комисија коју су чинили: Р. Љубинковић, И. Здравковић, Д. Медаковић и М. Дулаћ обишла је споменик и поднела извештај: ПЗЗСК, досије: 103/А.

⁹³⁷ Д. Нонин, *н.д.*, 143.

припрати, наосу и олтару, све до венца који дели равне зидове од свода и калота⁹³⁸
Откривање покривеног живописа изведено је 1953-1960. године.⁹³⁹

Припрема за рестаурацију као и сама рестаурација кубета и кубичног постоља представљале су велики проблем за конзерваторе. Требало је најпре пронаћи мајдан из чијег су камена истесани венци, конзоле, стубови и њихова подножја. Потом је требало да се демонтира привремени пирамидални „кров“ од ћерамиде и скине зид подигнут око темена кубета, који је раније служио као носилац двотрбушастог барокног торња над кубетом. Клесање венаца, стубова и конзола према очуваним узорцима потрајало је целе грађевинске сезоне 1956. године те је: „*то конструктивно камење подигнуто и уграђено*“.⁹⁴⁰ М. Милошевић је на почетку истраживачко рестаураторских радова запазио да једини проблем у рестаурацији представља кров кубета за који нема података. Фотографије цркве снимљене пре Другог светског рата не показују оригиналан изглед куполе већ његову барокну адаптацију. Једини ослонац у тражењу предлога за рестаурацију крова кубета представљале су аналогije са црквама у Иригу и Привиној Глави. На основу фотографија ових цркава из XIX века установљено је да њихове куполе имају оригиналне кровове. У предлогу за рестаурацију дате су две варијанте. У првој, линија крова је равна, а у другој благо преломљена, што је ствар естетског схватања. Преложено је да кровни покривач на целој цркви буде од лима.⁹⁴¹

Северна врата у наосу зазидана 1753. године када су отворена нова на јужном зиду, понову су пробијена током истраживачко конзерваторских радова који су вршени 1958. године. У истој кампањи обијен је малтер велике нише на јужном зиду Ђаконикона. Најобимнији радови из 1958. године били су у вези са сондажним истраживањем наоса и припрате у циљу истраживања и евентуалног проналажења првобитног пода.⁹⁴² По завршетку истраживачких радова одлучено је да се од три откривена слоја пода, обнови првобитни, и то поплочавањем целе

⁹³⁸ П. Момировић, *Извештај о раду Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе Аутономне покрајине Војводине за 1953/1954 годину*, Зборник заштите споменика културе VI-VII, Београд 1956, 308-309.

⁹³⁹ В. Матић, *Манастир Старо и Ново Хопово*.

⁹⁴⁰ Ј. Севдић, *Извештај о раду Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе АП Војводине за 1955, 1956 и 1957 годину*, ЗЗСК 9, (1958), 158.

⁹⁴¹ М. Милошевић, О. Милановић, *н.д.*, 255.

⁹⁴² М. Балаћ, *н.д.*, 251. Детаљније о резултатима истраживања в.: у поглављу: архитектура.

површине пода великом црвеном опеком, исте величине, облика и боје као и она која је била употребљена за израду првог пода јер то: „*рустикалније решење захтева, не само откривени фреско живопис с почетка XVII века, него и сама грађевина*“.⁹⁴³

Обновом педесетих година двадесетог века манастиру је делимично враћена силуета из времена пре разарања у Другом светском рату: рашчишћен је шут, поправљен је урушени свод цркве, а храм је добио нови покривач од поцинкованог лима. Малтерни слој из времена барокизирања цркве обијен је, а фасада је обновљена у стилу полихромних фасада средњовековних српско-византијских сакралних грађевина. Торањ из 1751. године није обновљен, а делови малтерне пластике и украса нестали су заједно са шутом који је изнет из порте.⁹⁴⁴

Радови на конзервацији цркве су до 1961. године углавном приведени крају. Изведени су дренажни канали у циљу изолације зидова од влаге, а унутрашњост цркве поплочана је специјалним опекама. Постављени су прозори. Јужни конак је у извесној мери обновљен. Срушени спратови су изидани, обновљени су ходници, постављена је нова кровна конструкција, а кров покривен ћерамидом. Започета је и обнова западне галерије конака.⁹⁴⁵

Наредне 1962. опеком су озидани лучни отвори на зидним платнима дворишних фасада конака; дозидани су оштећени сводови и венци; израђене су кровне и плафонске конструкције, а кров покривен бибер црепом.⁹⁴⁶ Постављен је тротоар од опека око цркве, као и под од специјалне опеке у цркви. Колаудација радова је извршена у Хопову у априлу 1962.⁹⁴⁷

Обнова конака започета је шездесетих година двадесетог века. Како су они били потпуно девастирани одношењем грађевинског материјала од стране становништва и спаљивањем и минирањем, обнова је била условљена важношћу аутентичних грађевинских остатака и финансијским могућностима. Тако се одмах одустало од обнове помоћних зграда и источног крила конака, које практично

⁹⁴³ Исто, 255.

⁹⁴⁴ С. Сртажмештеров, *Рестаураторски радови*, 9.

⁹⁴⁵ Ј. Севдић, *Радови Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Новом Саду у периоду од 1958. до краја 1962*, ЗЗСК 14 (1963), 203.

⁹⁴⁶ Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/А: уговор од 18. јуна 1962. са извођачем радова.

⁹⁴⁷ Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/А: записник од 27. априла 1962.

више није ни постојало. Обновљени су: јужно, западно и северно крило.⁹⁴⁸ Очуваност конака, изузев источног крила које је потпуно уништено, била је таква да је омогућавала да се преостали делови реконструишу у потпуности без већих материјалних улагања. Године 1962. урађен је *Пројекат реконструкције конака манастира Ново Хопово за потребе меморијалног музеја Доситеј Обрадовић и Галерије црквеног сликарства Срема*.⁹⁴⁹ Нова намена здања конака предвиђала је поред музејског и галеријског, простор намењен смештају књишко архивског материјала са простора Срема. Током конзерваторско-рестаураторских радова изведених 1962, 1963. и 1964. године избегавало се уношење нових архитектонских елемената у старо архитектонско језгро. Водило се рачуна да се нове концепције о намени површина уклопе у постојеће просторије. То је извршено уклањањем појединих преградних зидова и пробијањем или зазиђивањем прозорских отвора и врата. Висина зидова је задржана према елементима оригинала. Унутрашњи изглед прилагођен је новој намени. Пројектом је предвиђено да се на спрату северног крила налази поставка посвећена Доситеју Обрадовићу. Приземље је било предвиђено за музејску поставку са експонатима из Доситејевог времена, док је подрум требало да служи као простор за смештај огрева. Двоспратно, западно крило требало је да има галеријску функцију на оба нивоа. Три нивоа јужног крила требало је такође да добију нову намену. Подрумски ниво је био предвиђен за стан домаћина зграде, канцеларије, као и простор за огрев. У приземном делу је требало да се налази депо књишко архивског материјала. Уз то ту су биле предвиђене канцеларије, два салона, три гостинске собе са купатилом, радна соба и просторија за одржавање хигијене. На спрату је требало да буде смештен ликовни материјал, радна соба и библиотека, као и просторија за одржавање чистоће. Дуж источног крила пројектована је ограда која затвара двориште манастира. Опрема ентеријера није ушла у пројекат.⁹⁵⁰ Намена јужног крила конака решавала се посебно од 1966. године када је предложено да се у приземљу направи неколико радионица: столарска, позлатарска, дуборезачка, такође и радионица за конзервацију хартије,

⁹⁴⁸ С. Сртажмештеров, *Рестаураторски радови*, 9.

⁹⁴⁹ Документација Покрајинског завода за заштиту споменика културе, Нови Сад, досије. 103/А, инв. бр.: 732-738, садрже копије планова.

⁹⁵⁰ Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије: 103/А, аутор пројекта од 30. јануара 1962. је инг. Арх. Милоје Милошевић.

лабораторија и два одељења за смештај грађевинске оперативе. Спратни простор предвиђен је за сликарску радионицу са приручним просторијама.⁹⁵¹

Санација порте извршена је 1969.⁹⁵²

Крајем шездесетих година манастиру је обезбеђена савремена инфраструктура: водовод, канализација, електроинсталације.⁹⁵³

У кампањи из 1973. године детаљно је разрађен пројекат хортикултурног уређења непосредне околине. Захтев за финансирање укључио је радове на уређењу ентеријера конака, као и даље испитивање археолошког и архитектонског комплекса. Помишљало се да старији храм можда треба тражити при Старом Хопову. Како би се исти убицирао сматрано је неопходним да се сондира цела порта. Непознаницу је представљао и простор на коме су се налазили првобитни коначи.⁹⁵⁴

Обновљени конзерваторски радови 1974. године захтевали су: финализацију грађевинско занатских радова на коначима, решавање напрлина на апсидалном делу цркве, партерну обраду порте која се неадекватно користи, као и уклањање бесправно подигнутог звоника који није одговарајући ни позицијом нити начином обликовања. Требало је да се регулише намена свих простора, не само у манастирском комплексу, већ и у његовој непосредној околини. Неопходно је било да се истражи простор порте, уз зидове конака, као и да се испитају темељни зидови храма.⁹⁵⁵ *Белешка о обиласку манастира* у јуну 1974. године садржи предлог радова које би требало извршити. Због недостатка средстава предност је дата истраживачким радовима уз санирање најугроженијих делова крова конака и цркве. Сондажни радови су усмерени на простор око стуба у подрумском делу северног крила конака, јер је ту претпостављена позиција старијег храма. Елаборат за презентацију манастирског комплекса захтевао је

⁹⁵¹ Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије: 103/А, инв. бр: 10703.

⁹⁵² Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/А: уговор од 14. марта 1969. са извођачем радова.

⁹⁵³ С. Сртажмештеров, *Рестаураторски радови*, 9.

⁹⁵⁴ Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/А: Извештај П. Момировића који се ослања на податке публиковане у Српском Сиону.

⁹⁵⁵ Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/А: акт дипл. инг. Слободана Јовановића, конзерватора, од фебруара 1974.

допуну и кориговање. Препоручено је консултовање: Ј. Нешковића, Ђ. Бошковића, С. Петковића, В. Кораћа и В. Матића.⁹⁵⁶

Када су завршени основни конзерваторски радови неопходни за егзистенцију грађевина, указала се потреба за рестаураторским радовима који би водили ка коначној презентацији комплекса. Због тога су заједно са регулацијом подземне, атмосферске и влаге настале кондензацијом, извршена су опсежна археолошка истраживања око и унутар цркве, што је резултирало открићем цркве старије од постојеће из 1576. године.⁹⁵⁷

Археолошким и конзерваторским радовима у порти 1977. године утврђено је да постоје индиције да је најисточнији део апсиде изграђен над слојем грађевинског шута као и да постоји део неког старијег зида од опеке уз срушено источно крило конака. Испитивања око ступца у подрумској просторији северног крила конака нису вршена због растресености стуба.⁹⁵⁸ У једном од извештаја о археолошким радовима из исте године наведено је да су истраживања вршена: у порти са јужне, источне и северне стране, као и да је истражен простор око ступа у подруму испод велике трпезарије.⁹⁵⁹

Највише резултата дала је кампања из 1978. године. Тада је испитан подрум велике трпезарије и започето је испитивање терена унутар цркве где је откривена „стара црква“, односно старији храм.⁹⁶⁰ У записнику комисије за праћење радова налази се занимљива белешка везана за откриће старијег храма: *„сличност извесних архитектонско-декоративних елемената на цркви*

⁹⁵⁶ Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/А: белешка о обиласку манастира Новог Хопова 19. јуна 1974.

⁹⁵⁷ С. Срџањештерев, *Рестаураторски радови*, 9. У периоду од 1976. до 1979. вршена су парцијална археолошка истраживања у манастирској порти и нешто обимнија у цркви, а екипа су чинили В. Станчић и С. Стражмештеров, в.: Петровић, *О старијим грађевинама манастира Ново Хопово*, 73, напомена 4.

⁹⁵⁸ Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/А: извештај о археолошким и конзерваторским радовима у порти манастира Ново Хопово 1977, који су потписали Г. Миктишин и археолог В. Станчић.

⁹⁵⁹ Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/А: Извештај С. Стражмештерова о шестомесечној реализацији радова у манастиру Ново Хопово од јула 1977.

⁹⁶⁰ Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/А: Извештај С. Стражмештерова о радовима на конзервацији манастира Ново Хопово.

манастира Ново Хопово са неким објектима са краја XIV и почетка XV века у Мађарској.⁹⁶¹

По завршетку истраживачких радова на откривању старије цркве изведених од 1976. до 1979. године, поставило се питање презентације остатака пронађене цркве. Приликом израде идејног пројекта пошло се од закључка да археолошке налазе треба представити посматрачу на лицу места. Зато је израђен предлог решења новог пода који би био израђен од застакљених касета. Касете би биле израђене од челичних профила које би носили ступци ослоњени на терен на коти дна темеља новооткривене цркве. Нивелета стакленог пода била би на истој коти као и садашњи под а материјални остаци осветљени и вентилисани вештачким путем. Приликом консултација са испоручиоцем стакла установљено је да би транспарентност специјалног стакла могла да поднесе трење од учесталог кретања по њему. Због немогућности финансирања оваквог начина извођења пода изведено је дводимензионално обележавање контура основе старије цркве у нивоу пода нове цркве. Ова апликација је у постојећем поду изведена од ломљених, жућкастих камених плоча положених у склопу који подржава структуру површине зида цркве.⁹⁶²

Трећа етапа конзерваторско-рестураторских радова започета је 1985. године и представљала је непосредан увод у радове на презентацији манастирског комплекса, уз неопходне грађевинске и рестаураторске активности на појединим архитектонским објектима.⁹⁶³

Први пројекат рестаурације рађен је 1958. и 1962. и према њему су изведени радови на обнови манастира. До 1985. извођени су радови према детаљима који су пројектовани као допуна изведеном пројекту. Нови *Програм рестаурације и презентације манастира Ново Хопово* урађен је 1985. и њиме је извршена ревизија намене просторија. Новом елаборату претходио је програм обнове који је верификован од стране надлежне друштвено-политичке заједнице и епархије. Новом наменом просторије конака, осим задовољења стамбених, економских, производних и репрезентативних потреба, добијају и изложбене

⁹⁶¹ Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/А: записник комисије (О. Милановић-Јовић, П. Балабановић, Д. Далмација) ПЗЗСК за праћење конзерваторских радова за објекте манастира Хопово од 29. маја 1978.

⁹⁶² Стражмештеров, *Откриће цркве*, 49-50.

⁹⁶³ Стражмештеров, *Рестаураторски радови*, 9-10.

функције: соба везана за боравак Доситеја Обрадовића у Хопову, Музеј српске писмености, Ризница.⁹⁶⁴ Последњи део пројекта који се односи на изложбене функције још увек није реализован. Елаборат је укључио и програм даље реконструкције и ревитализације манастирског комплекса. Поред осталог програм ревитализације је предвидео постојање: свечане сале за повремене изложбе и пригодна окупљања везана за манифестације „Доситејеви дани“ и друге симпозијуме, собу за технику у склопу свечане сале, као и радну собу Покрајинског завода за заштиту споменика културе. У вези са уређењем непосредне околине предложено је постављање ниске транспарентне ограде од летвица или живице.⁹⁶⁵

Пројекат је обухватио: постојеће стање, новопроековано стање, извођачке цртеже детаља дрвене и ограде од кованог гвожђа, плоча у ходницима, степеништа, паркета и детаља свих врата и окова, што је у већој мери реализовано у периоду од 1985. до 1988. године. Преглед радова по годинама је следећи:

1985. година:

- бетонирање подлоге подова у великој трпезарији и ходницима испред ње и постављање хидроизолације;

1986. година:

- геомеханичка, хидрогеолошка и геодетска снимања,
- бетонирање подлоге подова изложбених просторија на другом спрату јужног крила конака и преосталих ходника са израдом хидроизолације,
- израда пуних, масивних врата од храстовине на првом спрату северног крила конака;

1987. година:

- унутрашња и спољашња дерсовања у конаку,
- израда пуних, масивних храстових врата на све три етаже јужног крила конака,
- кречење трпезарије,

⁹⁶⁴ Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/А: инв. бр: 14317, *Програм рестаурације и презентације манастира Ново Хоново, Нови Сад 1985*, пројектант С. Стражмештеров, а чланови комисије: Б. Вулови, В. Кораћ, С. Петковић; С. Стражмештеров, *Рестаураторски радови*, 10.

⁹⁶⁵ Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/А: инв. бр: 14317, *Програм рестаурације и презентације манастира Ново Хоново, Нови Сад 1985*, пројектант С. Стражмештеров, а чланови комисије: Б. Вулови, В. Кораћ, С. Петковић.

- израда степеништа од опеке у западном крилу конака,
- постављање керамичких плочица у мокрим чворовима за посетиоце,
- постављање санитарних уређаја,
- увођење водовода и канализације у северно крило конака,
- израда система за водоснабдевање,
- замена кровног покривача изнад велике трпезарије са израдом олука од бакарног лима;

1988. година:

- замена кровног покривача од бибер ћерамиде на јужном, источном и западном крилу конака са ојачањем кровне конструкције и израдом олука од бакарног лима,
- постављање камених степеника у северном крилу конака,
- замена целокупне кровне конструкције на цркви новом грађом и покривање цркве новим бакарним лимом.

Приликом израде пројектне документације, комисија за праћење радова на манастиру одобрила је пројектантску варијанту којом је поцинковани лим на цркви замењен оловним, односно једним од аутентичних покривача којима је црква била покривена. Наиме црква је током свог постојања била покривена оловним, белим и бакарним лимом. Пошто је барокна фасада уклоњена приликом обнове 1951. а цркви враћен средњовековни изглед, барокни торањ више није постојао, а није враћена ни барокна капа на кубету, наметнуло се решење да се кров цркве покрије оловним лимом, односно њеним средњовековним оригиналним покривачем. Претпостављало се да ће се при том пронаћи трагови и трасе старих кровних равни и да ће архивским истраживањем бити потврђена хипотеза о обличастим односно калотастим формама крова, што би одговарало српским средњовековним црквама. Такви докази нису пронађени ни на храму ни у архивима. Због пукотина у подужним зидовима цркве повећани напон од сопствене тежине оловног лима повећао би ризик у погледу стабилности. Оловни лим претпоставља слободно сливање атмосферске воде са крова, што би захтевало израду система за спречавање квашења фасаде у тротоару око цркве. Са овим решењем се није сложио ни корисник објекта. Зато је одлучено да се за покривач употреби бакарни лим исте форме као затечени, с обзиром на његову трајност, као

и чињеницу да је у једном тренутку егзистирао као кровни покривач. Приликом демонтаже старе кровне конструкције откривен је низ значајних података који су забележени, документовани и фотографисани.⁹⁶⁶

Године 1988. израђена је *Студија о археолошким ископавањима фрушкогорских манастира*.⁹⁶⁷ Циљ овог рада је био да се да општи преглед потреба, разлога и начина археолошких ископавања и истраживања, како са аспекта нових сазнања, тако и у вези са планирањем санационих радова и то за седамнаест фрушкогорских манастира. Истраживања из 1976. до 1979. године у Новом Хопову, дала су готово целу основу једне од најстаријих на овом простору. Сумња да се историјски извори настали у периоду од 1541. до 1566. године не односе на новооткривено сакрално здање, навела је на размишљања да се ископавања врше у подруму северног крила манастирског комплекса, у подрумима и партеру урушеног источног крила, на простору некадашњих економских објеката североисточно од манастира, на простору старе чесме на истој страни и у поду југозападне одаје на првом спрату јужног крила, односно на углу конака и западног зиданог трема. Ископавања у порти требало је да дају њен првобитан изглед и стратиграфију. Уз то дефинисао би се и положај зиданог „шедрвана“ са десет лула. Североисточна страна порте и подруми северног и источног крила конака требало би да дефинишу односе најстаријих фаза изградње конака. *Студија* доноси и низ коментара везаних за изглед првобитног манастирског комплекса чији изглед није познат. Претпоставља се да није био затворен као сада, већ да га је чинила групација раштрканих, слободностојећих и различито оријентисаних сакралних и профаних здања, на шта упућују извесне грбине и удубљења на терену.⁹⁶⁸ Објашњени су разлози због којих би требало вршити ископавања у земљаном поду крајње западне одаје јужног крила конака чији изглед је измењен последњих деценија. Стари габарит видљив је на првом архитектонском снимку основа конака у аустријском катастарском плану пружа индикације за графичку реконструкцију једне мале капеле са четвороугаоном апсидом и оријентацијом ка западу. Сличан облик видљив је и на основама у техничкој документацији из времена почетка конзерваторских радова на

⁹⁶⁶ Стражмештеров, *Рестаураторски радови*, 10, као и нап: 4.

⁹⁶⁷ Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/Б: инв. бр: 14917.

⁹⁶⁸ Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/Б: инв. бр: 14917.

рушевинама манастира. Није познато када је и зашто овај облик основе напуштен и замењен садашњим. Отворено је и питање гробова, регистрованих, као и оних на које се могло наићи током археолошких ископавања. У том смислу предложене су две могућности. Прва је подразумевала њихову дислокацију на гробље или формирање крипте у порти, а друга враћање на првобитно место након археолошке и антрополошке обраде.⁹⁶⁹

Допунска археолошка истраживања вршена су 1989. у подруму северног крила конака, односно у подруму испод старе трпезарије и „общче“ кухиње, како би се проверила претпоставка о постојању старије цркве на овом простору.⁹⁷⁰ У подруму је потврђен, од раније познат, канал од опека који је вероватно одводио вишак воде са прелива код чесме или каптаже. Део сличног канала откривен је испред трема јужно од подрума. Вероватно је одводио воду из „шедрвана“ у порти између цркве и северног конака. Поред ступца у подруму, у његовим зидовима и околним сондама нису нађени трагови неког другог ступца ни грађевински шут који би му по материјалу одговарао. Једна сонда је отворена у јужној конхи цркве. На дубини 1,36 m од првобитног пода откривен је део скелета без прилога. Северно од подрума откривена су два зида под правим углом, очувана до нивоа пода. Уз западни завршетак зида сачуван је камен са рупом – ослопцем за вертикалну осовину врата. Зидови су од ломљеног камена, а над њим је ред од опека. Ови зидови, као и они који су откривени током ранијих ископавања дали су обресе неке грађевине. Може се само претпоставити да се ради о делу конака који се простирао у правцу север – југ, као и да је допирао до олтарских конхи садашње цркве.⁹⁷¹ Из *Теренског дневника* сазнаје се да је тада испитана гробница Адама Монастерлије у јужном делу црквене порте, односно у близини улаза у цркву. Надгробна плоча са натписом налазила се тада западно од јужног улаза у храм.⁹⁷²

⁹⁶⁹ Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/Б: инв. бр: 14917.

⁹⁷⁰ Ј. Севдић, *Локалитети фресака у Војводини*, ГЗПСКВ 1 (1957), 34; Петровић, *О старијим грађевинама манастира Ново Хопово*, 73, напомена 10; Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/Б: инв. бр: 16331; Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/Б: Теренски дневник археолошких ископавања и истраживања из 1989: инв. бр: 12189; Екипа је радила у саставу: Љ. Тадин, Д. Анђелић и М. Петровић, в.: М. Петровић, *О старијим грађевинама манастира Ново Хопово*, ГЗПСКВ 20 (1999), 73, напомена 5.

⁹⁷¹ Петровић, *О старијим грађевинама манастира Ново Хопово*, 73-75.

⁹⁷² Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/Б: Теренски дневник археолошких ископавања и истраживања из 1989: инв. бр: 12189. Дневник садржи и инвентар археолошких налаза.

Елаборатом о обнови ризнице из 1989. године изнета је идеја да се западно крило искористи за изложбу у оквиру које би се монографски представио настанак, развој и страдање манастира.⁹⁷³ Анализа просторно историјских вредности из 2005. укључила је пејзажне и културне вредности и окружење.⁹⁷⁴

⁹⁷³ Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/А, инв. бр: 16330.

⁹⁷⁴ Документација ПЗЗСК Нови Сад, досије 103/А, инв. бр: 16336.

5. ЗАКЉУЧАК

Рана историја манастира недовољно је позната. Према предању, као и већина фрушкогорских манастира основан је пре турског освајања. Непоуздано житије мајке Ангелине као ктитора наводи Максима Бранковића, а према изгубљеном ктиторском натпису 1490. година је изграђена прва манастирска црква. Први поуздан историјски извор помиње осликавање куполе и олтарског простора 1541. године. *Повест о Теодору Тирону* упућује да су мошти овог светитеља стигле у Хопово између 1520. и 1530. године, што се може узети као поуздан доказ да је манастир основан у Угарској краљевини.

Уз то историјски извори потврђују да су Срби већ током XV века укључени у систем угарске државе. *Rasciani scismatici*, како се помињу у латинским изворима, били су потребни како би чували јужне границе краљевине. Угарски владари су најразличитијом привилегијама настојали да новопридошле Србе задрже на првој борбеној линији према надолазећим освајачима са истока. Тако је Жигмунд Луксембуршки, угарски краљ већ 1428. године, српској православној општини у банатском Ковину, доделио посебне привилегије. Када је након 1526. године угарску власт заменила турска, нови владари поступају слично. Борбеним јединицама, познатим као мартолоси, дају извесна права како би их задржали на новоосвојеном подручју Подунавља. Манастир је уживао повластице турских господара као и владара хабзбуршке династије који су омогућили континуитет монашког живота и градњу и обнову манастирских здања.

Изучавање архитектуре манастира Ново Хопово у великој мери је било отежано због страдања у Другом светском рату када су келијска и економска здања скоро сасвим уништена, а црква изузетно оштећена. Уз то недостаје и хронолошки близак компаративни материјал који се односи како на старије сакрално здање тако и на храм из 1576. године. Упркос томе монографија написана у XIX веку, архивска грађа, материјални и ликовни извори, као и археолошка и архитектонска истраживања омогућили су да се дође до закључака који се односе на првобитни изглед, фазе изградње и обнове, ако не свих, оно бар већине архитектонских здања. Изложеним истраживањима проширена су сазнања

о историји манастира Ново Хопово, такође и о црквама старијег и млађег периода, просторном склопу и функцији здања који су током неколико векова чинили манастирски комплекс.

Постојање цркве старијег периода које се помиње у историјским изворима потврђено током археолошко-архитектонских истраживања материјалним траговима представља важну етапу у историји манастира и српске архитектуре стваране на простору Угарске. Како до сада нису откривени трагови монашке насеобине савремене овом културном слоју може се закључити да се радило о грађевинама од трошног материјала. Откривени делови храма не пружају довољно података да се стекне потпуна слика о њеном изгледу. Ради се о једнобродној цркви засведеној куполом која је осликана 1541. године. Обликом и просторним склопом може се довести у везу са архитектуром бенедиктинаца чије је присуство на простору Угарске потврђено историјским изворима и малобројним архитектонским споменицима. При томе треба имати у виду и домаће градитељско наслеђе. У прилог томе говоре сачувани споменици у приморју који су се некада налазили у саставу српске државе, а чија веза са бенедиктинским споменицима Италије је неспорна. Према је у литератури дефинисана као „мања“ грађевина, са дужином од преко 18 м и претпостављеним тремом, скоро да је била исте дужине као и храм из 1576. године који по димензијама представља један од најрепрезентативнијих споменика своје епохе.

Просторни склоп цркве из 1576. године произашао је из градитељске традиције Моравске Србије. Основа у облику издуженог триконхоса најближу паралелу има у архитектури Раванице. Спољном архитектуром доминира дванаестострана купола са колонетама одмакнути од тамбура. Дванаестострани тамбур куполе појављује се већ на Богородичиној цркви у Студеници, касније и на хиландарском католикону, али њиховој декоративној обради није посвећена таква пажња. У поређењу са фасадама моравских црква обрада фасада хоповске цркве делује скромно. Ради се о изостанку богатог каменог и керамопластичног украса за шта су свакако недостајали одговарајући мајстори. Декоративност је остварена другим средствима. На фасадама је распоређен велики број отвора различите величине и облика. Неки од њих били су украшени сликаним орнаментима, сачуваним у траговима. Такав начин украшавања примењиван је и

на моравским споменицима. Шиљати лук којим се завршавају неке хоповске монофоре познат је у архитектури Угарске, појављује се и на неким профаним грађевинама у Немачкој, али се слични облици појављују и на Раваници, Лазарици и Ресави. Плиткорелефни украс на каменом оквиру уских прозора универзални је мотив, примењиван у украшавању како хришћанских тако и исламских грађевина, али је овде стигао угледањем на споменике моравске Србије. Аналогије са сачуваним споменицима влашке архитектуре показују да ови споменици нису извршили утицај на архитектуру хоповске цркве из 1576. године. Теза по којој је појава синтронона протумачена специфичним статусом манастира – седиштем митрополије показала се као неодржива. Синтронони се јављају у храмовима који нису имали статус епископије или митрополије. За такозване „хоповске“ епископе утврђено да заправо и нису били хоповски. Предолтарски простор храма имао је реликвијарну меморијалну намену, служио је за излагање мошти св. Теодора Тирона. У том погледу следила се пракса установљена у српској средини још од XII века. Меморијски карактер је нестао када су мошти светитеља у току Другог светског рата однете из манастира, а није га добио ни када су ове 1984. године враћене у хоповску цркву и постављене у северну певницу. Средњовековни изглед храма измењен је радикалном рестаурација цркве 1750. године када су проширени постојећи и пробијени нови отвори, а омалтерисана фасада добила орнаманте изведене у барокном стилу. Барокне тенденције у којима је светло играло велику улогу нису у потпуности остварене с обзиром на то да су зидови храма били осликани у духу средњовековне традиције. У то време срушен је звоник који се налазио у северозападном углу келијског здања, а уз западну фасаду храма изграђен је нови високи звоник завршен барокном капом на више јабука, каква је постављена и над куполом храма. Након његовог страдања у Другом светском рату саграђен је нови, који је уклопљен у западно келијско здање. Параклис посвећен Св. Стефану на првом спрату звоника, освештан 1760. године, настао је недуго пошто је у хиландарској звонари установљен параклис исте посвете. Ово би могао бити само један од доказа непрекидних веза и утицаја које је српски светогорски манастир имао на Ново Хопово.

У традицији средњовековног градитељства саграђена су старија и млађа црква. Барокна рестаурација храма из 1576. године изведена половином XVIII века није оставила дуготрајног и дубљег трага на грађевинама. У вихору Другог светског рата нестао је барокни мобилијар, а конзерваторско-рестаураторским радовима у другој половини XX века цркви, која доминира манастирским комплексом, враћен је средњовековним изглед. Наведени радови укључили су уклањање малтера са фасада цркве, а у ентеријеру постављање плочника у складу са првобитним средњовековним стањем, те је нестало узвишење које је олтарском и предолтарском простору давало барокни сценски карактер.

Криза монаштва која је захватила Балкан, односно појава осопштине, а потом и њено укидање и повратак на општежиће, одразили су се како на живот у Новом Хопову, тако и на одређене промене у структури келијског здања. Скоро све келије су биле повезане мањом просторијом – комором. Биле су груписане око димњака на тај начин што је један димњак служио за две келије на једном спрату. Трем као рубна комуникација преко које се улазило у келије још један је од елемената хоповске архитектуре у коме је видан светогорски утицај. Према сачуваним материјалним остацима и ликовним изворима извршена је обнова келијског здања, након страдања у Другом светском рату, са изузетком источног крила које још увек није обновљено.

У другој половини у XVIII века у трпезарије фрушкогорских манастира, па тако и хоповска, имале су вишеструку намену. У њима се није се само обедовало и молило. Ту су одржавани манастирски сабори, седнице братства и други састанци. Годишњи календарски циклус подељен на два основна периода: зимски и летњи, довео је до појаве летњих и зимских трпезарија, какве су постојале у здањима католичких самостана. Појава осопштине искључивала је заједнички обед па су се уз монашке келије налазиле одвојене кухиње, док се општа кухиња, као и данас, налазила у северном крилу конака поред трпезарије.

Неколико чесми, ван манастирске порте, снабдевало је манастир водом, док се горница, односно чардак са чесмом, намењен манастирским гостима као разговорима између гости и монаха, налазио између цркве и северног крила конака.

Економска здања неопходна за функционисање монашког насеља била су размештена источно и северно од манастира. Страдала су у Другом светском рату и ни до данас нису обновљена, али писаним и ликовним извори сведоче о њиховом постојању и економском богатству манастира.

Под заштиту закона манастир је стављен 1949. године, кад су започети неопходни конзерваторски радови. Након тога започело се археолошким и рестаураторским радовима, као и са презентацијом манастирског комплекса, која је укључивала ревитализацију појединих манастирских здања.

За свеобухватније сагледавање архитектуре неопходна су систематска археолошко архитектонска истраживања не само манастирског комплекса Новог Хопова, већ и других фрушкогорских манастира, као и рад на сакралној топографији Фрушке Горе и Војводине. Уз то, могуће је да је научној јавности промакао неки документ до сада „скривен“ у архивима Беча, Будимпеште, Цариграда или Ватикана, па истраживања треба усмерити и у том правцу.

6. ИЗВОРИ И ГРАЂА:

Београд:

Архив Југославије, 144-9-162.

Архив Српске академије наука и уметности, 14484; 70533/11 кутија XXXV.

Историјски музеј Србије, инв. бр: 4685, 4675.

Народна библиотека Србије, Рг 3026/1; Рг 3026/4; Рг 3026/6; Рг 302611; Рг 3026/12.

Универзитетска библиотека „Светозар Марковић, рукописно одељење, сигнатура: Рс 12. (www.digital.nb.rs/document/UBSM-SRK-RS-0012).

Нови Сад:

Библиотека Матице српске, (РОМС.М. 10493).; ЈР III 189.

Покрајински завод за заштиту споменика културе: досије 103.

Загреб:

Министарство културе Републике Хрватске, Загреб, Фототека споменичке баштине

(www.kultura.hr/hr/zbirke/fototeka-kulturne-bastine/fruskogorski-manstiri, 21.11.2011, инвентарски број: 6690, негатив VII-154, 6692, негатив VII-155.)

Објављени извори и грађа:

Валтровић и Милутиновић : документи. 1, Теренска грађа 1871-1884, уредник Т. Дамљановић, Београд 2006;

Грађа за српску историју из руских архива и библиотека, написао Димитријевић Ст. М. [sic! - припремио], У Сарајеву 1922, IV-V1, 199-206;

Житије Св. Теодора Тирона, приопштио Д. Р[уварац], СС 20, (1904), 605-608;

[Зелић Г.], *Житије Герасима Зелића*, свеска прва, Београд 1897;

Izvadci turskih isprava odnosećih se na fruškogorske manastire u Sriemu, [priredio] E. Laszowski, Vjestnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva 1, Zagreb 1899, 41-52;

Izvadci turskih isprava odnosećih se na fruškogorske manastire u Sriemu, [priredio] E. Laszowski, Vjestnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva 2, Zagreb 1899, 97-108;

Извод или краткоје содержаније турских свидјетелств и доказа телств калуђерскога манастира Опова касајушихеја, [приопштио] Д. Р[уварац], СС 10 (1906), 279;

Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетка XVIII века, I, [приредили] Гавриловић С., Јакшић И., Београд 1987, 51, бр. 46; 464, бр. 1989, 466, бр. 2003;

Izveštaj od god. 1772 o manastirah na Fruškoj gori u Sreietu, podastrt kr. Dalm.-hrv.-slav. Namjestničkotni vieću, приорцио F. Miklošić, Starine 8, Zagreb 1876, 1-19;

Инвентари манастира Бешеново (1775) и Ново Хопово (1776), [приредила] Б.Кулић, ГЗПСКВ 18, (1996), 199-217;

Класицизам код Срба: каталог цртежа и графике, [материјал за каталог сакупила и припремила Вања Краут], књига 8, Београд 1967;

Летопис старца игумана хоповског Ђурила, [приопштио] Д. Р[уварац], СС 14, (1906), 401-403;

Манастир Хопово, у: Српска митрополија карловачка по подацима из 1905. год, [приредио] М. Косовац, Сремски Карловци 1910, 180-181;

Монашко училиште у Ман. Хопову од 1815.-1819, приопштио Д. Р[уварац], СС 1, (1905), 1-4;

Монашко училиште у Ман. Хопову од 1815.-1819: (Допуна и исправак), приопштио Д. Р[уварац], СС 3, (1905), 67-74;

О народном сабору у Хопову 1721. године, приопштио Д. Р[уварац], СС 2, (1904), 44-50;

Опис фрушкогорских манастира од 1771. године, [приопштио] Д. Р[уварац], АЗИСПКМ 2 (1913), 100-122;

Опис српских фрушкогорских манастира 1753.год, приопштио Д. Р[уварац], СС 16, (1903), 496-500; 17, (1903), 530-533; 18, (1903), 559-564, и посебан отисак;

Описаније основнаија манастира Хопова, [приопштио] Д. Р[уварац], СС 11, (1906), 299-300;

Патријарх Рајачић о животу манастирских настојатеља, [приопштио] Д. Р[уварац], АЗИСПКМ 3 (1913), 287-288;

Писма манастирских настојатеља Арх.-Митрополиту Вићентију Поповићу II Фрушкогорских настојатеља, Д. Руварац, АИСПКМ 3 (1912), 247-251;

Плате калуђерске 1798, [приопштио] Д. Руварац, СС 17 (1907), 190;

Повест о Теодору Тирону, [објавила] И. Веселинов, у: Трагом српске прошлости, Нови Сад 1991, 79-97;

Правила за калуђере, приопштио Д. Р[уварац], СС 1(1905), 7-12; 3(1905), 51-80; 4(1905), 115-121;

Правила за калуђере митрополита Вићентија Јовановића Видака, [приопштио] Д. Руварац, СС 17 (1907), 402;

Правила за калуђере и свештенике, и регуламент од 2. јануара 1777: књижевносторична црта из прошлог века, [приопштио] Д. Руварац, Јавор 18, (1887), 279-282;

Рукотворине фрушкогорских манастира на земаљској изложби у Будимпешти 1885, [приопштио] Д. Р[уварац], Духовна стража 3, (1928), 213-217;

Симоновић Р., *Албум Фрушка Гора*, Београд 2007;

Sirem sancığı tıfassal tahrir defteri, introduction B. W. McGowan, Ankara 1983;

Српска митрополија карловачка по подацима из 1905. год, уредник М. Косовац, Сремски Карловци 1910, 180-181;

Стање фрушкогорских манастира 1911. године, [приредио] Д. М. Ковачевић, ГЗПСКВ XXII – XXIII, (2008), 145-158;

Стари српски записи и натписи, књига I, прикупио и средио Љ. Стојановић, Београд 1902;

Стари српски записи и натписи, књига II, прикупио и средио Љ. Стојановић, Београд 1903;

Стари српски записи и натписи, књига III, прикупио и средио Љ. Стојановић, Београд 1905;

Стари српски записи и натписи, књига IV, прикупио и средио Љ. Стојановић, Београд 1923;

Стари српски записи и натписи, књига V, прикупио и средио Љ. Стојановић, Београд 1925;

Стари српски записи и натписи, књига VI, прикупио и средио Љ. Стојановић, Београд 1926;

Стари српски записи и натписи, прикупио и поправио В. Ћоровић, Београд 1997;
Стари српски записи и натписи из Војводине, књига I, сакупио и обрадио П. Момировић, Нови Сад 1994;

Стари српски записи и натписи из Војводине, књига II, сакупио и обрадио П. Момировић, Нови Сад 1995;

Стари српски записи и натписи из Војводине, књига III, сакупио и обрадио П. Момировић, Нови Сад 1996;

Стари српски записи и натписи из Војводине, књига IV, сакупио и обрадио П. Момировић, Нови Сад 2000;

Стари српски записи и натписи из Војводине, књига V, сакупио и обрадио П. Момировић, Нови Сад 2001;

Трох М., , *Мапа [Мапа графика] : Путешествије кроз Српске Планине : Иждивенијемъ Благодѣтелю и Награждителю Кѣнстова Ниовой Архїепископскоу Милости и Митрополитї Карловачкомї Господину Стефанъ ѿ Станковичъ / сѣ глубочайшимъ почитанијемъ одъ М. Троха, Літографа Петроварадинскога = Die Mappe der Reise durch die syrmische Schweitz : Gewidmet und dem Unterstützer der Künste Sr. erzbischöflichen Gnaden Metropoliten zu Carlowitz dem Herrn Stephan von Stankovich / in tiefster Ehrfurcht verehrt vom M. Troch Inhaber der lithographischen Anstalt in Peterwardein, [1837-1841], Библиотека Матице српске, Нови Сад, сигнатура: ЛР III 189;*

Фрушкогорски манастири 1734. године, [приопштио] Д. Р[уварац], АЗИСПКМ 11, 12 (1911), 167-175;

7. ЛИТЕРАТУРА:

Andrić S., *Samostan Svetog križa i Frankavili (Mandelosu)*, Историјски часопис 53 (2005), 33-82;

Арсењев А., *Биографски именик руских емиграната*, у: Руска емиграција у српској култури XX века: зборник радова, Том II, Београд 1994, 225-326;

Арсењев А., *Руска интелигенција у Војводини. Културни, просветни и привредни оквири делатности*, у: Руска емиграција у српској култури XX века: зборник радова, Том I, Београд 1994, 71-92;

Бајаловић-Бирташевић М., *Манастир Ново Хопово у Фрушкој Гори*, Зборник Матице српске, Серија друштвених наука, књ. 5, (1953), 68-87;

Балаћ М., *Радови у манастиру Новом Хопову 1958. године*, ГЗПСКВ 2, (1958), 251-256;

Бикицки М., *Реамбулација Ђорђа Фекетија – документ у рукописном одељењу Матице српске*, у: Фрушкогорски манастири, Нови Сад 1990, 137-142;

Богдановић Д., *Стара српска библиотека*, Студије из српске средњовековне књижевности, Београд 1997, 5-79;

Богдановић Д., Ђурић В. Ј., Медаковић Д., *Хиландар*, Београд 1978;

Богдановић С., *Никола Плавшић и српске црквене старине на Земаљској изложби у Будимпешти 1885*, ЗЛУМС 13, Нови Сад 1977, 303-322;

Božanić-Bezić N., *Stari dalmatinski satovi*, Могућности 10, Split 1966, 110-120;

Botica D., *Zvonici građeni po uzoru na stari zvonik zagrebačke katedrale*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 25, Zagreb 2001, 199-208;

Бошковић Ђ., *Архитектура средњег века*, Београд 1976;

Бошковић Ђ., *Манастир Дечани I*, Београд 1941;

Бошковић Ђ., *N. Ghika Budești: „Evolutia arhitecturii in Muntenia“ и: „Evolutia arhitecturii in Muntenia și in Oltenia“*, Старице 7, (1932), 130-132;

Бошковић Ђ., Ковачевић М., *Манастир Хиландар - Саборна црква: архитектура*, Београд 1991;

[Бранковић] Г., *Дисциплинарна правила за питомце монашке школе у манастиру Хопову*, Српски Сион VII, (1896), 101-105;

[Бранковић] Г., *Преглед наставног плана за монашку школу у манастиру Хопову*, Српски Сион IV, (1896), 49-51;

[Бранковић] Г., *Устав за монашку школу спојену са интернатом за образовање манастирско-монашког свеиштенства у манастиру Хопову*, Српски Сион I, (1896), 3-8;

Breje L., *Vizantijska civilizacija*, Београд 1976, 441-445;

Брмболић М., *Мала Света Гора у клисури реке Црнице*, Саопштења XXX-XXXI, 1998-1999, Београд (2000), 110-111;

Валтровић М., *Поглед на стару српску црквену архитектуру*, Глас СКА 17, 1889, 3-39, прештампано у: Валтровић М., *Поглед на стару српску црквену архитектуру*, у: Валтровић и Милутиновић: документи. II, Теренска грађа 1872-1907, Београд 2007, 186-203;

Веселинов И., *Бечкеречки типик 14. века*, у: Трагом српске прошлости, Нови Сад 1991, 28-41;

Веселинов И., *Правила монашеска Јована Рајића из 1779. године*, у: Трагом српске прошлости, Нови Сад 1991, 119-128;

Веселиновић Р. Л., *Како је постала српска Карловачка архиепископија и митрополија: поглед на развој њен до сједињења са београдском митрополијом у време митрополита Мојсија Петровића*, Богословље 4 (1935), 410-431;

Веселиновић Р. Л., *Како је постала српска Карловачка архиепископија и митрополија: поглед на развој њен до сједињења са београдском митрополијом у време митрополита Мојсија Петровића*, Богословље 1 (1936), 83-102;

Власова М. В., и др, *Опеке српских фрушкогорских манастира: састав и структура опека манастира Крушедол, Ново Хопово и Велика Ремета*, Београд 1998;

Внутр назнаменана Василием Недељковићем игуменом Хоповским, СС 11, (1903), 301-302;

Вујновић А., *Поговор*, у: Р. Симоновић, *Албум Фрушка Гора*, Београд 2007;

Вујовић Б., *Неколико непознатих записа и цртежа Хаџи Рувима*, Свеске ДИУС 7-8, Београд 1979, 11-19;

Вујовић Б., *Утицај српског бакрореза XVIII века на развој ликовне културе у Србији у XVIII и првој половини XIX века*, Српска графика XVIII века, Београд 1986, 245-254;

М. М. Вукићевић, *Школе у држави Немањића*, Београд 2006;

Вуловић Б., *Раваница: њено место и њена улога у сакралној архитектури Поморавља*, Саопштења 7 (1966);

Вуловић, Б. *Учешће Хиландара и српске традиције у формирању моравског стила*, у: Моравска школа и њено доба, Београд 1972, 169-180;

[Вуковић] С. епископ шумадијски, *Српски јерарси од девог до двадесетог века*, Београд – Подгорица – Крагујевац 1996;

Вулетић Д., *Судбина културне баштине Срема у току II светског рата*, Нови Сад 1992;

Гавриловић С., *Земљишни односи и привређивање фрушкогорских манастира у XVIII и XIX веку*, у: Фрушкогорски манастири, Галерија САНУ 66, Београд 1990, 157-177;

Gál L., *L'architecture religieuse en Hongrie du XIe au XIIIe siècles*, Paris 1929;

Гатало А., Јеремић Ј., *Света српска гора, Монаштво*, у: Фрушка Гора, Београд 2007, 273-291;

Гаћеша Н. Л., *Земљишни поседи фрушкогорских манастира у аграрној реформи после Првог и Другог светског рата*, у: Фрушкогорски манастири, Нови Сад 1990;

Gvozdanović V., *Značaj starohrvatske arhitekture za opću povijest evropske predromanike*, у: Marasović T. i dr, *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*, Split 1978, 131-148;

Грујић Р., *Духовни живот*, Војводина I: од најстаријих времена до велике сеобе, Нови Сад 1939, 330-414;

Гуревич А. Ј., *Шта је време?*, у: Категорије средњовековне културе, Нови Сад 1994, 111-177;

Davidov D., *Норово*, Београд 1964;

Давидов Д., *Огрешења*, Шабац 1986;

Давидов Д., *Злодела и греси*, Београд 1990;

Давидов Д., *Страдања фрушкогорских манастира*, Фрушкогорски манастири, Галерија САНУ 66, Београд 1990, 210-211;

Давидов Д., *Фрушкогорски манастири: апел за обнову*, Београд 1992;

Давидов Д., [и др.], *Опеке српских фрушкогорских манастира : састав и структура опека манастира Бешеново и Кувездин*, Београд 1993;

- Давидов Д., *Српска графика XVIII века*, Београд 2006;
- Давидов Д., *Повесница њихова била је славна*, у: Светила Фрушке Горе, Београд – Нови Сад, 2006, 9-47;
- Давидов Д., *Реамбулација њихова била је стварна*, у: Светила Фрушке Горе, Београд – Нови Сад, 2006, 51-82;
- Давидов Д., *Ратна и поратна судбина била је страдална*, у: Светила Фрушке Горе, Београд – Нови Сад, 2006, 85-121;
- Давидов Д., *Ратно (усташко) и поратно (комунистичко) уништавање фрушкогорских манастира*, у: Срем кроз векове: слојеви култура Фрушке Горе и Срема, Београд – Беоцин 2007; 661-700;
- Давидов Д., *Уништавање фрушкогорских манастира у Независној држави Хрватској (1941-1945)*, Анали Огранка САНУ у Новом Саду за 2008, бр IV, додатак, 37-47;
- Денић Ч., *Библиотека манастира Шишатовца од Лукијана Мушицког до краја XIX века*, у: Манастир Шишатовца: зборник радова, Београд 1989, 397-409;
- Дероко А., *Монуменална и декоративна архитектура у средњовековној Србији*, Београд 1985³;
- Дероко А., С. Ненадовић, *Конаци манастира Хиландара*, Споменик САНУ СХХ, Београд 1971;
- Ђорђевић Т. Р., *Zvona po našim crkvama za vreme Turaka*, Zbornik naučnih radova [posvećen] Ferdi Šišiću, Zagreb 1929, 415-421;
- Ђурђевић Б., Лебл А.; *Срем, Бачка и Банат*, у: Историја народа Југославије: од почетака XVI до краја XVIII века, Београд 1960, 168-195;
- Ђурић В. Ј., *Настанак градитељског стила моравске школе*, ЗЛУМС 1 (1965), 33-65;
- Ђурић В. Ј., *Милешева и дрински тип цркве*, Рашка баштина 1, Краљево 1975, 15-27;
- Ђурић В. Ј., *Последња уметничка жаришта*, у: Српска уметност у средњем веку, књига друга, XIV-XVI век, Београд 1997, 241-257;
- Живановић С., *Грбови, некрополе и остаци скелете у манастирима и њиховој околини*, у: Фрушкогорски манастири, Нови Сад 1990, 125-127;
- Зиројевић О., *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1653. године*, Београд 1984;

- Зиројевић О., *Поседи фрушкогорских манастира*, Нови Сад 1992;
- Иларион, епископ горњокарловачки, *Рад на поновном отварању Монашке Школе у Хопову у 1900 1901. години*, Духовна стража 2, (1929), 34-44, 118-127;
- Илић-Агапова М., *Манастир Хопово и његова околина*, Духовна стража 4, (1933), 220-228, (прештампано у: М. Илић-Агапова, *Манастир Хопово и његова околина*, одабрани радови, (избор и предговор Ј. Радуловић), Београд 2002, 359-367);
- Јанковић М., *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд [1985];
- Јачов М., *Les monastères de Fruška Gora à la limite de deux siècles*, у: Западноевропски барок и византијски свет: зборник радова са научног скупа одржаног од 10. до 13. октобра 1989, Београд 1991, 113-122;
- Јачов М., *Срем на прелому два века (XVII-XVIII)*, Београд 1990;
- Јеремић Р., *Здравствена култура у Војводини у 18. веку*, Гласник Историског друштва у Новом Саду 13 (1940), 268-286;
- Калић Ј., *Жупан Белош*, ЗРВИ 36, (1997), 63-81;
- Калић Ј., *Темељи културне историје Срема – Средњи век*, у: Срем кроз векове: слојеви култура Фрушке Горе и Срема, Београд – Беочин 2007;31-44;
- Кандић, О. М. *Куле-звоници уз српске цркве XII-XIV века*, ЗЛУМС 14, (1978), 3-75;
Катанић Д., *Декоративна камена пластика моравске школе*, Београд 1988;
- Kluckert E., *Baroque Architecture in Germany, Switzerland, Austria and Eastern Europe*, in: Baroque, [s. l.] 2007;
- Кашанин М., *Српска уметност у Војводини до Велике сеобе*, у: Војводина I: од најстаријих времена до велике сеобе, Нови Сад 1939, 441-454;
- Кашанин М., Петровић В., *Српска уметност у Војводини*, Нови Сад 1927, 15, 18, 23-25, 33-36;
- Кашић Д., *Школе и учитељи*, у: Историја школа и образовања код Срба, Београд 1974, 67-69;
- Kluckert E., *Baroque Architecture in Germany, Switzerland, Austria and Eastern Europe*, in: Baroque, [s. l.] 2007;
- Ковачевић Д. М., Ђокић И., Ковачевић Н., *Настојатељи манастира Хопова у XVIII веку*, у: Споменица историјског архива „Срем“, 2, Сремска Митровица 2003, 32-45;

Кораћ В., *Црква Св. Марије на Мљету*, Зборник Филозофског факултета у Београду, 8/1, (1963), 213-226;

Кораћ В., *Градитељска школа Поморја*, Београд 1965;

Кораћ В., *Градитељство и скулптура*, у: Г. Бабић, В. Кораћ, С. Ћирковић, *Студеница*, Београд 1986, 22-61;

Korać V., *Les origines de l'architecture de l'école de la Morava*, у: Moravska škola i njeno doba, Београд 1972, 157-168, прештампано у: Кораћ В., *Извори моравске архитектуре*, у: Између Византије и запада: одабране студије о архитектури, Београд 1987, 131-144;

Кораћ В., *Стара црква у Сланкамену и њено место у развоју српске архитектуре касног средњег века* ЗЛУМС 6 (1970), 293-312, прештампано у: Кораћ В., *Стара црква у Сланкамену и њено место у развоју српске архитектуре касног средњег века*, у: Између Византије и запада: одабране студије о архитектури, Београд 1987, 225-239;

Кораћ В., *Камене фасаде Ресаве*, у: Манастир Ресави – историја уметности : Дани српског духовног преображења 2, Деспотовац 1995, 99-110;

Korać V., *Les fondations serbes au Mont Athos et les origins athonites de l'architecture serbe*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών : Διεθνές συνέδριο : Το Άγιον Όρος χθές - σήμερα - αύριο, Θεσσαλονίκη 1996, 145-156;

Кораћ В., *Свети арханђели, Душанов царски маузолеј*, Глас САНУ 134, Одељење друштвених наука књ. 10, Београд 1998, 191-201;

Кораћ В., Ковачевић М., *Манастир Хиландар: коначи и утврђење*, Београд 2004;

Кораћ В., Шупут М., *Архитектура византијског света*, Београд 2005;

Kriszt G., *Középkori templomanink: (Medieval churches in Hungary)*, Budapest 1990;

Кулић Б., *Тронови за свете мошти у Фрушкогорским манастирима средином XVIII века*, ЗМСЛУ 32-33, (2003), 171-182;

Кулић Б., Срећков Н., *Манастири Фрушке Горе*, Нови Сад, 1994;

Lăzărescu E., M-A. Musicescu, *Architectura*, in: Istoria Artelor plastice in România, Bucuresti 1968, 146-162, 236-262;

Летић В., Живановић С., *Гробница Адама Монастерлије и његовог сина у манастиру Ново Хопово*, Свеске Матице српске 17 (1990), 50-53;

Магловски Ј., *Белошева опатија архиђакона Стефана – рефугијум Домбо и Баноштор*, у: Византијски свет на Балкану I, Београд 2012, 77-95;

гловски Ј., *Стари звоник манастира Шишатовца*, у: Манастир Шишатовца: зборник радова, Београд 1989, 233-240;

Mamaloukos S., *A contribution to the study of the „Athonite“ church type of the Byzantine architecture*, Зограф 35 (2011), 39-50;

Манојловић А., *Српски манастири у Фрушкој Гори*, Сремски Карловци 1937;

Марковић М., *О иконографији светих ратника у источно-хришћанској уметности и о представама ових светитеља у Дечанима*, у: Зидно сликарство манастира Дечана, Посебна издања Српске академије наука и уметности, књ. DCXXXII, Одељење историјских наука, књ. 22, Београд 1995, 567-630;

Марковић Н., Филиповић Д., *Гедeon Дунђерски, велики добротвор Београдског универзитета: изложба поводом Дана библиотеке: каталог*, Београд 2009;

Матић В., *Звоник манастира Велике Ремете и његови ктитори*, ЗЛУМС 14, (1978), 299-323;

Матић В., *Фрушкогорски манастири на основу турских докумената из XVI и XVII века*, ГЗПСКВ 11/12, (1983), 53-70;

Матић В., *Архитектура фрушкогорских манастира: касносредњовековне црквене грађевине*, Нови Сад 1984;

Матић, В. *Литографије фрушкогорских манастира*, Београд – Крагујевац 1986;

Матић В., *Манастири карловачке митрополије и њихов изглед на гравирама*, у: Српска графика XVIII века, Београд 1986, 121-149;

Матић В., *Капеле фрушкогорских манастира*, Нови Сад 1989;

Матић В., *Архитектура фрушкогорских манастира*, у: Фрушкогорски манастири, Галерија САНУ 66, Београд 1990, 78-156;

Матић В., *Карловачке цркве*, Београд 2003;

Матић В., *Манастир Старо и Ново Хопово*, Нови Сад 2007;

Медаковић Д., *Дунавски путеви српске културе XVIII века*, у: Путеви српског барока, Београд 1971, 35-46;

Медаковић Д., *Барокна архитектура у Подунављу*, у: Путеви српског барока, Београд 1971, 179-192;

Медаковић Д., *Из историје српске архитектуре XVIII века*, у: Путеви српског барока, Београд 1971, 247-255;

Д. Медаковић, *Прве штампане монографије српских манастира*, ЗЛУМС 10 (1974), 211.

Медаковић Д., *Архитектура, традиционални облици и нове, барокне тежње*, у: Српска уметност у XVIII веку, Београд 1980, 165-183;

Медаковић Д., *Српска уметност у XIX веку*, Београд 1981;

Медаковић Д., Давидов Д., *Сентандреја*, Београд 1982;

Медаковић Д., *Историографија фрушкогорских манастира*, у: Манастир Шишатовач: зборник радова, Београд - Нови Сад 1989, 19-24 (прештампано у: Медаковић Д., *Историографија фрушкогорских манастира*, Света Гора фрушкогорска, Нови Сад 2007, 43-61);

Медаковић Д., *Ново Хопово: по тексту изговореном у телевизијском серијалу Фрушкогорски манастири*, Нови Сад 2010;

Међународни научни пројекат обнове и презентације сремских манастира, Сремских Карловаца и петроварадинске тврђаве, ГЗПСКВ 15 (1988), 82-86;

Милановић В., *О првобитном програму зидног сликарства у припрати Богородичине цркве у Морачи*, у: Манастир Морача, Београд 2006, 141-182;

Милановић-Јовић О., *О градитељској делатности мајстора XVIII века Теодора Косте и Николе Крапића*, ЗЛУМС 19 (1983), 219-223;

Милановић-Јовић О., *Прилози проучавању културног наслеђа уметности предтурског и турског периода у Војводини*, ЗЛУМС 23 (1987), 183-191;

Милановић-Јовић О., Момировић П., *Фрушкогорски манастири*, Београд 1963, Нови Сад 1975², 1988³, 1990;

Милановић-Јовић О., *Уводна реч*, у: Фрушкогорски манастири, Нови Сад 1990, 11-23;

Milanović-Jović O., *Le Monastère Hopovo entre l'Athos et la Roumanie*, ЗМСЛУ 34/35, (2003), 1-18;

Милаш Н., *Православно црквено право*, Београд 1926;

Милеуснић С., Шелмић Л., *Презентација фрушкогорских старина*, у: Фрушкогорски манастири, Нови Сад 1990;

Милошевић М., *Радови на конзервацији цркве манастира Ново Хопово*, Рад Војвођанских музеја 1, (1952), 238-239;

Милошевић П., *Фрушкогорски манастири: Синопис*, СС 4, (1996), 130-131;

лошевић М., Милановић О., *Црква Св. Николе у манастиру Ново Хопово*, Рад Војвођанских музеја 4, (1955), 249-273;

Мирковић Ј., *Православна литургија I*, Београд 1982;

Mirković M., *Sirmium – its History from the I century A. D. To 582 A. D.*, у: Sirmium I, Београд 1971, 5-93;

Михаиловић Р., *О кончетистичким основама слике природе у српској уметности XVIII века*, ЗМСЛУ 4 (1968), 193-209;

Михаиловић Р., *Ведуте српске графика XVIII века*, у: Српска графика XVIII века, Београд 1986, 81-107;

Момировић П., *Извештај о раду Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе Аутономне покрајине Војводине за 1953/1954 годину*, ЗЗСК 6-7, (1956), 308-309, 312-313;

Момировић П., *О архитектури цркве манастира Ново Хопово*, ЗЗСК 22-23, (1972-1973), 119-120;

Mošin V., *Inventar ćirilskih rukopisa Muzeja srpske pravoslavne crkve u Beogradu*, Ljetopis Jugoslavenske akademije 60, Zagreb 1955, 220-226;

Nagi, S., *Домбо, резултати истраживања на Градини у Раковцу (1963-1966)*, Рад војвођанских музеја 20, (1971), 161-185;

Недић, О. *Графичке представе српских манастира као изворни подаци при конзерваторско-рестаураторским радовима*, ЗЗСК 9, (1958), 17-33;

Ненадовић С., *Богородица Љевишка: њен постанак и њено место у архитектури Милутиновог времена*, Београд 1963, 135-146;

Ненадовић С., *Симболи градитељског позива на споменицима Србије*, ЗЗСК 22-23, (1972-1973), 33-38;

Ненадовић С., *Хиландарски конаци у јужној мали пре и после пожара 1722. године*, ХЗ 5, (1983), 215-254;

Ненадовић С., *Хиландар – грађење и грађевине*, Београд 1997;

С. Ненадовић, *Параклиси*, у: Манастир Хиландар (приредио Г. Суботић), Београд 1998, 165-180;

Нешковић Ј., *Конаци манастира Новог Хопова*, ГЗПСКВ 3, (1959), 30-41;

Нешковић Ј., *Ђурђеви Ступови у Старом Расу*, Краљево 1984, 168-174;

- Николић Н., *Манастир Ново Хопово*, Ириг 2006;
- Нонин Д., *Конзервација припреме цркве манастира Новог Хопова*, ГЗПСКВ 1, (1957), 140-148;
- Ορλάνδου, Α. Κ. *Μοναστηριακή αρχιτεκτονική*, Αθηναι 1958;
- Ostojić I., *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, sv. I: opći povijesno-kulturni osvrt*, Split 1963;
- Ostojić I., *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, sv. III: benediktinci u ranoskoj Hrvatskoj i Istri*, Split 1965;
- Остојић Т., *Доситеј Обрадовић у Хопову: студија из културне и књижевне историје*, Нови Сад 1907;
- Pallas D., *L'édifice cultuel chrétien et la liturgie dans l'Illyricum oriental*, in: *Rapports présentés au Xe Congrès international d'archéologie chrétienne*, Thessalonique 1980, 538-544;
- Панић-Суреп М., *Кад су живи завидели мртвима*, Београд 1960;
- Пејић С., *Манастир Пустуња*, Београд 2002;
- Пејић С., *Морачки „епископски престо“*, у: *Манастир Морача*, Београд 2006, 129-140;
- Петковић В. Р., *Преглед цркава кроз повесницу Српског народа*, Београд 1950; 342-344;
- Петковић С., *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557 – 1614*, Нови Сад 1965;
- С. Петковић, *Опис рукописа манастира Крушедола*, 242, бр.88.
- Петровић В., *Библиотека манастира Велика Ремета: прошлост и садашњост црквеног библиотекарства*, Православље – новине Српске Патријаршије 1099-1100, (2012), 38-40;
- Петровић В., Стојановић Ж., Ћосић В., *Библиотеке фрушкогорских манастира*: у: *Српска читаоница у Иригу*, октобар 2009, Рума 2009;
- Петровић Д., *Карловачка митрополија*, у: *Срем кроз векове: слојеви културе Фрушке Горе и Срема*, Београд – Беочин 2007, 153-173;
- Петровић Д. Н., *Патријарх Георгије Бранковић: борба за очување народно-црквене аутономије*, Сремски Карловци 2007;

Петровић Ђ., *Први јавни сат и први часовничари у Дубровнику у XIV веку*, Зборник Музеја примењене уметности 13, (1969), 59-67;

Петровић М., *Истраживање манастира Шишатовца*, ГЗПСКВ 16 (1990), 12-23;

Петровић М., *О старијим грађевинама манастира Ново Хопово*, ГЗПСКВ 20, (1999), 73-80;

Петровић М., *Црква манастира Раковца – пропорције у плану основе*, ГЗПСКВ 20, (1999), 81-86;

Пецић М., *Интегрална заштита простора на примеру комплекса фрушкогорских манастира*; у: Фрушкогорски манастири, Нови Сад 1990, 259-268;

Поповић Д., *Sacrae reliquiae Спасове цркве у Жичи*, у: Под окриљем светости : култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији, Београд 2006, 207-232;

Поповић Д., *Реликвије и политика: српски приступ*, у: Под окриљем светости: култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији, Београд 2006, 253-270;

Поповић Д., *Мошти светог Луке – српска епизода*, у: Под окриљем светости : култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији, Београд 2006, 295-317;

Поповић Д., *Пустиње и свете горе средњовековне Србије*, ЗРВИ 44/1, (2007), 253-274;

Поповић Д., *Дечанска пустиња у оквирима византијског и српског еремитског монаштва*, у: Д. Поповић, Б. Тодић, Д. Војводић, Дечанска пустиња: скитови и келије манастира Дечана, Београд 2011, 163-221;

Поповић Д., Ђукић Б., *Живот у монашкој заједници*, у: Приватни живот у српским земљама средњег века, Београд 2004, 525-551;

Поповић Д. Ј., *Војводина у турско доба*, у: Војводина I: од најстаријих времена до Велике сеобе, Нови Сад 1939;

Поповић М., Бикић В., *Комплекс средњовековне митрополије у Београду: истраживања у Доњем граду Београдске тврђаве*, Београд 2004;

Поповић С., *Просторна структура манастира средњовековне Србије*, Саопштења XIII, (1981), 7-45;

Поповић С., *Крст у кругу: архитектура манастира у средњовековној Србији*, Београд 1994;

Popović S., *Dividing the Indivisible: the Monastery Space – Secular and Sacred*, ЗРВИ 44/1 (2007), 47-65;

Prépis A., *Les patrimoines chrétiens après la conquête ottomane: architecture et art dans les Balkans pendant le période ottomane*, *Études balkanique* 12, (2005), 85-128;

Прерадовић Д. М., *Манастир Враћевница, историја и архитектура*, Београд 2007, (непубликовани магистарски рад, „Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ РМ 4134);

Радић Р., *Хиландарска звона су утихнула 1491. године: прилог историји Свете Горе у XV веку*, у: Међународни научни скуп Осам векова Хиландара – историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, октобар 1998, Београд 2000, 85-92;

Радичъ И., *Повѣсть кратка ѡ ѡбщежителномъ манастырѣ Хоповѣ*, Въ Бѣдине 1847;

Радовановић Ј., *Јединство небеске и земаљске цркве у српском сликарству средњег века или ликови живих људи на фрескама и иконама средњег века*, ЗЛУМС 20, (1984), 47-66;

Радовановић Ј., *Свети Никола: житије и чуда у српској уметности*, Београд 1987;

Радовановић Ј., *Рукописи фрушкогорских манастира*, у: Фрушкогорски манастири, Галерија САНУ 66, Београд 1990, 340-383;

Радовић А., Војиновић Х., *Обнова и развој женског монаштва*, у: Српска православна црква 1920 – 1970: Споменица о 50-годишњици васпостављања српске патријаршије, Београд 1971, 333-343;

Радојичић Ђ. С., *Српске библиотеке у средњем веку и у турско доба*, Библиотекар 3, (1954), 137-144;

Радојичић С., *Српска уметност*, у: Историја народа Југославије: од почетака XVI до краја XVIII века, Београд 1960, 539-545;

Радујко М., *Камено престоље и фриз фреско-икона у олтару жичке цркве Вазнесења Христовог*, Зограф 29, (2002-2003), 93-118;

Радујко М. Д., *Епископски престо у Србији средњег века*, Београд 2007, (непубликована докторска дисертација, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ РД 19563);

Радујко М., *Катедрална намена и ентеријер Ђурђевић ступова: доње место и сапрестоље*, у: Ђурђевић ступови и Будимљанска епархија: зборник радова, Беране – Београд 2011, 125-153;

Ристић В., *Моравска архитектура*, Крушевац 1996;

Рокаи П., *Поседници на тлу фрушкогорских манастира у средњем веку*, у: Фрушкогорски манастири, Нови Сад 1990, 75-79;

[Руварац Д.], *Где је била резиденција Архиепископа – Митрополита од смрти Арсенија Црнојевића до 1713?*, АЗИСПКМ 1 (1911), 122-125;

Руварац Д., *Ко је тај Софроније Стефановић*, Јавор 8, (1887), 119-121;

Руварац И., *О пећким патријарсима од Макарија до Арсенија III (1557-1690)*, Задар 1888, 9 (и сепарат);

Самарцић Р., *Фрушкогорски манастири у српској историји*, у: Манастир Шишатавац, Београд-Нови Сад 1989;

Saton J., *Zapadna arhitektura: pregled od drevne Grčke do današnjih dana*, Beograd [s. a.];

Севдић Ј., *Извештај о раду Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе АП Војводине за 1955, 1956 и 1957 годину*, Зборник заштите споменика културе 9, (1958), 153-164;

Севдић Ј., *Локалитети фресака у Војводини*, ГЗПСКВ 1, (1957), 34-35;

Севдић Ј., *Радови Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Новом Саду у периоду од 1958. до краја 1962*, Зборник заштите споменика културе 14, (1963), 203;

Сибиновић М., *Руска емиграција у српској култури XX века – значај, оквири и перспективе проучавања*, у: Руска емиграција у српској култури XX века: зборник радова, Том I, Београд 1994, 5-21;

Спремић М., *Српски деспоти у Срему*, у: Срем кроз векове: слојеви култура Фрушке Горе и Срема, Београд – Беочин 2007, 45-73;

Срдановић-Бараћ О., *Јован Јовановић бачки епископ (1732-1805): родољубље и политичке идеје*, Теолошки погледи 3-4, Београд 1982, 165-174;

Stagličić M., *Izgradnja gradskog sata u Zadru (1797-1799)*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, razdio društvenih znanosti 7, Zadar 1977, 139-144, (i poseban otisak);

Станић Р., *Фрушкогорски манастири*, Нови Сад, 1991, Политика, 88, 27926, (1991), 19;

Станчић В., *Зашто и како ископавати фрушкогорске манастире*, у: Фрушкогорски манастири, Нови Сад 1990, 93-125;

Стевовић И., *Каленић: Богородичина црква у архитектури позновизантијског света*, Београд 2006;

Стошић Љ., *Архитектура*, у: Српска уметност 1690-1740, Београд 2006, 51-83;

Стражмештеров С., *Откриће цркве старијег периода испод храма Св. Николе у манастиру Ново Хопово*, ГЗПСКВ 11/12, (1983), 45-51;

Стражмештеров С., *Рестаураторски радови на манастиру Ново Хопово 1986-88, са освртом на целокупну градитељску активност на објектима после II светског рата*, ГЗПСКВ 15, (1988), 9-13;

Стрика Б., *Српске задужбине фрушкогорски манастири*, Загреб 1927;

Студија о целинама фрушкогорских манастира: I део: анализа и оцена стања: књига I: Просторно-планске и урбанистичке карактеристике простора, Нови Сад 1988;

Тодић М., Гаврић Г., *Оријентација средњовековних српских цркава моравске школе*, Гласник Српског географског друштва 92 (2012), 185-202.

Tantsis A., *The so-called „Athonite“ type of church*, Зограф 34 (2010), 3-11;

Тимотијевић М., *Визитација манастира Шишатовца у XVIII веку, прилог истраживању ефемерног спектакла*, у: Манастир Шишатовац: зборник радова, Београд 1989, 341-366;

Тимотијевић М., *Улога музике у уобличавању црквеног ентеријера у XVIII и првој половини XIX века*, Зборник Матице српске за сценске уметности и музику 15 (1994), 47-64;

Тимотијевић М., *Трон за кивот са моштима светог Теодора Тирона у манастиру Ново Хопово – порекло облика и значење*, ГЗПСКВ 20, (1999), 123-138;

Тимотијевић М., *Рађање модерне приватности: приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*, Београд 2006;

Тимотијевић М., *Манастир Крушедол*, Књ. 1, 2 Нови Сад – Београд, 2008;

Тимотијевић М., *Крушедолска трпезарија и верско-политички програм „друге цркве“ у Карловачкој митрополији*, Анали Огранка САНУ у Новом Саду за 2008, бр IV, додатак, 61-82;

Тимотијевић М., *Мошти светих деспота Бранковића и меморијска структура сакралног простора главног крушедолског храма*, у: Трнови цркве манастира Крушедола, Нови Сад 2009, 15-53;

Тодић Б., *Старо Нагоричино*, Београд 1993;

Тодић Б., *Василије Романович у Хопову*, у: Радови о српској уметности и уметницима XVIII: по архивским и другим подацима, Нови Сад 2010, 169-179;

Тодић Б., *Необјављени податак о дрворезбару хоповских иконостаса*, у: Радови о српској уметности и уметницима XVIII: по архивским и другим подацима, Нови Сад 2010, 343-349;

Тодоровић Ј., *Ентитет у сенци: Мапирање моћи и државни спектакл у Карловачкој Митрополији*, Нови Сад 2010;

Точанац И., *Београдска и Карловачка митрополија: процес уједињења (1722-1731)*, Историјски часопис 50 (2007), 201-217;

Тошић Г., Тадић М., *Студенички сунчани часовник – прилог проучавању часомјера у средњовековној Србији*, Новопазарски зборник 28, (2004), 29-41;

Трајковски Н., *Руското женско монаштво*, у: Света Русија: записи од Македонија, Скопје 2009, 86-99;

Ћирковић С., *Учитељи и училишта*, у: Историја школа и образовања код Срба, Београд 1974, 19-25;

Ћирковић С., *Часовник*, у: Лексикон српског средњег века, Београд 1999, 812;

Фотић А., *Конфискација и продаја манстира (цркава) у доба Селима II (проблем црквених вакуфа)*, *Balkanica* 27, (1996), 45-77;

А. Фотић, *Света Гора и Хиландар у Османском царству (XV-XVII век)*, Београд 2000;

Фрушкогорски манастири, Опово, Глас истине: лист за духовне беседе, животописе и старине 7, [уређује: Ђ. Рајковић], (1884), 53;

Цуњак М., Цветковић Б., *Црква Успења Пресвете Богородице у Смедереву*, Смедерево 1997;

Чанак-Медић М., *Средњовековна црква у Арачи, увод са историографијом*, ЗЛУМС 10, (1974), 17-45;

Чанак-Медић М., *Двојне куле на pročелу цркава Немањиног доба*, у: Међународни научни скуп Стефан Немања – Симеон Мироточиви – историја и предање, Септембар 1996, Београд 2000, 180-197;

Чанак-Медић М., *Свети Ахилије у Ариљу: историја, архитектура и просторни склоп манастира*, Београд 2002;

Чанак-Медић М., *Манастир Дечани: саборна црква: архитектура*, Београд 2007;

Чубриловић В., *Уводна реч*, у: Војне крајине у југословенским земљама у новом веку до Карловачког мира 1699, зборник радова са научног скупа одржаног 24. и 25. априла 1986, Београд 1989, 3;

Ш[акрак]-Н[инић] С, *Оснивање монашке школе у манастиру Опову*, СС 25, (1893), 391-392; 26, (1893), 409-411; 27, (1893), 421-422; 28, (1893), 438-441; 29, (1893), 453-455; 30, (1893), 472-473; 31, (1893), 487-488; 32, (1893), 504-505; 34, (1893), 537-539; 35, (1893), 549-551; 40, (1893), 629-630;

Шакрак-Нинић С., *Семинар за образовање манастирско-монашког свеиштенства*, СС 12, (1891), 177-179; 13, (1891), 194-196; 14, (1891), 210-211; 15, (1891), 225-227; 16, (1891), 243-245; 17, (1891), 260-262;

Швикер Ј. Х., *Први илирски Регуламент*, у: Политичка историја Срба у Угарској, Нови Сад – Београд 1998;

Швикер Ј. Х., *Други илирски Регуламент*, у: Политичка историја Срба у Угарској, Нови Сад – Београд 1998, 221-228;

Шелмић Л., *Василије Романовић*, у: Мајстори прелазног периода, Нови Сад 1981, 65-71;

Шпадијер И., *Читање у средњем веку*, Приватни живот у српским земљама средњег века, Београд 2004, 461-464;

Шупут М., *О простору и његовој функцији у црквеној архитектури из времена светог Саве*, Свети Сава у српској историји и традицији; Београд 1998, 189-202;

Шупут М., *Српска архитектура у доба турске власти 1459 - 1690*, Београд 1984;

Шупут М., *Споменици српског црквеног градитељства XVI – XVII век*, Београд 1991;

Шупут М., *Српско црквено градитељство од 1459. до 1557. године – континуитет или обнова?*, ЗЛУМС 27-28 (1991-1992), 237-254;

8. СКРАЋЕНИЦЕ:

АЗИСПКМ = Архив за историју српске православне Карловачке митрополије

Веселинов, *Бечкеречки типик* = И. Веселинов, *Бечкеречки типик 14. века*, у: Трагом српске прошлости, Нови Сад 1991, 28-41;

Веселинов, *Правила монашеская* = И. Веселинов, *Правила монашеская Јована Рајића из 1779. године*, у: Трагом српске прошлости, Нови Сад 1991, 119-128;

ГЗПСКВ = Грађа за проучавање споменика културе Војводине

Грађа за српску историју из руских архива и библиотека = *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, написао Димитријевић Ст. М. [sic! - припремио], Споменик LIII, други разред 45, Београд 1922, IV-VI, 199-206;

Грујић, *Духовни живот* = Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина I : од најстаријих времена до велике сеобе, Нови Сад 1939; 330-414;

Зиројевић, *Поседи* = О. Зиројевић, *Поседи фрушкогорских манастира*, Нови Сад 1992;

ЗЗСК = Зборник заштите споменика културе

ЗЛУМС = Зборник за ликовне уметности Матице српске

ЗМСЛУ = Зборник Матице српске за ликовне уметности

ЗРВИ = Зборник радова Византолошког института

Д. М. Ковачевић, И. Ђокић, Н. Ковачевић, *Настојатељи* = Д. М. Ковачевић, И. Ђокић, Н. Ковачевић, *Настојатељи манастира Хопова у XVIII веку*, Споменица историјског архива „Срем“, 2, Сремска Митровица 2003, 32-45;

Матић, *Архитектура* = В. Матић, *Архитектура фрушкогорских манастира : касносредњовековне црквене грађевине*, Нови Сад 1984

Матић, *Литографије* = В. Матић, *Литографије фрушкогорских манастира*, Београд – Крагујевац 1986;

Матић, *Манастир Старо и Ново Хопово* = В. Матић, *Манастир Старо и Ново Хопово*, Нови Сад 2007;

Нешковић, *Конаци* = Ј. Нешковић, *Конаци манастира Новог Хопова*, ГЗПСКВ III, Нови Сад 1959, 30-41.

Ostojić, *Benediktinci, sv. III* = I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, sv. III: benediktinci u ranonskoj Hrvatskoj i Istri*, Split 1965

Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову* = Т. Остојић, *Доситеј Обрадовић у Хопову : студија из културне и књижевне историје*, Нови Сад 1907;

Петровић, *О старијим грађевинама манастира Ново Хоново* = М. Петровић, *О старијим грађевинама манастира Ново Хоново*, ГЗПСКВ XX, Нови Сад 1999, 73-80.

ПЗЗСК = Покрајински завод за заштиту споменика културе

Радичь, *Повѣст* = И. Радичь, *Повѣст кратка ѿ общежителномъ манастирѣ Хоповѣ*, Бѣдин 1847;

Стражмештеров, *Откриће цркве* = С. Стражмештеров, *Откриће цркве старијег периода испод храма св. Николе у манастиру Ново Хоново*, ГЗПСКВ XI-XII, (1982-1983), 45-50;

Стражмештеров, *Рестаураторски радови* = С. Стражмештеров, *Рестаураторски радови на манастиру Ново Хоново 1986-88, са освртом на целокупну градитељску активност на објектима после II светског рата*, ГЗПСКВ XV, (1988), 9-11.

Тимотијевић, *Визитација* = М. Тимотијевић, *Визитација манастира Шишатовца у XVIII веку, прилог истраживању ефемерног спектакла*, Манастир Шишатавац : зборник радова, Београд 1989, 341-366

Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, = М. Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 1, Нови Сад – Београд, 2008;

Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 2, = М. Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, Књ. 2, Нови Сад – Београд, 2008;

Тимотијевић, *Крушедолска трпезарија* = М. Тимотијевић, *Крушедолска трпезарија и верско-политички програм „друге цркве“ у Карловачкој митрополији*, *Анали Огранка САНУ у Новом Саду за 2008*, бр IV, додатак, 61-82;

Свеске ДИУС = Свеске Друштва историчара уметности Србије

СС = Српски Сион

ССЗН I = *Стари српски записи и натписи*, књига I, прикупио и средио Љ. Стојановић, Београд 1902;

ССЗН II = *Стари српски записи и натписи*, књига II, прикупио и средио Љ. Стојановић, Београд 1903;

ССЗН III = *Стари српски записи и натписи*, књига III, прикупио и средио Љ. Стојановић, Београд 1905;

ССЗН IV = *Стари српски записи и натписи*, књига IV, прикупио и средио Љ. Стојановић, Сремски Карловци 1923;

ССЗН V = *Стари српски записи и натписи*, књига V, прикупио и средио Љ. Стојановић, Сремски Карловци 1925;

ССЗН VI = *Стари српски записи и натписи*, књига V, прикупио и средио Љ. Стојановић, Сремски Карловци 1926;

Стари српски записи и натписи из Војводине I = *Стари српски записи и натписи из Војводине*, књига I, сакупио и обрадио П. Момировић, Нови Сад 1994;

Стари српски записи и натписи из Војводине II = *Стари српски записи и натписи из Војводине*, књига II, сакупио и обрадио П. Момировић, Нови Сад 1995

Стари српски записи и натписи из Војводине III = *Стари српски записи и натписи из Војводине*, књига III, сакупио и обрадио П. Момировић, Нови Сад 1996;

Стари српски записи и натписи из Војводине IV = *Стари српски записи и натписи из Војводине*, књига IV, сакупио и обрадио П. Момировић, Нови Сад 2000;

Стари српски записи и натписи из Војводине V = *Стари српски записи и натписи из Војводине*, књига V, сакупио и обрадио П. Момировић, Нови Сад 2001;

XЗ = Хиландарски зборник

9. ИЛУСТРАТИВНИ ПРИЛОЗИ:

1. Ведута, фотографија, XIX век, Фототека , културне баштине Министарства културе Хрватске
2. Ведута, фотографија, XIX век, Фототека културне баштине Министарства културе Хрватске
3. фотографија, XIX век, Архив САНУ
4. Разгледница, Народна библиотека Србије Београд
5. Разгледница, Народна библиотека Србије Београд
6. Разгледница, Народна библиотека Србије Београд
7. Изглед цркве на фотографији пре Другог светског рата, Покрајински завод за заштиту споменика културе
8. Манастирски комплекс пре Другог светског рата, покрајински завод за заштиту споменика културе Нови Сад
9. Ведута манастира из 1751. године, Х. Жефаровића, Музеј СПЦ Београд
10. Бакрорез, непознати аутор, 1756. године, породица Ђ. Табаковића Нови Сад, Музеј СПЦ Београд
11. Детал, изглед цркве на бакрорезу из 1576. године
12. Цртеж, Хаџи Рувим Нешковић (1781-1782), црква села Змињака
13. Цртеж, Х. Хецендорф, 1828. година, Галерија Матице српске Нови Сад
14. Чесма из турског периода, збирка др. М. Ибровца
15. Фотографије, Р. Симоновић, Историјски музеј Србије Београд
16. Литографија М. Троха из 1837-1841. године
17. Минеј за април из 1541, Универзитетска библиотека Светозар Марковић Београд

18. Основа старијег сакралног здања, (реконструкција, В. Матић)
19. Стуб у подрумској просторији северног крила келијског здања
20. Истраживачки радови 1976, 1977, 1978. и 1979. године
21. Основа цркве из 1576. године
22. Источна фасада цркве, В. Матић
23. Западна фасада цркве, В. Матић
24. Јужна фасада цркве, В. Матић
25. Плочник цркве
26. Изглед цркве након првих заштитних радова, Покрајински завод за заштиту споменика културе Нови Сад
27. Ктиторски натпис над западним улазом у храм
28. Источна фасада, З. Миловановић
29. Поглед на цркву са источне стране
30. Купола цркве
31. Јужна фасада цркве
32. Јужна фасада, детаљ
33. Јужна певница, детаљ
34. Прозорски отвор јужне певнице
35. Северна фасада цркве, З. Миловановић
36. Северна фасада цркве, детаљ
37. Римска сполија, северна фасада
38. Северна певница
39. Прозор на северној фасади цркве
40. Западни портал цркве

41. Јужни портал са представом св. Николе
42. Представа св. Николе над јужним порталом
43. Северни портал
44. Надгробна плоча породице Монастерлија, Архив САНУ
45. Надгробна плоча игумана Иринеја Радића, јужна фасада цркве
46. Надгробна плоча архимандрита Севастијана Илића, јужна фасада цркве
47. Надгробна плоча Дамјана Рогулића, јужна фасада цркве
48. Олтарски простор, В. Матић
49. Југоисточни део олтарске апсиде са синтроном
50. Североисточни део олтарске апсиде са синтоном
51. Часна трпеза
52. Ђаконикон са нишом
53. Пексиматница у ђаконикону
54. Ниша ђаконикона
55. Ниша прокомидије
56. Отвор скривнице над ђакониконом
57. Отвор скривнице над проскомидијом
58. Фотографија, XIX век, иконостас са троном и кивотом за мошти св. Теодора Тирона, Фототека културне баштине Министарства културе Хрватске
59. Кивот са моштима св. Теодора Тирона, северна певница цркве
60. Кивот са моштима св. Теодора Тирона, 2. март 2014. Године
61. Св. Теодор Тирон, југоисточни стубац наоса
62. Св. Теодор Тирон, припрата
63. Полијелеј

64. Манастирски комплекс на катастарском плану из ХИХ века
65. Улаз у манастир
66. Разгледница, Музеј Војводине Нови Сад
67. Разгледница, Музеј Војводине, Нови Сад
68. Уље на платну, Новак Радонић, владичански двор Нови Сад
69. Јужна, спољна фасада конака, З. Миловановић
70. Келијско здање након страдања у Другом светском рату, Покрајински завод за заштиту споменика културе Нови Сад
71. Јужно крило келијског здања, унутрашња страна
72. Јужно крило келијског здања и звоник
73. Источна фасада келијског здања спољна страна
74. Двоспратно јужно крило келијског здања
75. Северно крило келијског здања
76. Проходник на спрату западног крила келијског здања, З. Миловановић
77. Нови звоник
78. Унутрашњост звоника
79. Нова трпезарија
80. Нова трпезарија, детаљ
81. Нова кухиња
82. Гостинска трпезарија
83. Зимска капела св. Стефана
84. Нова библиотека
85. Нова библиотека, детаљ
86. Нова библиотека, детаљ
87. Гроб игуманије Екатерине

88. Гроб у југозападном делу порте

89. Некропола југозападно од манастирског комплекса

90. Некропола, детаљ

БИОГРАФИЈА

Бранка М. Гугољ рођена је 1961. године у Београду. Дипломирала је 1988. на катедри за историју уметности Филозофског факултета у Београду, магистрирала 2007. са темом: „*Ђурђе Бошковић – истраживач српске средњовековне архитектуре*“ код ментора проф др Марице Шупут. Запослена као истраживач на Филозофском факултету Универзитета у Београду од 1992-1996. године, а као асистент на Филозофском факултету Универзитета у Приштини од 2000. године.

Учествовала је на домаћим и међународним научним скуповима, који су објављени у зборницима научних скупова: *Културна преплитања на надгробним споменицима Коловрата*, Милешевски записи 3, Пријепоље 1998, 7-19; *Капители Царичиног града*, Лесковачки зборник 39, Лесковац 1999, 61-66; *Прилог проучавању надгробних споменика пљеваљског краја*, Гласник завичајног музеја, Пљевља 1999, 29-37; *Tourist spot Banjska near Kosovska Mitrovica*, 4th International workshop Resorts' architecture heritage of Romania – Baile Herculane (Romania) 9–12.06. 2008, 30; *Banjska: banja, naselje, manastir – između prošlosti i budućnosti*, Nova urbanost: integracija – dezintegracija grada?, Београд 2008, 319-328; *Визија савременог приступа заштити културног пејзажа у делу архитекте Ђурђа Бошковића*, Зборник Четврте регионалне конференције о интегративној заштити (Процјена потреба и приоритета у заштити културног и природног наслеђа, Бањалука 22-23. октобар 2009), Бањалука 2010, 32-37; *Архитектура задужбина српске властеле на Косову и Метохији у доба Немањића*, Међународни тематски зборник „Косово и Метохија у цивилизацијским токовима“, Књ. 3: Историја, Историја уметности, Косовска Митровица 2010, 504-514; *Сачувати традицију: рад одбора за обнову манастира Грачаница и подизање Маузолеја и Храма Славе на Косову пољу (1935-1941)*, Културно наслеђе Косова и Метохије : историјске тековине Србије на Косову и Метохији и изазови будућности (зборник 2), Београд 2013, 243-260. (коаутор са М. Вукотић Лазар и Ђ. Боровњак). Уз то објавила је радове: *Рад Ђурђа Бошковића на истраживању и заштити културне баштине Косова и Метохије*, Зборник радова: Уметност Косова и Метохије : радови носиоца Пројекта из програма основних истраживања Републике Србије за

период 2006-2010, Косовска Митровица 2007, 31-39; *Неколико цртица о Комисији за чување и одржавање архитектонских споменика*, Уметност, Косово и Метохија II, Зборник радова учесника пројекта „Стилска и иконографска обележја ликовних уметности Косова и Метохије“ : радови носиоца Пројекта из програма основних истраживања Републике Србије за период 2006-2010, Косовска Митровица 2009, 31-42; *О пореклу Антинојевог култа у римском насељу код Сочанице*, Зборник радова Филозофског факултета у Косовској Митровици 2 (2013), 411-428. (коаутор са Д. Тешкић-Радовановић).

Сарађивала је на изради: Лексикона српског средњег века, Енциклопедије православља, Српског биографског речника и Српске енциклопедије. Учествовала је у реализацији међународног тематског зборника „Косово и Метохија у цивилизацијским токовима“ Књ. 3: Историја, Историја уметности, Косовска Митровица 2010, као помоћник уредника.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а БРАНКА М. ГУГОЉ

број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

МАНАСТИР НОВО ХОПОВО : ИСТОРИЈА И АРХИТЕКТУРА

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 06.06.2014.

Бранка Гугољ

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Бранка М. Гугољ

Број уписа _____

Студијски програм _____

Наслов рада МАНАСТИР НОВО ХОПОВО: ИСТОРИЈА И АРХИТЕКТУРА

Ментор доц др Иван Стевовић

Потписани _____

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 06.06.2014.

Бранка Гугољ

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

МАНАСТИР НОВО ХОПОВО : ИСТОРИЈА И АРХИТЕКТУРА

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 06.06.2014.

Бранка Југов

1. Ауторство - Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.